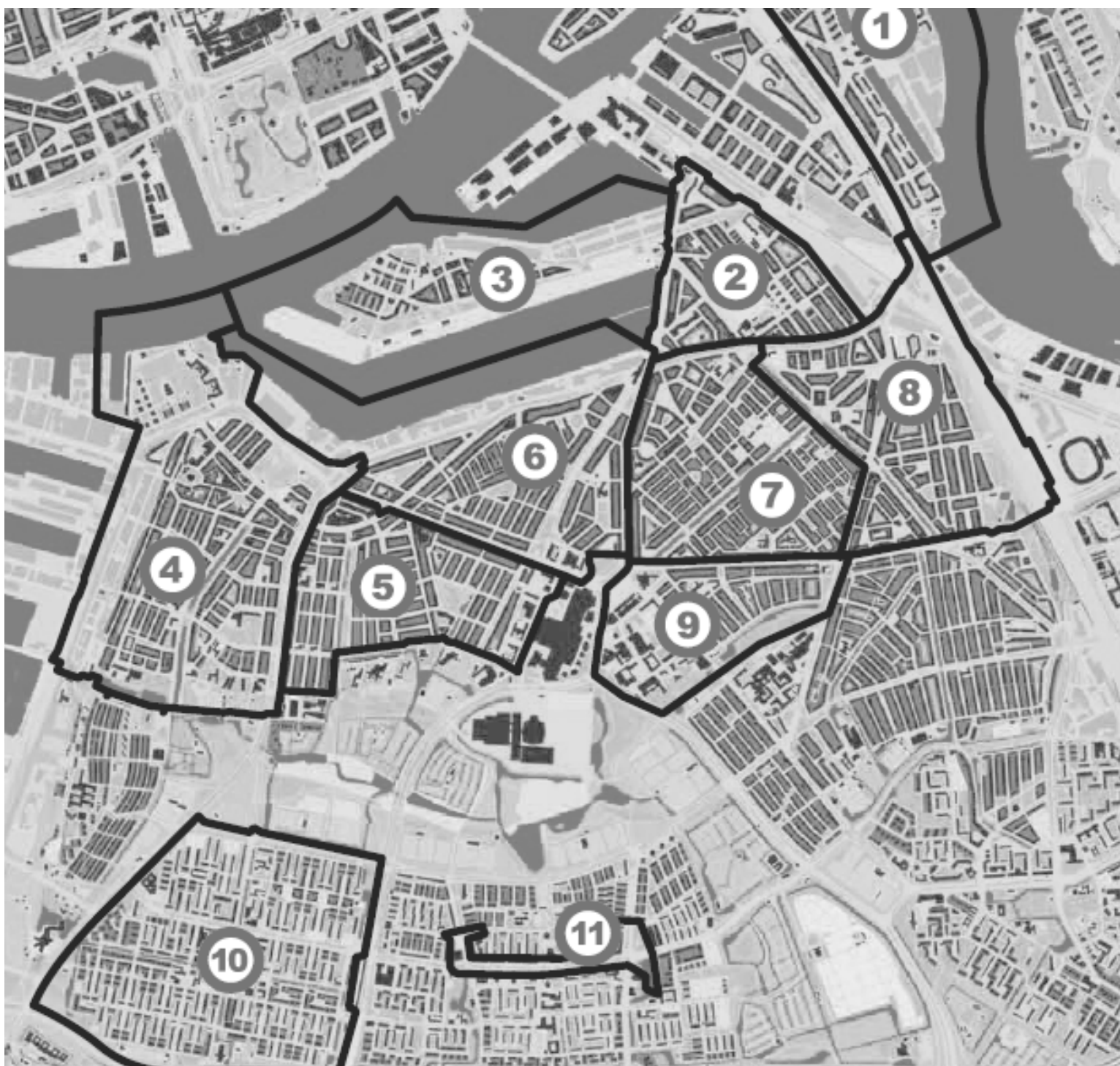

 ERNST & YOUNG

Quality In Everything We Do

Midterm Review

Kansenzones Rotterdam:

Achtergrondrapport

September 2007

Midterm Review Kansenzones:

Achtergrondrapport

September 2007

Studie in opdracht van:

OntwikkelingsBedrijf Rotterdam
Ministerie van Economische Zaken

Uitgevoerd door:

Regioplan Beleidsonderzoek
Herbert ter Beek
Peter Kroon

Ernst & Young, Real Estate Advisory Services
Marcel Karres

Eindverantwoordelijk partner Ernst & Young: Jan Siemons

Ernst & Young Real Estate Advisory Services
Euclideslaan 1
3584 BL Utrecht
+31 70 259 5151
reas@nl.ey.com

© Copyright Ernst & Young Real Estate Advisory Services B.V. 2007

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	9
LEESWIJZER	10
1 INLEIDING: DOELEN EN VRAAGSTELLING VAN HET ONDERZOEK.....	11
1.1 INLEIDING: ACTUALITEIT EN FOCUS	11
1.2 VRAAGSTELLING	12
1.3 OVERZICHT VAN DE KANSENZONEWIJKEN.....	15
2 DOELENBOOM: WAAR DOEN WE HET ALLEMAAL VOOR?.....	17
2.2 CONCLUSIES.....	21
3 EFFECTIVITEIT VAN GEKOZEN AANPAK.....	23
3.1 EFFECTIVITEIT VAN DE OKR: GAAN BEDRIJVEN MEER EN SNELLER INVESTEREN?	23
3.2 EFFECTIVITEIT VAN DE OKR: IS ER ZICHT OP BEOOGDE MAATSCHAPPELIJKE EFFECTEN?	25
3.3 STAAN DE VOOR DE OKR INGEZETTE MIDDELEN IN VERHOUDING TOT RESULTATEN?	27
3.4 ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN IN HET KANSENZONEGEBIED	28
3.5 DE MEERWAARDE VAN EEN INTEGRALE AANPAK.....	30
3.6 INPUT-OUTPUTANALYSES.....	31
3.7 CONCLUSIES TEN AANZIEN VAN EFFECTIVITEIT VAN GEKOZEN (INTEGRALE) AANPAK	32
4 TOELICHTING OP OKR: DOELGROEP, PROCES EN RESULTATEN	34
4.1 KERNGEGEVENS	34
4.2 STATUS VAN DE INGEDIENDE AANVRAGEN.....	37
4.3 AANVRAGEN NAAR TYPE AANVRAGEN: EIGENAAR, ONDERNEMER OF COMBINATIE	38
4.4 BEOOGD DOEL: NIEUWBOUW, VERBOUW, BEDRIJFSMIDDELEN OF NIET TERUGVORDERBARE BTW.....	39
4.5 AANVRAGEN NAAR SECTOR	41
4.6 AANVRAGEN NAAR OUDERDOM VAN HET BEDRIJF: STARTER OF GEVESTIGD ONDERNEMER	42
4.7 SPREIDING OVER ONDERNEMERS MET AUTOCHTONE EN ALLOCHTONE HERKOMST	43
4.8 GEOGRAFISCHE SPREIDING VAN DE AANVRAGEN: WAAR KOMT HET GELD TERECHT?	45
4.9 CONCLUSIES.....	46
4.10 ONTWIKKELINGEN SINDS DE PEILDATUM VAN 1 APRIL 2007	47
5 TOELICHTING OP EFFECTIVITEIT VAN OVERIGE INSTRUMENTEN.....	49
5.1 INZET VAN GEMEENTELIJKE VASTGOED	49
5.2 OZB-FONDS	50
5.3 PROJECT 'JONGE STARTERS'	51
5.4 BEROEPS ORIËNTERENDE PRAKTIJKVORMING (BOP)	51
5.5 LOONKOSTENARRANGEMENT	52
5.6 FINANCIERINGSREGELING	53
5.7 COMMUNICATIE	54

6	ORGANISATIE, AFHANDELING VAN AANVRAGEN EN PERCEPTIE VAN ONDERNEMERS...	56
6.1	OVERZICHT OPZET ORGANISATIE VAN HET PROJECT KANSENZONES	56
	TUSSENCONCLUSIES	59
6.2	RELATIE TUSSEN KANSENZONES EN HET PROGRAMMA PACT OP ZUID.	59
6.3	AFHANDELING EN DOORLOOPTIJDEN VAN OKR-AANVRAGEN	61
6.4	PERCEPTIE VAN ONDERNEMERS OVER OKR, PROCEDURES EN COMMUNICATIE	68
7	FINANCIËN: BESTEDINGSRUIMTE EN UITPUTTING BUDGETTEN.....	70
7.1	OVERZICHT BESTEDINGSRUIMTE	70
7.2	UITPUTTING ONDERNEMERSREGELING KANSENZONES ROTTERDAM (BELEIDSLIJN1).....	72
7.3	UITPUTTING “OVERIGE MAATREGELEN” (BELEIDSLIJN 2).....	74
8	FISCALE STIMULERING ALS VARIANT VAN INVESTERINGSPREMIE	76
8.1	INVENTARISATIE EN EERSTE BEOORDELING VAN MOGELIJKE FISCALE PRIKKELS	76
8.2	BEOORDELING FISCALE STIMULERING TEN OPZICHTE VAN FINANCIËLE STIMULERING VIA OKR	78
8.3	TER ILLUSTRATIE: ENKELE VOORBEELDEN EN LESSEN UIT HET BUITENLAND	80
	BIJLAGE I: BAROMETER MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELING WIJKEN.....	83
	BIJLAGE II: “PASFOTO’S VAN ALLE KANSENZONEWIJKEN.....	94
	BIJLAGE III: OVERZICHT BEGELEIDINGSCOMMISSIE EN GESPREKSPARTNERS	103

Voorwoord

In opdracht van het OntwikkelingsBedrijf Rotterdam (OBR) en mede namens het Rijk, waarbij het Ministerie van Economische Zaken als eerste contactministerie op heeft getreden, hebben Ernst & Young en Regioplan Beleidsonderzoek (dochteronderneming van Ernst & Young), ten behoeve van de Midterm Review Kansenzones Rotterdam een tussentijdse evaluatie van het project kansenzones uitgevoerd. Dit onderzoek is uitgevoerd in de periode mei tot en met augustus 2007.

Wij hebben de hiervoor noodzakelijke analyses op objectieve en onafhankelijke wijze uitgevoerd en met gebruikmaking van alle nuttige en beschikbare informatie. Ook is met alle direct betrokken stakeholders en medewerkers van de projectorganisatie Kansenzones een gesprek gevoerd en zijn er met zowel ondernemers als met een breed samengestelde “meeleesgroep”, samengesteld uit betrokkenen vanuit de gemeentelijke organisatie en het maatschappelijk middenveld, bijeenkomsten georganiseerd. Verder heeft een begeleidingscommissie met vertegenwoordigers namens de gemeente Rotterdam en de ministeries van VROM, BZK en Justitie (sinds kort werkend vanuit het DG WWI van het Ministerie van VROM), Financiën en Economische Zaken toegezien op de uitvoering van de Midterm Review en de kwaliteit van de analyses. Wij danken de gesprekspartners, deelnemers aan de discussiebijeenkomsten en de leden van de begeleidingscommissie hartelijk voor de kritische, maar constructieve samenwerking. Dit laat onverlet dat de bevindingen en conclusies geheel voor rekening komen van de onderzoekers.

Het voorliggende rapport betreft het **achtergrondrapport**, bedoeld als aanvulling op en vooral uitwerking van een beknopt hoofdrapport dat separaat is gepubliceerd. Voor de samenvatting van de belangrijkste inzichten en daarop gebaseerde conclusies verwijzen wij ook naar dit hoofdrapport.

Het onderzoek is uitgevoerd door Peter Kroon, Marcel Karres en Herbert ter Beek (projectleider) en de cases voor input-outputanalyses zijn uitgevoerd door Joost de Jong (stagiair, Universiteit van Utrecht), onder begeleiding van het onderzoeksteam. Vanuit het OBR hebben Cynthia Erwich en Eva van Beek ondersteuning verleend, waarvoor hartelijk dank.

Amsterdam/Utrecht, 14 september 2007

Ernst & Young
Namens deze

Herbert ter Beek
Regioplan Beleidsonderzoek
herbert.ter.beek@regioplan.nl

Marcel Karres
Ernst & Young Real Estate Advisory Services
marcel.karres@nl.ey.com

Leeswijzer

Het navolgende achtergrondrapport is als volgt gestructureerd:

- In hoofdstuk 1 worden alle **onderzoeksvragen** weergegeven. Verder is in paragraaf 1.3 een kaart opgenomen waarop alle kansenzonewijken zijn aangeven.
- In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de **doelen** die met de kansenzoneaanpak worden nagestreefd. Er wordt ingegaan op de primaire doelen van de OKR en de bredere maatschappelijke doelen die de betrokken overheden nastreven ten aanzien van de betreffende wijken. Er wordt ook een eerste overzicht gegeven van de wijze waarop de ingezette beleidsinstrumenten zouden kunnen uitwerken op de nagestreefde doelen (op de daadwerkelijke effecten wordt in de latere hoofdstukken nader ingegaan).
- In hoofdstuk 3 en 4 wordt ingegaan op respectievelijk de **effectiviteit** en het **bereik** van de **OKR**. Onder bereik wordt dan verstaan welke ondernemers er gebruik van maken.
- In hoofdstuk 5 wordt nader ingegaan op de **effectiviteit** van de **overige beleidsinstrumenten**.
- In hoofdstuk 6 en 7 staan twee onderwerpen centraal die in belangrijke mate bepalend zijn voor de **doelmatigheid** van de gekozen aanpak. In hoofdstuk 6 wordt ingegaan op de organisatie van het project Kansenzones (inclusief een analyse van de *afhandeling van de aanvragen* voor de OKR en de *tevredenheid* van de ondernemers van de OKR). In hoofdstuk 7 wordt ingegaan op het beschikbare *bestedingsruimte* ten behoeve van de OKR en de overige beleidsinstrumenten en de mate waarin de beschikbare *budgetten* worden uitgeput.
- In hoofdstuk 9 wordt, tot slot, ingegaan op enkele mogelijke **fiscale instrumenten** die naast of in plaats van de OKR ingezet zouden kunnen worden.

In de bijlagen vindt u verder:

- In bijlage I een “barometer” gericht op de maatschappelijke ontwikkeling van de wijken.
- In bijlage II per wijk een beknopte sociaal-economische “pasfoto”.

1 Inleiding: doelen en vraagstelling van het onderzoek

1.1 Inleiding: actualiteit en focus

Op 18 april 2005 is het project Kansenzones Rotterdam officieel van start gegaan, gericht op het versterken van de sociaal-economische structuur en het ondernemerschap in delen van de Rotterdamse stadsdelen Feijenoord en Charlois. In de beschikking die ten grondslag ligt aan dit initiatief is vastgelegd dat begin 2007 een zogenaamd Midterm Review zal plaatsvinden. Om goed de vinger aan de pols te houden van de voortgang en resultaten van de kansenzones, is door het Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam (OBR) in 2006 een onderzoek gestart naar de effectiviteit van de kansenzones en de in dit kader ingezette beleidsinstrumenten. Het gaat dan met name om de Ondernemersregeling Kansenzones Rotterdam (OKR), de inzet van gemeentelijk vastgoed, het creëren van een OZB-fonds en het op een positieve manier profileren van en communiceren over de betrokken wijken alsmede de ontwikkeling van een financieringsarrangement met enkele banken en overige instrumenten gericht op bijvoorbeeld de aansluiting van het arbeidsaanbod op de arbeidsmarkt en startende ondernemers. De conclusie van de door Ernst & Young uitgevoerde evaluatie is dat de gekozen integrale aanpak aanslaat, met name de OKR, en dat deze aanpak voor echt structurele resultaten die ook doorwerken naar de bewoners van de wijken verder gecontinueerd en verbreed dient te worden.

Het OBR en de betrokken ministeries hebben inmiddels besloten dat bij de vastgelegde Midterm Review gezamenlijk wordt opgetrokken. Zowel de gemeente als de ministeries onderschrijven het grote maatschappelijke belang van de kansenzones als een instrument dat effectief kan zijn om achterstandswijken van een impuls te voorzien en de negatieve spiraal te doorbreken. Het kabinet heeft de ambitie om de probleemwijken om te vormen tot prachtwijken. Daarnaast hebben zowel gemeente als Rijk financieel belang bij de kansenzones. Zo wordt de OKR voor 100 procent gefinancierd door het Rijk en richt de gemeente met een vergelijkbaar bedrag zich op de randvoorwaarden.

De gemeente Rotterdam en de ministeries hebben ervoor gekozen om gedegen aandacht te besteden aan de effectiviteit en doelmatigheid van de OKR, maar tegelijkertijd ook de meerwaarde van de gekozen integrale aanpak bij de vormgeving van de kansenzones te belichten en de inzet van de overige instrumenten te evalueren. Daarnaast is het zaak om kritisch te kijken naar de wijze waarop het project momenteel georganiseerd is, de wijze waarop betrokken partijen nu samenwerken en mogelijkheden tot verbetering in processen en procedures te bezien. Tot slot zijn de kansenzones in Rotterdam vooralsnog in Nederland uniek, maar onderzocht zou tevens moeten worden of het concept en met name de investeringspremieregeling ook toegepast kan worden aan andere gemeenten met vergelijkbare achterstandswijken¹.

---

¹ Deze insteek is geheel in lijn met de motie Adelmund-Smeets.

De evaluatie van de kansenzones moet aansluiten bij de doelen zoals die voor de regeling vóóraf zijn vastgesteld. In de brief van de staatssecretaris van Economische Zaken aan het College van B&W van Rotterdam d.d. 18 april 2005 zijn die als volgt omschreven: *“Het programma ‘economische kansenzones’ (...) beoogt het ondernemerschap in achterstandswijken te stimuleren en de economische ontwikkeling in de kansenzones te versterken teneinde daardoor het woon-, werk- en leefklimaat in deze gebieden te verbeteren. Meer specifiek gaat het om het stimuleren van nieuw ondernemerschap in deze wijken door starters en nieuw in deze wijken gevestigde ondernemers en het voorkomen van het staken van ondernemingen in deze wijken of verplaatsen van ondernemingen buiten deze wijken.”*

Net als in de brief van de staatssecretaris zal in de evaluatie onderscheid gemaakt worden tussen de volgende twee actielijnen:

- Uitvoering van de Ondernemersregeling Kansenzones Rotterdam; en
- Investeringsprojecten gericht op het verbeteren van de economische fysieke infrastructuur, de bedrijfsomgeving en het vestigingsklimaat in de door Rotterdam aangewezen Kansenzones.

Voortbouwend op deze doelstellingen zijn in deze brief ook indicatoren benoemd voor de nulmeting, Midterm Review en de eindevaluatie. Wij hebben deze indicatoren in paragraaf 3.1.1 opgenomen; in de navolgende vraagstelling, bestaande uit enkele hoofdvragen en daaruit af te leiden onderzoeksvragen en gebaseerd op, is daarvan een eerste operationalisering gemaakt, aansluitend bij de door de betrokken ministeries opgestelde startnotitie voor de Midterm Review.

Daarnaast wordt in de Midterm Review ook teruggerepen op de in het Actieprogramma 2004 “Rotterdam zet door” verwoorde ambities. De Midterm Review richt zich op de mate waarin de gestelde doelen worden gerealiseerd, in welke mate deze zijn toe te rekenen aan de gekozen aanpak en waarom de inzet van de overheid daarbij dan van belang is (met andere woorden waarom de beoogde doelen niet zonder de overheid, dus via de markt, kunnen worden gerealiseerd en er daarom dus in enige mate sprake is van ‘marktfalen’).

1.2 Vraagstelling

De door Rotterdam en het Rijk gezamenlijk geformuleerde **hoofdvragen** luiden als volgt

1. Is de inzet van de OKR effectief gebleken en hoe kan de effectiviteit verder worden vergroot?
2. Is de inzet van de OKR doelmatig in de zin dat de ingezette middelen in verhouding staan tot de gerealiseerde effecten en hoe kan de doelmatigheid verder worden verbeterd?
3. Wat is de meerwaarde van de gekozen integrale aanpak door de inzet van een breder pakket aan instrumenten dan alleen de OKR en hoe kan de meerwaarde van de inzet van een financieel instrument als de OKR en overige instrumenten verder vergroot worden?
4. Hoe kijken ondernemers in de wijken aan tegen de kansenzones en hoe beoordelen zij de ingezette instrumenten (met name de OKR) en welke verbeteringen achten zij wenselijk?

5. Is het zinvol en wenselijk om de in Rotterdam gekozen aanpak en ingezette investeringspremieregeling ook in andere gemeenten toe te passen en welke lessen kunnen dan getrokken worden en welke slaag- en faalfactoren zijn dan met name van belang?²

Verder wordt in het onderzoek aandacht besteed aan de volgende **specifieke aandachtspunten**:

- De mogelijkheden voor clustering en branchering en realisatie van functieverandering op specifieke (knelpunt)locaties.
- Is het budget voor de kansenzoneaanpak toereikend of niet?
- De mogelijkheid en wenselijkheid om het project kansenzones qua gebied uit te breiden (bijvoorbeeld gericht op Noord of IJsselmonde) en te verlengen in de tijd.
- Beoordeling van de wenselijkheid van enkele in het buitenland beproefde instrumenten, zoals bijvoorbeeld de onder meer in Frankrijk ingezette instrumenten in de fiscale sfeer: vrijstelling werkgeversbijdrage van personeel dat afkomstig is uit de kansenzones, vrijstelling of vermindering van (winst-)belasting en overige fiscale instrumenten.

Daarnaast is gevraagd om voor enkele ondernemingen die gebruik maken van de OKR zogenoemde input-output (outcome) analyses uit te voeren. Doel daarvan is om op het microniveau van de onderneming te bezien wat de maatschappelijke effecten zijn van de OKR.

De hiervoor geschetste hoofdvragen worden als volgt geoperationaliseerd:

Effectiviteit OKR

Met betrekking tot de effectiviteit van de OKR wordt met name gefocust op de volgende invalshoeken.

- In hoeverre draagt het instrument bij aan meer en beter ondernemerschap in de Kansenzones?
- Welke typen ondernemers worden bereikt (markt, omzet, aantal werknemers, autochtoon/allochtoon, herkomst, taalvaardigheid, opleidingsniveau, leeftijd en geslacht)?
- In hoeverre vergroten de bereikte (nieuwe en reeds gevestigde) ondernemers het woon-, werk- en leefklimaat van de wijk?
- In welke mate leidt de OKR tot het starten van nieuwe bedrijven door wijkbewoners en/of komen nieuwe ondernemers van buiten?
- Hoe heeft de wijk zich ontwikkeld ten opzichte van vergelijkbare wijken in Nederland zonder OKR?
- Hoe groot is de lokale werkgelegenheidsgroei als gevolg van de OKR?
- In hoeverre leidt de OKR tot “kleef aan”-effecten; oftewel in hoeverre leidt het aangetrokken ondernemerschap weer tot de vestiging van nieuwe ondernemers?
- Welke effecten worden met de investeringen van de OKR nog meer bereikt (hiervoor wordt een analyse van het verband tussen de daarvoor ingezette input en daarmee gerealiseerde output en outcome opgesteld)?

---

² Dit naar aanleiding van de motie Adelmund-Smeets.

Doelmatigheid OKR

Met betrekking tot de doelmatigheid van de OKR wordt gefocust op de volgende invalshoeken.

- Hoe hoog moet de subsidie (c.q. moeten de subsidies) ten hoogste worden vastgesteld om de verschillende typen ondernemers zich te laten vestigen in de Kansenzones?
- Als er minder middelen ingezet worden, is het dan het meest effectief om het subsidieplafond te verlagen?
- Is de aan te trekken groep ondernemers dermate heterogeen dat een differentiatie van de financiële prikkel naar type ondernemer leidt tot een grotere doelmatigheid?
- Hoe verhoudt de ontwikkeling van de Kansenzones zich tot wijken met vergelijkbare regelingen in het buitenland?
- Hoeveel zou er geïnvesteerd zijn zonder de OKR?
- Kan ingeschat worden (ook rekening houdend met een vertragingseffect) hoe de investeringen in de toekomst zullen verlopen (bijvoorbeeld op basis van expertopinions en/of door het opstellen van enkele scenario's)?
- Hoe lang blijven de ondernemers die een bijdrage ontvangen in de wijk gevestigd ('bestendigheid' van de regeling)?

In lijn met de subsidiebeschikking voor de OKR wordt in de Midterm Review een helder onderscheid gemaakt tussen deel 1 van deze beschikking, in casu de OKR, en deel 2, in casu investeringen in projecten die gericht zijn op het verbeteren van de randvoorwaarden voor investeringen in de wijken anderzijds.

In dit kader dient dus ook voldoende aandacht te worden gegeven aan de overige in het kader van de kansenzoneaanpak ingezette instrumenten, zoals onder meer het beschikbaar stellen van vastgoed, de instelling van een OZB-fonds, een financieringsarrangement met de banken, het project Jonge Starters, activiteiten gericht op de aansluiting van werkzoekenden op de arbeidsmarkt (BOP) en dergelijke.

Integraliteit

Het is dus uitdrukkelijk de bedoeling om de effectiviteit en doelmatigheid van de OKR in een breder perspectief te plaatsen en aan te sluiten bij de door Rotterdam gekozen integrale aanpak. Hieruit vloeien de volgende onderzoeksvragen voort:

- In hoeverre dragen andere dan puur financiële prikkels ertoe bij dat ondernemers zich in de Kansenzones vestigen of er hun onderneming blijven voeren?
- In hoeverre versterkt het integrale plan van de gemeente Rotterdam (o.a. met maatregelen op het gebied van onderwijs en leefbaarheid) de effectiviteit van de OKR en vice versa?

Tevredenheid

Met betrekking tot de tevredenheid van de ondernemers in de wijk i.c. de ondernemers die de doelgroep van de OKR vormen worden de volgende zaken in kaart gebracht:

- In hoeverre zijn ondernemers tevreden en tevreden over de hoogte van het subsidiebedrag?
- In hoeverre brengt de regeling extra administratieve lasten voor ondernemers met zich mee?

- Tegen welke (overige) knelpunten lopen ondernemers aan die gebruik maken van de regeling?
- Hebben ondernemers behoefte aan aanvullend overheidsbeleid en zo ja, aan welk type beleid?

Toepassing elders (motie Adelmund-Smeets)

Het onderzoek dient zoals gesteld ook zicht te bieden op de in de motie Adelmund-Smeets verwoorde mogelijkheid de gekozen aanpak ook elders toe te passen. Met name gaat het er dan om te inventariseren:

- Welke faal- en succesfactoren uit de in Rotterdam opgedane ervaringen afgeleid kunnen worden?
- Welke afbreukrisico's zijn aanwezig, welke mee- en tegenvallers, aandachtsvragers/slurpers zijn gebleken en hoe kan daarmee omgegaan worden en welke invloed heeft het krachtenveld (lokaal, overig) rondom de kanszones bij de effectiviteit en doelmatigheid van het project.

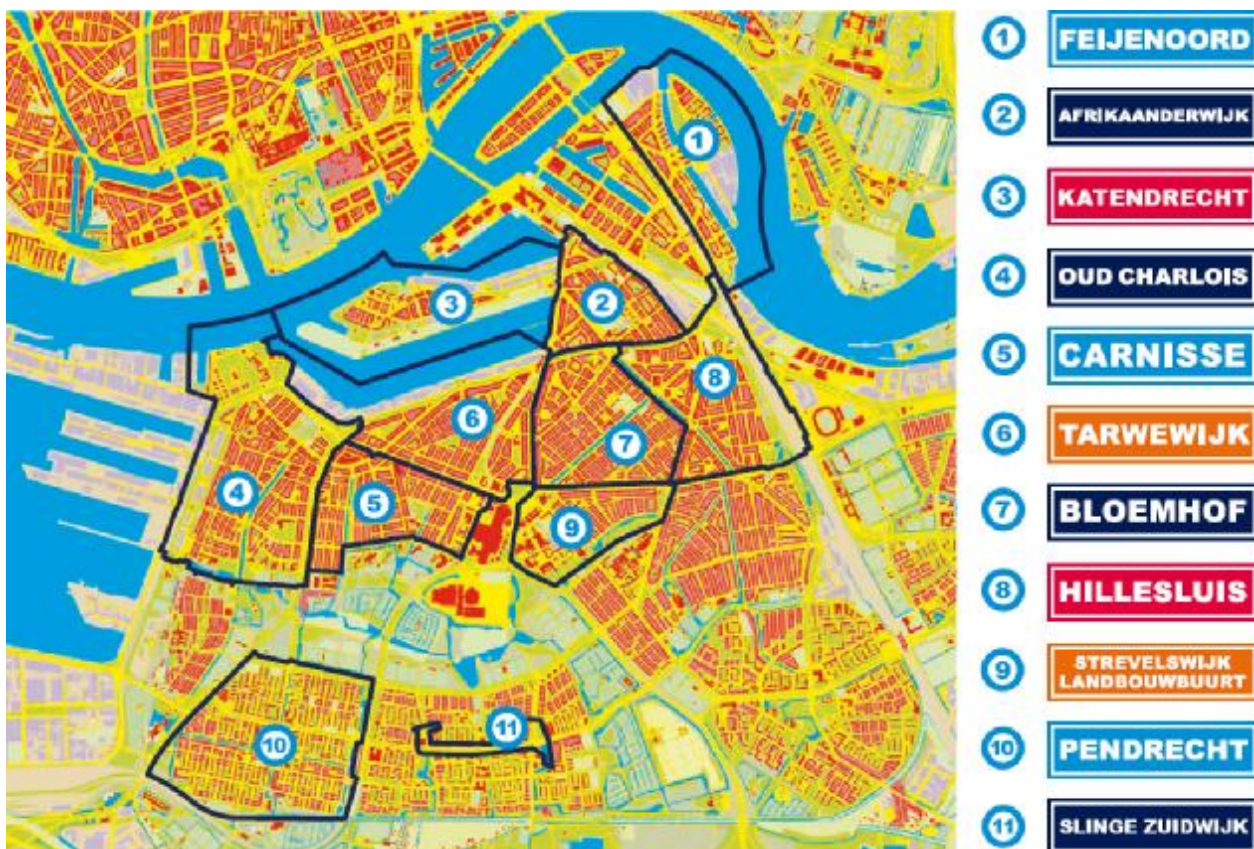
1.3 Overzicht van de kansenzonewijken

Alvorens vanaf hoofdstuk 2 nader in te gaan op de resultaten van de kansenzones, is het goed om 'letterlijk' een beeld te schetsen van de wijken waarop de aanpak zich richt. Het betreft dan inmiddels elf wijken, verspreid over de deelgemeenten Charlois en Feijenoord.

Ten opzichte van vorig jaar zijn drie gebieden toegevoegd:

- Feijenoord.
- Katendrecht.
- Slinge Zuidwijk.

De navolgende kaart geeft de precieze ligging van de kansenzones weer:

De kaart illustreert dat niet ‘heel Rotterdam Zuid’ kansenzone is, maar dat de aanpak zich richt op de meest problematische gebieden. Zo is de Kop van Zuid niet inbegrepen, evenmin als wijken in de aangrenzende deelgemeente IJsselmonde.

2 Doelenboom: waar doen we het allemaal voor?

Voorafgaand aan de start van het project Kansenzones Rotterdam zijn door de betrokken partijen, met name de gemeente Rotterdam en het Rijk, ambities en doelstellingen geformuleerd. In de brief van de staatssecretaris van Economische Zaken aan het College van B&W van Rotterdam d.d. 18 april 2005 zijn die als volgt omschreven: *“Het programma ‘economische kansenzones’ (..) beoogt het ondernemerschap in achterstandswijken te stimuleren en de economische ontwikkeling in de kansenzones te versterken teneinde daardoor het woon-, werk- en leefklimaat in deze gebieden te verbeteren. Meer specifiek gaat het om het stimuleren van nieuw ondernemerschap in deze wijken door starters en nieuw in deze wijken gevestigde ondernemers en het voorkomen van het staken van ondernemingen in deze wijken of verplaatsen van ondernemingen buiten deze wijken.”*

2.1.1 Primair doel

Uit deze formulering blijkt dat het stimuleren van het ondernemerschap en het versterken van de economische ontwikkeling in de wijken het primaire doel is van de kansenzones, maar dat deze doelen op hun beurt weer middel zijn voor ‘hogere’ maatschappelijke doelen op het gebied van het woon-, werk- en leefklimaat. De in de brief opgenomen indicatoren voor de nulmeting, de Midterm Review en de eindevaluatie van de kansenzones sluiten ook aan op dit primaire doel:

Indicatoren	Nulmeting (2004-5)	MTR (april 2007)	Eindevaluatie
Aantal ondernemers in de kansenzones ³	2404	2413	
Waarvan allochtone ondernemers	niet bekend	niet bekend	
Aantal nieuwe ondernemers (starters en vestigers) in de kansenzones ⁴	456	520	
Waarvan allochtone ondernemers	niet bekend	niet bekend	
Aantal gestaakte en vertrokken ondernemers in de kansenzones ⁵	582	472	
Saldo nieuwe en gestaakte ondernemers	-117	48	
Werkgelegenheid bij die bedrijven in de kansenzones	niet bekend	niet bekend	
Aantal aanvragen voor subsidie op grond van de OKR	0	634 ⁶	
Het bedrag van het beroep op de OKR	€ 0	€ 12.771.022	
Het bedrag van de toegezegde premie op grond van de OKR	€ 0	€ 5.982.551	

³ Bron mutatiegegevens OBR. Nulmeting standjaar 2 jaar 2004-5, midterm meting standjaar 2 jaar 2006-7.

⁴ Bron mutatiegegevens OBR. Nulmeting op basis van mutaties 2003-4 en 2004-5. midterm meting op basis mutaties 2005-6 en 2006-7.

⁵ Bron mutatiegegevens OBR. Nulmeting op basis van mutaties 2003-4 en 2004-5. midterm meting op basis mutaties 2005-6 en 2006-7.

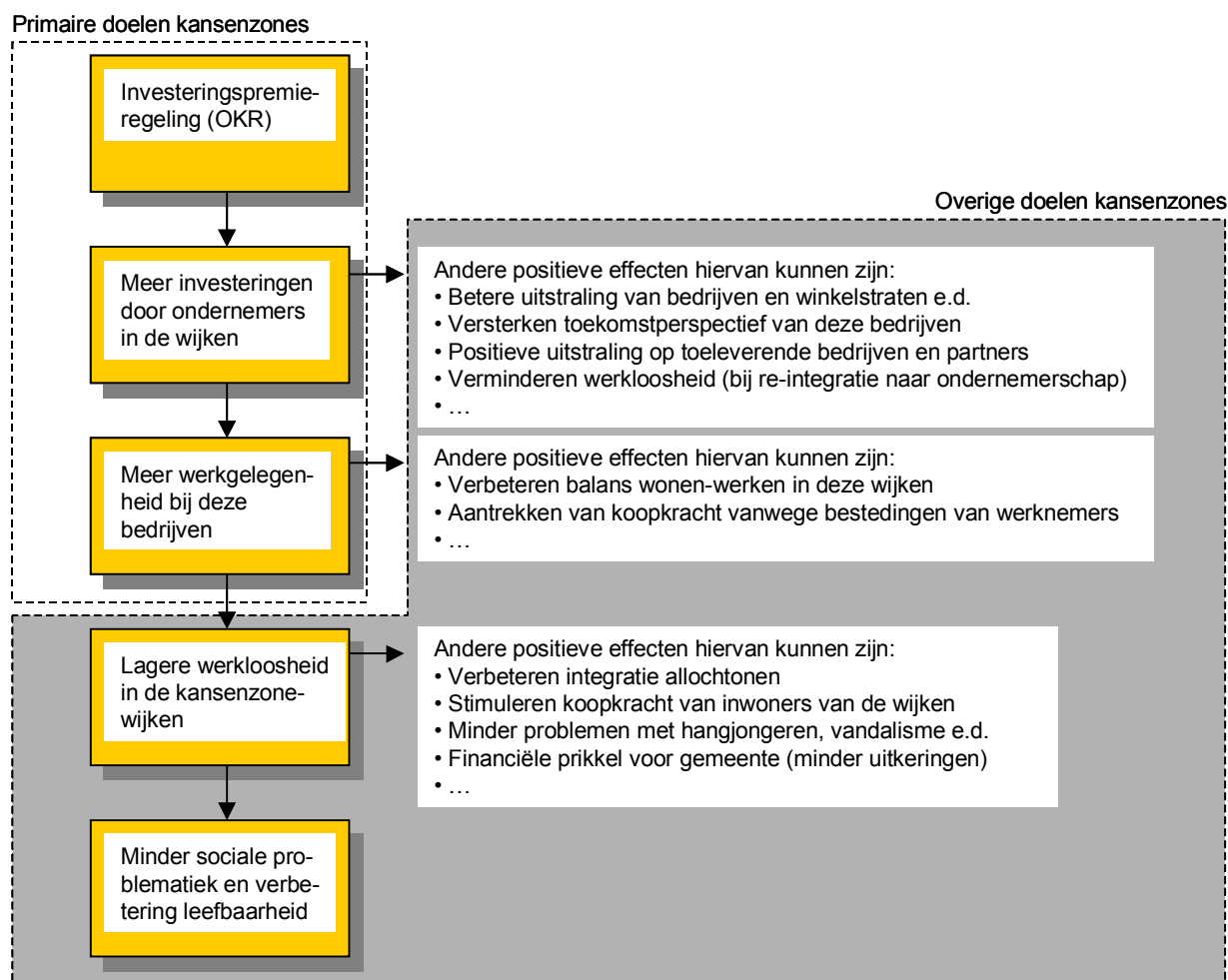
⁶ Dit betreft de aanvragen die zijn opgenomen in de analyse van de Midterm Review. Van nog eens 90 aanvragen waren niet voldoende gegevens beschikbaar voor analyse, bijvoorbeeld geen investeringsbedrag.

De indicatoren vallen uiteen in drie categorieën:

- Output-indicatoren: aantal aanvragen om subsidie, het bedrag van het beroep op de OKR en het bedrag van de toewijzingen.
- Outcome-indicatoren ten aanzien van het ondernemerschap in de wijken: aantal ondernemers in de kanszones (met name ook het aantal allochtone ondernemers), aantal nieuwe ondernemers (starters en vestigers, wederom met name ook allochtoon), aantal gestaakte en vertrokken ondernemers en het saldo van nieuwe en gestaakte ondernemers.
- Outcome-indicator ten aanzien van de werkgelegenheid bij de bedrijven in de kanszones.

2.1.2 Overige doelen

Het is duidelijk dat met de kanszones niet alleen wordt gericht op het stimuleren van investeringen en het bevorderen van ondernemerschap. Met de aanpak hopen de betrokken partijen óók op een positief effect in bredere zin, bijvoorbeeld in termen van werkgelegenheid, werkloosheid of wat betreft het verbeteren van de leefbaarheid doordat buurten levendiger worden als er ook ondernemers gevestigd zijn. Het navolgende figuur illustreert deze mogelijke bredere impact:

Bij de hiervoor weergegeven potentiële effecten van de kansenzones moeten in ieder geval twee kanttekeningen worden gemaakt:

- Het overzicht is zeker niet uitputtend bedoeld, er zijn waarschijnlijk ook andere effecten denkbaar in aanvulling op de hiervoor gesignaleerde potentiële effecten.
- De weergegeven relaties (middel-doel/effecten) zijn zeker geen automatismen.

Ter illustratie van het tweede punt: van de OKR mag, als investeringspremieregeling, een effect op de investeringen worden verwacht. In het voorliggende onderzoek is in kaart gebracht in welke mate er inderdaad sprake is van een positief effect vanwege de OKR op de investeringen door ondernemers die in de kansenzones gevestigd zijn. Over het algemeen mag worden verwacht dat er alleen een positief effect zal optreden vanwege de OKR op de werkgelegenheid, indien deze investeringen succesvol blijken. Dit is echter niet op voorhand gewaarborgd uiteraard en ook is het niet zeker in welke mate de OKR een effect heeft op het investeringsniveau in de wijken. Een mogelijk effect op de werkloosheid is onder meer afhankelijk van het aantal nieuwe banen dat gecreëerd wordt en de mate waarin de werkzoekenden hiervoor gekwalificeerd zijn. Een effect op de werkloosheid vanwege de OKR kan dus alleen optreden indien er (1) nieuwe banen worden gecreëerd en (2) indien het aanbod aan werkzoekenden hiervoor voldoende gekwalificeerd is. Inspanningen van de overheid en andere partijen om de kwalificaties van de werkzoekenden (in termen van opleiding, vaardigheden, discipline e.d.) zullen daarmee naar verwachting van positieve invloed zijn op het bredere effect dat de OKR kan hebben. Het illustreert dat de van de OKR te verwachten positieve maatschappelijke effecten mede afhankelijk zijn van flankerende initiatieven.

2.1.3 Integrale aanpak en beoogde effecten

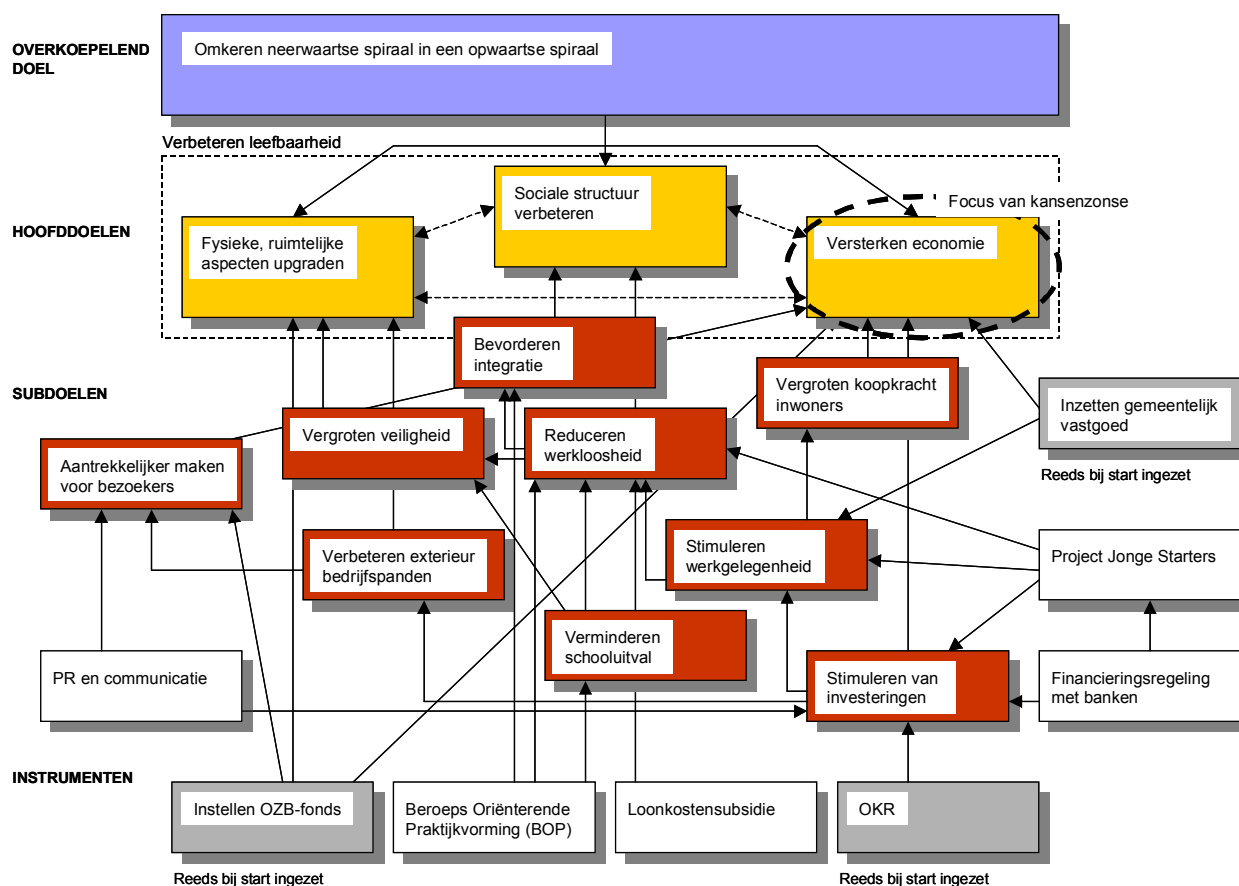
Door de gemeente Rotterdam is bij de uitwerking van de kansenzones bewust gekozen voor een integrale aanpak, waarbij de OKR ('actielijn 1' in de brief van de staatssecretaris) is aangevuld met diverse maatregelen en initiatieven gericht op het verbeteren van de economische en fysieke infrastructuur, de bedrijfsomgeving en het vestigingsklimaat in de aangewezen kansenzones ('actielijn 2'). En in het (toenmalige) Actieprogramma 2004 "Rotterdam zet door" zijn voor de aanpak van de probleemwijken in de stad ook bredere doelen geformuleerd. Er wordt ingezet op een "goed en prettig leef-, woon- en werkklimaat voor de inwoners. Veiligheid in de stad, goed onderwijs, werkgelegenheid (...)." En: "Evenzo belangrijk is het creëren en behouden van een goed vestigingsklimaat voor ondernemers (...)." En verder geeft het College van B&W aan "met dit actieprogramma de negatieve trend in de stad te willen omzetten in een positieve spiraal. Rotterdam wordt weer een aantrekkelijke woon- en werkstad, een stad om te bezoeken en in te investeren."

Dit laatste kan worden gehanteerd als het '**hoogste doel**' van de kansenzones: het ombuigen van de neerwaartse spiraal naar een opwaartse spiraal. Verder heeft deze spiraal dan betrekking op zowel ruimtelijke, sociale als economische aspecten. Idealiter dragen de OKR en de overige in het kader van de kansenzones ingezette beleidsinstrumenten niet alleen bij aan het versterken van de economische positie van de wijken, maar óók aan het verbeteren van de fysiek-ruimtelijke en sociale kwaliteit en daarmee de "leefbaarheid" van de wijken. Het verbeteren van de leefbaarheid

(anders geformuleerd het woon-, werk- en leefklimaat) kan daarmee worden gezien als het “één-na-hoogste doel” van de kansenzoneaanpak⁷.

Deze twee hoogste doelen kunnen worden uitgewerkt in een groot aantal “onderliggende beleidsdoelen”, variërend van het reduceren van de werkloosheid tot het vergroten van de veiligheid in de wijken of het bevorderen van de integratie van allochtone inwoners.

Navolgend is een poging gedaan om uiteen te rafelen hoe de in het kader van de kansenzones ingezette instrumenten *kunnen*⁸ bijdragen aan de hiervoor benoemde doelen:

Nota bene: in de figuur zijn aan de onderzijde en rechts de belangrijkste in het kader van de kansenzones ingezette beleidsinstrumenten weergegeven. De grijze blokjes zijn de instrumenten die vanaf de start van de kansenzones zij ingezet; de witte de daarna toegevoegde beleidsinstrumenten. De overige blokjes staan voor te dienen beleidsdoelen.

⁷ De ruimtelijke, sociale en economische dimensies van het begrip leefbaarheid sluiten overigens aan bij de in het kader van het Grotestedenbeleid gehanteerde drieslag.

⁸ De mate waarin de instrumenten deze doelen realiseren, is object van het voorliggende onderzoek.

2.1.4 Verbanden

Een eerste analyse van de onderlinge relaties laat zien dat zelfs voor het versterken van de economie van de wijken, de primaire focus van de kansenzones, een brede beleidsmix wenselijk is. Een indirect en afgeleid effect van de OKR is weliswaar dat de uit te lokken investeringen óók positief effect kunnen hebben op de werkgelegenheid en andere voor de economie relevante factoren, maar het versterken van de economie van de kansenzones is daarnaast mede afhankelijk van bijvoorbeeld:

- De beschikbaarheid van bedrijfsruimte voor ondernemers, waar het deelproject ‘Gemeentelijk vastgoed’ zich op richt.
- Gezamenlijke investeringen door ondernemers in de bedrijfsomgeving, waar het OZB-fonds met name voor bedoeld is.
- Nieuw ondernemerschap, waarvoor ook het Project Jonge Starters is opgezet.
- Een positiever imago van de wijken en een toenemend vertrouwen van ondernemers in het perspectief van deze wijken, waarvoor de activiteiten op het vlak van PR en communicatie belangrijk zijn.

Voor het verbeteren van de overige dimensies van de leefbaarheid in de wijken, met name de sociale en fysiek-ruimtelijke dimensies, blijkt het ook noodzakelijk om aanvullende initiatieven te ontwikkelen. Voor de sociale structuur van de wijken is het bijvoorbeeld van groot belang dat de werkloosheid, ook onder jongeren, wordt teruggedrongen. De OKR draagt hier naar verwachting in enige mate aan bij omdat een deel van de extra werkgelegenheid bij de bedrijven die een investeringspremie ontvangen terecht zal komen bij nu werkloze inwoners van de wijken. De mate waarin nu werkloze inwoners en met name ook jongeren profiteren van nieuwe banen, is echter ook afhankelijk van beleidsinitiatieven die de afstand van deze groepen tot de arbeidsmarkt verkleinen en het voorkomen van voortijdige schooluitval. Hiervoor kunnen dan projecten zoals Bezoeken Oriënterende Praktijkvorming (BOP) belangrijk zijn.

En voor het verbeteren van de fysiek-ruimtelijke kwaliteit van de wijken, die ook een belangrijke dimensie vormt van het bredere begrip leefbaarheid, is het OZB-fonds voor gezamenlijke investeringen door ondernemers van belang (bijvoorbeeld door het ‘aankleden’ van winkelstraten met straatmeubilair en groen). Dit OZB-fonds kan verder ook bijdragen aan de economische structuur van de wijken door bijvoorbeeld gezamenlijke promotieacties (zoals de Stop & Shop-actie in de Afrikaanderwijk) en aan de investeringsbereidheid van individuele ondernemers. Gezamenlijke investeringen in bijvoorbeeld veiligheid, promotie of ruimtelijke kwaliteit kunnen drempelverlagend werken voor investeringen van individuele ondernemers.

2.2 Conclusies

De hiervoor weergegeven inzichten worden navolgend samengevat (en nader uitgewerkt in de hoofdstukken hierna):

- Het omkeren van de neerwaartse spiraal in de wijken kan worden gezien als het hoogste doel van de kansenzones (hoewel het niet reëel is om dit doel als ijkpunt te hanteren bij de evaluatie van de kansenzoneaanpak).
- Om dit hoogste doel te bereiken zijn zowel verbeteringen noodzakelijk op fysiek-ruimtelijk, sociaal als economisch vlak omdat de leefbaarheid van de wijken ook afhankelijk is van al deze dimensies.
- De OKR richt zich primair op de economische dimensie van leefbaarheid, maar levert daarnaast ook een positieve bijdrage aan de sociale en fysiek-ruimtelijke dimensie van de leefbaarheid in de wijken.
- Om de OKR optimaal te benutten, is het wenselijk dat aan bepaalde voorwaarden is voldaan. Afgemeten aan het effect op de werkloosheid in de wijken is bijvoorbeeld gerichte inzet op het verkleinen van de afstand tot de arbeidsmarkt van werkzoekenden en het voorkomen van schooluitval belangrijk. Afgemeten aan het effect op de economische structuur van de wijken vormen ook de beschikbaarheid van voldoende geschikte bedrijfsruimte of het voor ondernemers beschikbaar hebben van aanvullende financiering via banken belangrijke voorwaarden. Verder dient een wijk in voldoende mate schoon, heel en veilig te zijn, wil de OKR daadwerkelijk kunnen leiden tot de beoogde toename van de investeringen.
- Om het tij daadwerkelijk te keren is méér nodig dan een investeringspremieregeling. Deze dient ingebed te worden in een integrale aanpak die zich richt op alle relevante aspecten van de huidige problematiek én kansen van de wijken.

3 Effectiviteit van gekozen aanpak

In paragraaf 1.2 zijn de hoofdvragen van de Midterm Review weergegeven en in het voorliggende hoofdstuk wordt een eerste, beantwoording gegeven van deze vragen. Het gaat achtereenvolgens om de volgende vragen:

1. Is de inzet van de OKR effectief gebleken en hoe kan de effectiviteit verder worden vergroot?
2. Is de inzet van de OKR doelmatig in de zin dat de ingezette middelen in verhouding staan tot de gerealiseerde effecten en hoe kan de doelmatigheid verder worden verbeterd?
3. Wat is de meerwaarde van de gekozen integrale aanpak door de inzet van een breder pakket aan instrumenten dan alleen de OKR en hoe kan de meerwaarde van de inzet van een financieel instrument als de OKR en overige instrumenten verder vergroot worden?
4. Hoe kijken ondernemers in de wijken aan tegen de kansenzones en hoe beoordelen zij de ingezette instrumenten (met name de OKR) en welke verbeteringen achten zij wenselijk?
5. Is het zinvol en wenselijk om de in Rotterdam gekozen aanpak en ingezette investeringspremieregeling ook in andere gemeenten toe te passen en welke lessen kunnen dan getrokken worden en welke slaag- en faalfiguren zijn dan met name van belang?

Verder is een aantal belangrijke aandachtspunten benoemd, die later in de rapportage aan de orde komen⁹.

3.1 Effectiviteit van de OKR: gaan bedrijven meer en sneller investeren?

Ten aanzien van de effectiviteit van de OKR constateren wij dat de regeling leidt tot een groot aantal aanvragen. Het aantal nieuwe aanvragen blijft in het tweede jaar op hetzelfde niveau als het eerste jaar. Op basis van contacten met ondernemers, ten behoeve van de evaluatie van vorig jaar en het nu lopende onderzoek, en overige direct betrokkenen bij de OKR concluderen wij tevens dat mede vanwege de OKR méér is geïnvesteerd dan zonder het geval zou zijn geweest en dat bovendien door ondernemers voorgenomen investeringen ook hoger uitvallen. Onvermijdelijk geldt niet voor alle investeringen dat zij ‘zonder OKR niet gepleegd zouden zijn’. Zoals bij vrijwel alle subsidie- en investeringspremieregelingen geldt dit naar verwachting maar voor een minderheid van de aanvragers. Ondernemers gaan niet investeren zuiver en alleen vanwege een investeringspremieregeling, maar alleen indien zij marktkansen zien. De OKR helpt wel substantieel om investeringen rendabel te maken die dat anders waarschijnlijk niet zouden zijn geweest.

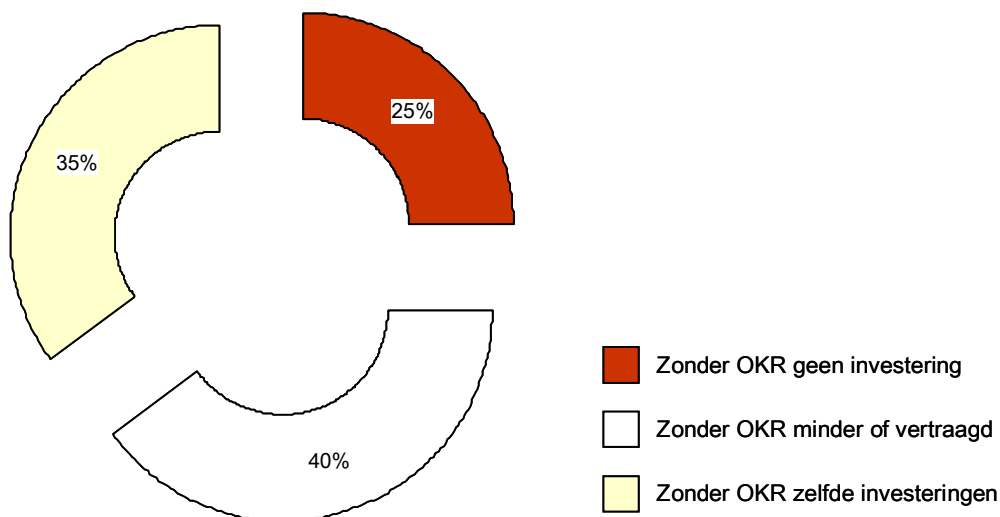
Op basis van gesprekken met individuele ondernemers, een discussiebijeenkomst met ondernemers en expertmatige inschattingen van overige betrokkenen schatten wij in dat de OKR als volgt

---

⁹ Het gaat om de mogelijkheden voor clustering en branchering en functieverandering op (specifieke) locaties; om een input-output-outcome-analyse van de kansenzones; om de mogelijkheid en wenselijkheid van eventuele uitbreiding van het werkingsgebied van de kansenzones en om een beoordeling van enkele in het buitenland beproefde instrumenten, waarbij het met name gaat om een fiscaal instrumentarium.

werkt. Circa een kwart van de bedrijven had zonder de OKR niet geïnvesteerd en voor nog eens circa 40 procent betekent de OKR dat ze méér en/of sneller investeren dan anders het geval zou zijn geweest. Voor circa één op de drie bedrijven lijkt de OKR weinig tot geen aanwijsbaar effect te hebben op hun feitelijke investeringsgedrag:

Effect van OKR op investeringsgedrag van ondernemers

Enkele uitspraken van ondernemers illustreren de werking van de OKR:

- “Zonder OKR had ik mijn zaak niet zo kunnen opzetten en inrichten als nu wel het geval is. De machines zijn nieuw en de vloer ook. Zonder OKR was dat niet mogelijk geweest.”
- “We hebben een aanvraag ingediend ten behoeve van de aanschaf van een nieuw laserapparaat. Zonder subsidie zou die aanschaf economisch te riskant zijn.”
- “De bijdrage uit de OKR zien we als een ‘extraatje’. Voor ons is met name het bedrijfsverzamelgebouw van belang geweest bij het kunnen starten.”
- “We waren al van plan om in Zuid een nieuwe vestiging te starten. De OKR was daarbij niet beslissend, maar het is de moeite waard om op te wachten.”
- “Dankzij de OKR kan ik mijn zaak nu serieus opzetten. Ik zit nu in een representatief pand (Business Centre Feijenoord) en anders had ik dat niet aangedurfd.”
- “De kansenzones en met name de OKR waren voor ons stimulans om de zaak nog voort te zetten en er weer extra tegen aan te gaan. Het ging de laatste jaren steeds slechter en nu zien we weer perspectief.”
- “De OKR was voor ons moederbedrijf aanleiding om in Zuid een vestiging te beginnen.”
- “Wij zouden sowieso al in deze buurt investeren omdat onze doelgroep er goed vertegenwoordigd is (mensen die via uitzendbureau in de metaal willen werken).”
- “Zonder de OKR had ik niet meer geïnvesteerd. Ik zit niet ver meer van mijn pensioen en zo kan ik mijn bedrijf weer opknappen.”
- “Ik liep al langer rond met het plan om airco te installeren in deze zaak en het moest geschilderd worden en een nieuwe vloerbedekking was nodig. Ik schoof dat telkens voor me uit en nu heb ik het toch maar gedaan.”

- “Iedereen begint altijd maar over die investeringspremie. Ook zonder de premie was ik begonnen met mijn restaurant. Ik wist eerst ook niet over de premie, maar nu is het wel goed om extra middelen te hebben omdat je je toch bij banken in de schuld moet steken.”

3.2 Effectiviteit van de OKR: is er zicht op beoogde maatschappelijke effecten?

Uit een analyse van de ontwikkeling van de wijken in de tijd en ten opzichte van referentiegebieden elders in Rotterdam kan nog niet worden geconcludeerd dat de OKR en de overige instrumenten in het kader van de kansenzones tot de gewenste maatschappelijke effecten leiden. Het meest directe effect van met name de OKR is dat er meer wordt geïnvesteerd door ondernemers en/of sneller. Er zijn echter geen gegevens beschikbaar op het niveau van de kansenzonewijken die kunnen illustreren dat er sinds 2005 inderdaad sprake is van een positief effect op het investeringsniveau¹⁰.

Het effect van meer, grootschaliger en sneller investeren dan zonder de OKR het geval zou zijn geweest komt zeker ten goede aan de bedrijfseconomische positie van ondernemingen en er mag ook een positief effect van verwacht worden op de werkgelegenheid. Dit effect moet echter zeker in het huidige nog steeds vrij prille stadium van het project niet worden overschat. Het blijkt dat het aantal werkzame personen in de kansenzonewijken van 2005 naar 2006 marginaal is toegenomen, namelijk met 0,2 procent gemiddeld. Voor Rotterdam als geheel geldt, dat er de laatste jaren sprake is van een neerwaartse trend in de werkgelegenheid¹¹. Het aantal werkzame personen daalde van 2005 naar 2006 in de gemeente als geheel met 0,8 procent. Een relatief sterke stijging van het aantal werkzame personen deed zich voor in de Afrikaanderwijk (7,8 procent) en in de wijk Feijenoord (7,3 procent).

Het effect, tot slot, op de werkloosheid is vooralsnog het minst groot tastbaar dan wel aanwezig. Ondernemers geven aan dat indien zij vacatures hebben, bijvoorbeeld mede vanwege uitbreiding van activiteiten vanwege de OKR, deze op dit moment voornamelijk worden ingevuld door mensen van buiten de wijken. Dit laat onverlet dat het type bedrijvigheid dat gebruik maakt van de OKR wel vaak bij uitstek perspectief biedt voor werkzoekenden uit de buurt. Het betreft vaak laagdrempelige bedrijven, zowel vanuit het perspectief van de benodigde startkwalificaties als wat betreft de mate waarin de netwerken van werkzoekenden aansluiten op die van de ondernemers. Ter toelichting op het laatste: hoewel ondernemers zonder uitzondering aangeven dat zij bij vacaturevervulling de voorkeur geven aan “de beste kandidaat”, bestaat wel de indruk dat allochtone ondernemers eerder geneigd zijn om kandidaten met eenzelfde achtergrond de voorkeur te geven. Of anders geformuleerd: waar allochtone werkzoekenden bij ‘Hollandse’ bedrijven wel-

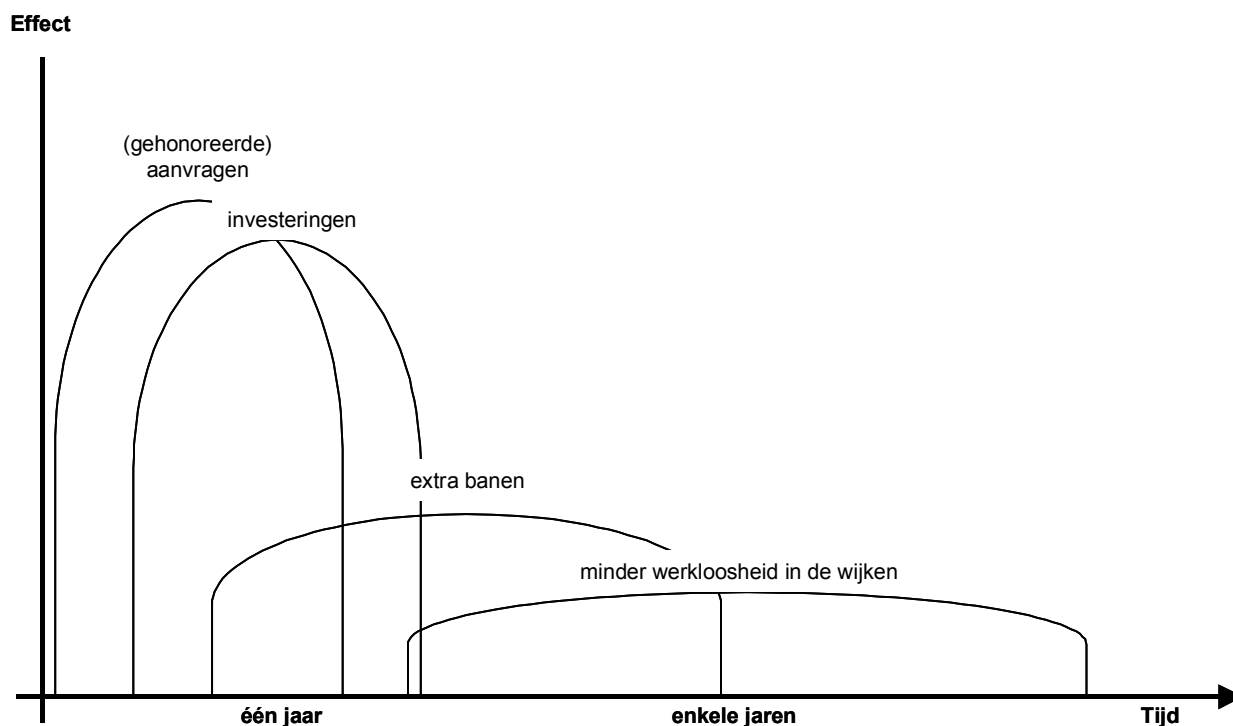
---

¹⁰ Er zijn geen gegevens beschikbaar over het investeringsvolume van ondernemers in de betreffende wijken. Er is met name bezien of het Bedrijvenregister Zuid-Holland hiervoor nuttige inzichten kan leveren en er is navraag gedaan de Kamer van Koophandel.

¹¹ Het aantal werkzame personen in Rotterdam daalde van 311.000 in 2003 naar 294.500 in 2006 (minus 5 procent).

licht een nadeel ondervinden, is dit nadeel afwezig bij een substantieel deel van de in de wijken zelf gevestigde bedrijvigheid.

In het algemeen moet wat de maatschappelijke impact van de OKR betreft rekening worden gehouden met een sterk **'na-ijleffect'**. We verstaan hieronder dat er bij de nagestreefde effecten sprake is van een zekere volgtijdelijkheid. De eerste stap is dat ondernemers kennis moeten hebben van de OKR. Vervolgens moeten zij investeringsplannen opstellen en indienen, waar ook enige tijd overheen gaat. Daarna volgt het proces van de afhandeling van de investeringsaanvraag, die enige tijd in beslag kan nemen, en bij een positieve beschikking zal de ondernemer dan binnen een bepaalde periode de investering moeten plegen. Indien deze succesvol (b)lijkt, kan de ondernemer overwegen het aantal banen uit te breiden. Deze volgtijdelijkheid die ten grondslag ligt aan het na-ijleffect, wordt navolgend gevisualiseerd:

Indien de OKR een effect heeft op de werkgelegenheid en de werkloosheid, dan mag gelet op het na-ijleffect en de volgtijdelijkheid nog niet worden verwacht dat deze effecten 'halverwege de rit' al volledig zichtbaar zijn. Er blijkt uit de sociaal-economische statistieken op dit moment ook nog geen positief effect op werkgelegenheid dan wel werkloosheid. Overigens tekenen wij daarbij aan dat de OKR ook geen werkgelegenheidsinstrument is, maar primair beoogt om de investeringen te stimuleren en het ondernemerschap te bevorderen.

Zoals al is opgemerkt, heeft de OKR ook effecten buiten het strikt economische domein:

- De OKR fungeert als een belangrijk 'signaal' richting ondernemers van het door de overheid getoonde commitment en aangeboden partnership. Het vergroot het vertrouwen van onderne-

mers in de toekomstperspectieven voor de wijken en vertrouwen is voor ondernemers en investeerders van zeer groot belang.

- Het effect van de OKR op de werkgelegenheid en de werkloosheid is in sterke mate ook afhankelijk van parallel in te zetten beleidsinstrumenten. Het gaat daarbij onder meer om het beschikbaar hebben van voldoende bedrijfshuisvesting voor de doelgroep ondernemers, om investeringen in de sfeer van ‘schoon-heel-veilig’ en last but not least om investeringen in het sociale kapitaal van de wijk in casu de mensen via bijvoorbeeld BOP-trajecten.

3.3 Staan de voor de OKR ingezette middelen in verhouding tot resultaten?

Om zicht te krijgen op het effect per door de overheid geïnvesteerde euro, hanteren wij de volgende uitgangspunten:

- Er is per de peildatum van 1 april 2007 € 6 miljoen aan investeringspremies toegezegd aan investerende bedrijven (het gaat dan om circa 200 bedrijven waarvan de aanvraag reeds is gehonoreerd).
- Van de tot dusver gehonoreerde aanvragen zijn er 50 afkomstig van startende ondernemers¹², wat neerkomt op circa een kwart van alle gehonoreerde aanvragen.
- De hiermee gepaard gaande werkgelegenheid wordt niet vastgelegd door het OBR en evenmin of de startende ondernemer daarvoor werkloos was, een baan had of anderszins actief.
- De circa 150 gehonoreerde aanvragen van niet als starters kwalificerende ondernemingen kunnen ook tot enig werkgelegenheidseffect leiden, al lijkt dit effect niet zeer groot.

Voor de starters geldt overigens niet dat deze allemaal (alleen) vanwege de OKR een bedrijf zijn begonnen. Voor welk deel dit wel geldt, is niet bekend. Voor de werkgelegenheidseffecten is wel van belang dat een enkele starter direct personeel in dienst neemt. Er zijn geen gegevens beschikbaar over het percentage van deze starters dat als “extra” kan worden geteld.

De werkgelegenheidscreatie (mede) vanwege de OKR bij gevestigde ondernemers schatten wij op basis van gesprekken en input-outputcases zeer beperkt in, in de ordegrootte van één extra baan op elke tien gehonoreerde aanvragen. Er zijn wel enkele ondernemers die aangeven te overwegen (extra) personeel te willen werven, maar dit is in sterke mate afhankelijk van de mate waarin de investering rendeert en leidt tot extra omzet. Er is mede daardoor sprake van een sterk “na-ijleffect”, zoals hiervoor reeds aangegeven.

De tot nu toe gegenereerde extra werkgelegenheid vanwege de OKR ramen wij op basis van de hiervoor weergegeven uitgangspunten dan op maximaal circa 65 banen.

De op dit moment zichtbare resultaten van deze financiële inspanning kunnen als volgt worden samengevat:

---

¹² In de definiëring die het OBR daarvoor hanteert, betekent dit dat voor aanvragen in 2006 moet gelden dat deze afkomstig zijn van een bedrijf dat in 2004 of daarna is opgericht; voor aanvragen in 2007 idem vanaf het jaar 2005.

- Of de geleverde inspanningen, in termen van menskracht en kosten, in verhouding staan tot de gerealiseerde effecten, is mede afhankelijk van de maatstaf die gehanteerd wordt. Als de naar schatting circa 65 banen die mede vanwege de OKR zijn ontstaan worden afgezet tegen de financiële inspanning van de OKR (tot dusver circa € 6 miljoen), dan zijn de kosten per baan vooralsnog relatief hoog. Daarbij kan echter aangetekend worden dat de doorwerking van de vanwege de OKR inmiddels gerealiseerde investeringen op de werkgelegenheid bij de aanvragende bedrijven zoals hiervoor al aangegeven enige tijd vergt (ondernemers willen eerst zien of de investering echt rendoert). Verder vormen vergroting van de werkgelegenheid of reductie van het aantal werklozen in de wijken niet de primaire doelen van de OKR en de kansenzones.
- De OKR is echter ook van groot belang om het commitment van de overheid te onderstrepen. Het feit dat de overheid tot 50 procent ‘bijlegt’ op investeringen van ondernemers wordt door deze ondernemers ervaren als een signaal dat de overheid ernst maakt van het voornemen om voor de wijken nieuwe perspectieven te genereren.
- De toegezegde premie van € 6 miljoen draagt mede bij tot een totale investeringsomvang van bijna € 13 miljoen. Wij schatten in dat circa een kwart van deze investeringen anders niet zou zijn gepleegd en dat voor nog eens circa 40 procent de investeringen eerder worden gedaan en/of groter uitvallen dan anders het geval zou zijn geweest.
- In totaal hebben ondernemers voor € 46 miljoen aan investeringsplannen ingediend (zoals hierna in hoofdstuk 4 wordt toegelicht, is van alle aanvragen momenteel circa 40 procent afgehandeld).
- In de eerste twee jaren van de OKR hebben circa 630 bedrijven een aanvraag ingediend voor een investeringspremie. Dit is circa 25 procent van alle in de kansenzonewijken gevestigde bedrijven.
- De OKR is een belangrijk instrument voor bijvoorbeeld winkelstraat- en ‘laanmanagers’.

Tegenover de € 6 miljoen aan verplichtingen die inmiddels zijn aangegaan richting ondernemers staat dus een zeker élan bij de ondernemers in de kansenzonewijken en in ieder geval een positiever gevoel over het commitment dat de overheid toont om de neerwaartse spiraal waarin de wijken al jaren zitten weer om te buigen¹³.

Naast deze communicatieve waarde levert de OKR ook een bijdrage aan het vergroten van de investeringen in de wijken en het versterken van de bedrijfseconomische positie van de ondernemingen. Tegenover elke euro waarop de overheid zich tot nu toe heeft vastgelegd, staat € 1,15 aan investeringen die door de ondernemers zelf opgebracht worden (de nu toegezegde premies ten bedrage van € 5,9 miljoen hebben uiteindelijk betrekking op € 12,7 miljoen aan investeringen).

3.4 Ontwikkeling van het aantal bedrijven in het kansenzonegebied

Het aantal ondernemingen in het kansenzonegebied bedraagt circa 2.400 (zie bijlage I). De jaarlijkse veranderingen in dit aantal worden gedomineerd door nieuwe oprichtingen dan wel be-

---

¹³ Dit élan kan teniet gedaan worden als de afhandeling van aanvragen (te) lang op zich laat wachten.

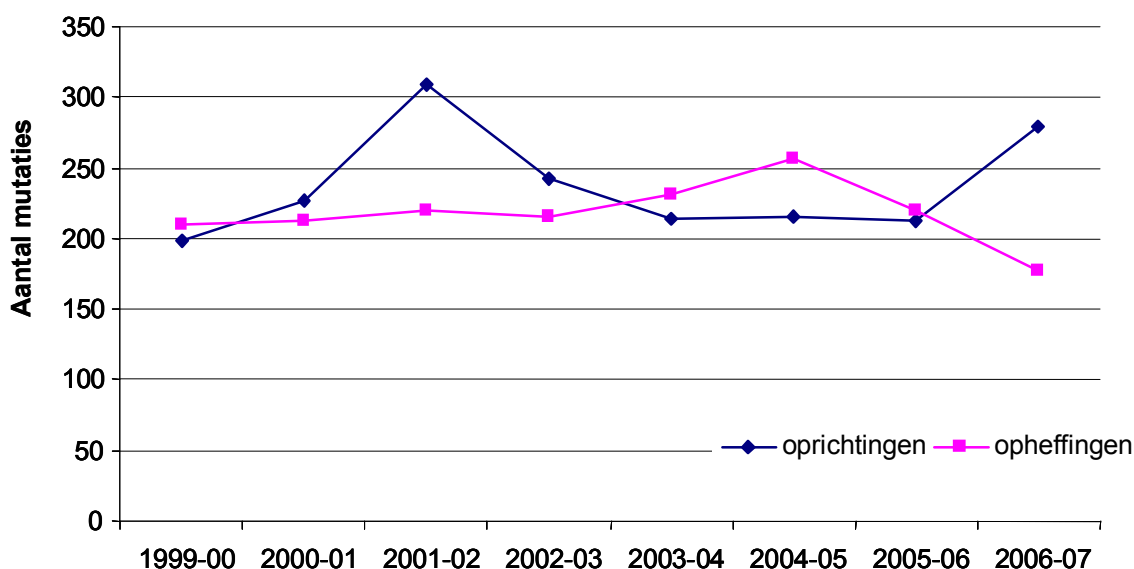
drijfsbeëindigingen. Vertrek van bedrijven uit het gebied naar elders, of omgekeerd de vestiging van nieuwe bedrijven vanuit andere delen van Rotterdam, komt veel minder vaak voor.

De laatste jaren schommelt het aantal bedrijven dat erbij komt (vanwege nieuwe oprichtingen en nieuwkomers van elders) rond de 250 en voor het aantal bedrijven dat verdwijnt (vanwege bedrijfsbeëindigingen of vertrek naar elders) geldt hetzelfde. Opvallend is verder dat sinds de start van de kansenzones in 2005 het aantal bedrijven in dit gebied is toegenomen. Het aantal nieuwe bedrijven dat er per jaar bijkomt (het betreft vooral nieuw opgerichte bedrijven) stijgt en het aantal bedrijven dat verdwijnt daalt (dit betreft vooral bedrijfsbeëindigingen). In het laatste jaar (2006-2007) zijn er per saldo circa 80 bedrijven bijgekomen, waar in de jaren daarvoor nog sprake was van een afname van het aantal bedrijven.

Ter toelichting op dit laatste punt wordt navolgend voor zowel de kansenzones als voor Rotterdam als geheel weergegeven hoeveel bedrijven er per jaar zijn opgericht en hoeveel bedrijven er zijn beëindigd.

Het blijkt dat voor Rotterdam als geheel het aantal bedrijfsoprichtingen reeds sinds 2003 weer in de lift zit, na enige jaren neergang. Deze ontwikkeling lijkt in belangrijke mate bepaald door de conjunctuur. Opvallend is dat de kansenzones vanaf 2005 goed aanhaakten bij deze conjuncturele opleving. De OKR kan hieraan bijgedragen hebben, evenals enkele projecten uit actielijn 2, waarbij met name het project Jonge Starters van belang is.

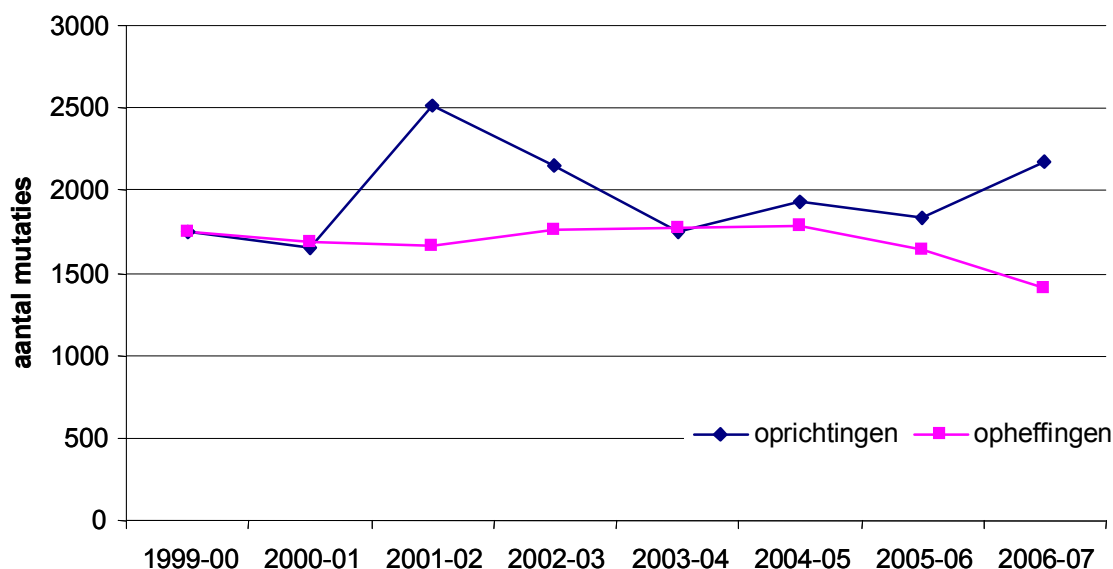
Oprichtingen en opheffingen van bedrijven in de kansenzones 1999-2007

Opvallend is verder dat het aantal bedrijfsbeëindigingen in de kansenzones relatief sterk daalt. Op de schaal van Rotterdam als geheel is ook sprake van een daling van het aantal opgeheven bedrijven, maar procentueel is de daling kleiner zodat gesteld kan worden dat de kansenzones het in dit perspectief de laatste twee jaar zelfs iets beter doen dan Rotterdam als geheel. De relatief positie-

ve ontwikkeling sinds 2005 van zowel het aantal nieuw opgerichte bedrijven in de kansenzones als het aantal opheffingen kan duiden op een toegenomen vertrouwen van de ondernemers in de ontwikkeling van hun wijk, mede vanwege de kansenzoneaanpak, maar deze relatie kan op basis van harde gegevens niet worden onderbouwd:

Oprichtingen en opheffingen van bedrijven in heel Rotterdam 1999-2007

Het aantal ondernemingen dat zich van elders nieuw vestigt in de kansenzones bedraagt jaarlijks slechts tussen 5 en 20 bedrijven; het aantal bedrijven dat jaarlijks naar elders vertrekt ligt tussen 30 en 60 op jaarbasis.

3.5 De meerwaarde van een integrale aanpak

In de paragrafen hiervoor en in hoofdstuk 3 is uiteengezet dat de meerwaarde van de gekozen integrale aanpak groot is. Wij verwachten niet dat een OKR als afzonderlijk instrument grote maatschappelijke effecten genereert. Een ondernemer die dagelijks lijdt onder criminaliteit en die de koopkracht in de buurt ziet afnemen, zal niet investeren, óók niet als er een investeringspremie aangevraagd kan worden. Ook van de andere instrumenten mag geïsoleerd gezien geen grote effecten worden verwacht.

Zoals met de doelenboom wordt geïllustreerd, vereist het ombuigen van de neerwaartse spiraal in de wijken naar een positieve ontwikkeling verbetering op zowel sociaal, ruimtelijk als economisch vlak. Omdat de problematiek in de elf wijken kan worden betiteld als een ‘veelkoppig monster’, is een integrale aanpak pure noodzaak. De gekozen aanpak van de kansenzones sluit hier ook op aan, waarbij deze bovendien gaandeweg verder is verbreed, met name richting het sociale domein via bijvoorbeeld de BOP-trajecten. Deze verbreding is aanbevolen in de vorig jaar verrichte evaluatie. Op dit moment constateren wij dat de eerste resultaten van deze verbrede en

nog meer integraal opgezette aanpak zichtbaar worden en dat alles erop wijst dat het zinvol is om het integrale karakter van de aanpak nog méér te versterken. Met name op het vlak van de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt en voorkomen en tegengaan van de (vaak grote) sociale problemen “achter de voordeur” vragen om nog meer aandacht. Indien mogelijk moet deze extra aandacht echter niet ten koste gaan van de investeringen die primair gericht zijn op de economische en ruimtelijke doelstellingen.

3.6 Input-outputanalyses

De twaalf **input-outputanalyses** die verricht zijn van de maatschappelijke effecten van in de kansenzones gevestigde ondernemers, leveren de volgende gegevens op, die niet statistisch significant zijn, maar wel een illustratie vormen van de wijze waarop ondernemers gebruik maken van de OKR en de effecten die daar dan van uitgaan op het bedrijf zelf en op de inwoners en collega-ondernemers in de wijken¹⁴:

- Van de twaalf ondernemers zouden er drie zonder de OKR geen investeringen hebben gepleegd en voor nog eens zes geldt dat de investeringen groter, luxer, eerder worden gepleegd.
- In totaal ontvangen deze bedrijven € 463.000 aan investeringspremies, die uiteindelijk resulteren in investeringen ten bedrage van ruim € 1,2 miljoen¹⁵. Er is geen patroon zichtbaar, waarbij bijvoorbeeld de rol van de OKR bij kleinere investeringen belangrijker lijkt.
- Bij deze ondernemingen werken in totaal 57 personen, waarbij een aanzienlijk aantal in deeltijd, op freelance basis of als stagiair (in totaal gaat het naar schatting om circa 40 personen die vast in dienst zijn dan wel eigenaar-ondernemer zijn). Van deze personen wonen er slechts zeven in de kansenzonewijken zelf; circa driekwart is woonachtig elders in Rotterdam).
- Er zijn geen concrete voorbeelden bekend waarbij deze ondernemers (mede) vanwege de OKR nieuwe banen hebben gecreëerd. Wel geeft een enkeling aan in de toekomst te overwegen mede vanwege de OKR en de daarmee deels gefinancierde investeringen (extra) personeel te willen werven. Voor de meest recente vacatures geldt, dat enkele ondernemers daarvoor óók hun eigen netwerk (sociaal, in de wijk) benutten, maar het grote beeld is dat vacatures met name worden ingevuld door mensen van buiten de kansenzonewijken. Verder is een enkele ondernemer starter en draagt op die manier bij aan het vergroten van de werkgelegenheid in de wijken.
- De twaalf ondernemers blijken beperkt in te kopen bij collega-ondernemers uit de kansenzones. Voor de meesten geldt dat zij vooral “elders in Rotterdam” inkopen, met een enkele uitzondering die aangeeft indien mogelijk in te kopen bij leveranciers uit de eigen wijk.

---

¹⁴ De input-outputanalyses zijn verricht door een stagiair van de Universiteit Utrecht, Joost de Jong, en over deze analyses wordt door hem separaat uitgebreider gerapporteerd. Deze rapportage zal naar verwachting in oktober beschikbaar zijn.

¹⁵ Voor alle aanvragen gezamenlijk geldt, dat tegenover bijna € 6 miljoen aan toegezegde investeringspremies een totaal investeringsniveau staat van circa € 12,7 miljoen.

3.7 Conclusies ten aanzien van effectiviteit van gekozen (integrale) aanpak

Onze conclusies ten aanzien van de effectiviteit en doelmatigheid van de gekozen aanpak laten zich als volgt samenvatten:

- De aanpak werkt in die zin dat we op basis van de met ondernemers gevoerde gesprekken en oordelen van direct betrokken professionals zoals de laanmanagers concluderen dat er een positief effect is van de OKR op het niveau van de voorgenomen investeringen door ondernemers. Ondernemers melden zich op grote schaal voor met name de OKR en voor een substantieel deel van de voorgenomen investeringen geldt ook dat deze anders niet, niet in deze omvang of minder snel gepleegd zouden zijn.
- Of de geleverde inspanningen, in termen van menskracht en kosten, in verhouding staan tot de gerealiseerde effecten, is mede afhankelijk van de maatstaf die gehanteerd wordt. Als de naar schatting circa 65 banen die mede vanwege de OKR inmiddels zijn ontstaan worden afgezet tegen de financiële inspanning van de OKR (tot dusver circa € 6 miljoen), dan zijn de kosten per baan vooralsnog relatief hoog. Daarbij kan echter aangetekend worden dat de doorwerking van de vanwege de OKR inmiddels gerealiseerde investeringen op de werkgelegenheid bij de aanvragende bedrijven zoals hiervoor al aangegeven enige tijd vergt (ondernemers willen eerst zien of de investering echt rendeert). Verder vormen vergroting van de werkgelegenheid of reductie van het aantal werklozen in de wijken niet de primaire doelen van de OKR en de kanszones.

- De OKR kan alleen succesvol zijn indien er voldoende flankerend beleid is. Geen enkele ondernemer gaat investeren alleen vanwege een investeringspremie. De wijken moeten ook schoon, heel en veilig zijn en voor winkeliers geldt verder dat er ook voldoende koopkracht in de wijk aanwezig moet zijn.
- In tegenstelling tot Rotterdam als geheel, is er in de kansenzonewijken geen sprake van een teruggang in de werkgelegenheid¹⁶. De verschillen zijn echter klein en de relatie met de gekozen kansenzoneaanpak kan niet hard worden gemaakt. Een effect op de werkloosheid is in dit stadium verder niet zichtbaar en het is ook niet aannemelijk dat die er nu al is.
- Er is enig hernieuwd élan te bespeuren bij de ondernemers in de wijken, maar het vertrouwen in de toekomst is nog broos.

---

¹⁶ Zie bijlage I voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid in 2005 en 2006 in de kansenzones en voor Rotterdam als geheel.

4 Toelichting op OKR: doelgroep, proces en resultaten

Medio 2007 loopt de ondernemersregeling twee jaar. Als 1 april 2007 als ijkpunt wordt gehanteerd, dan hebben 724 ondernemingen een subsidieaanvraag ingediend. Daarvan er 634 zijn geanalyseerd¹⁷. Van deze 634 geanalyseerde aanvragen zijn er 338¹⁸ ingediend in de periode april 2005 tot april 2006 en 296 aanvragen ingediend in de periode april 2006 tot april 2007.

In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van het type aanvragen, de status van de aanvragen en de kenmerken van de investerende ondernemer. We gaan achtereenvolgens in op:

- Kerngegevens met betrekking tot de ingediende aanvragen.
- Status van de ingediende aanvragen.
- Aanvragen naar type aanvrager, vastgoedeigenaar of ondernemer
- Aanvragen naar sector
- Aanvragen naar ouderdom van de bedrijven, starter of gevestigd bedrijf.
- Spreiding van de aanvragen over de twee deelgemeenten

4.1 Kerngegevens

In de eerste twee jaren van de OKR, dus tot 1 april 2007 hebben de geanalyseerde 634 aanvragers subsidie aangevraagd voor investeringen van in totaal bijna 46 miljoen euro. In de onderstaande figuur is te zien het te investeren bedrag, het bedrag aan gehonoreerde aanvragen, de toegezegde premie en de werkelijk uitbetaalde premie. Er is inmiddels voor circa zes miljoen aan investeringspremies toegezegd en daarvan is bijna 2,9 miljoen euro ook werkelijk uitbetaald.

Zoals in onderstaande grafiek is af te lezen zijn nog lang niet alle aanvragen gehonoreerd en is een groot deel van de toegezegde premie nog niet uitbetaald. Ruim 40 procent van de aanvragen is inmiddels afgehandeld. Ruim een derde is in behandeling en een vijfde van de aanvragen is nieuw en nog niet in behandeling genomen. In paragraaf 4.2 wordt de status van de aanvragen nader bekeken.

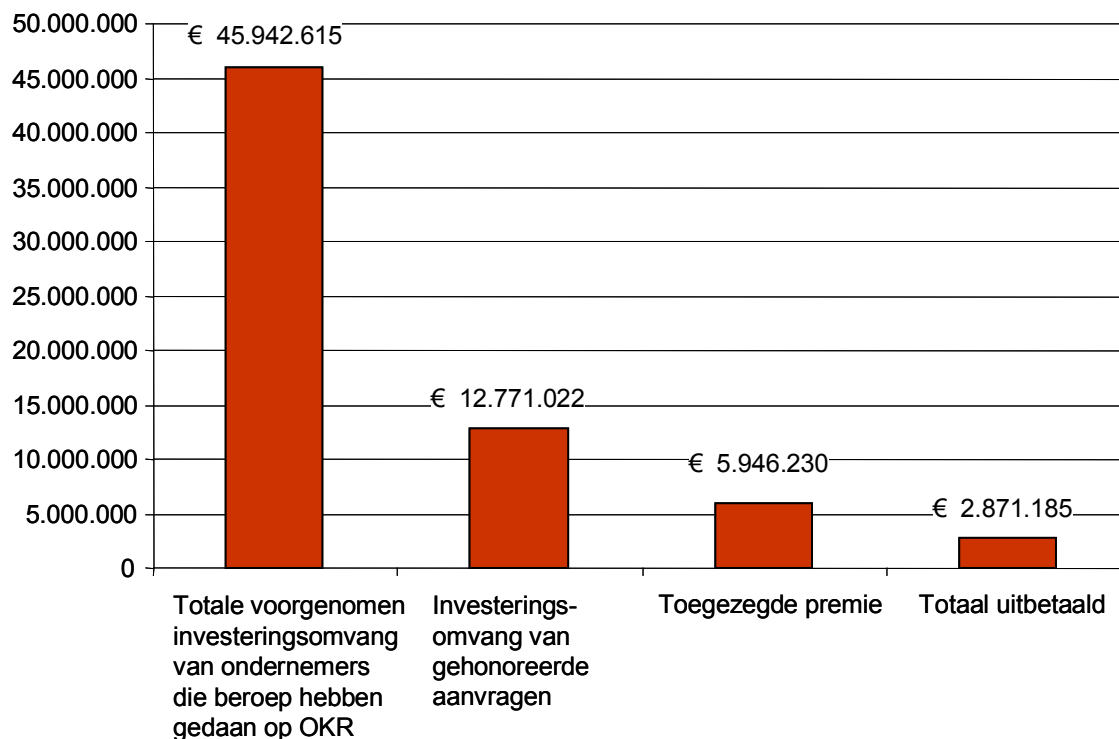
---

¹⁷ Van 90 aanvragen is onvoldoende informatie voorhanden voor analyse.

¹⁸ In de rapportage “Eén jaar kansenzones Rotterdam: volhouden en verbreden” worden 311 aanvragen geanalyseerd voor de periode april 2005 tot april 2006. Het bestand uit die periode is naderhand aangevuld en opgeschoond. Dit verklaart de kleine verschillen tussen de analyse uitkomsten in dat rapport en de uitkomsten voor die periode in deze rapportage.

Gebruik van OKR in eerste twee jaar: tot 1 april 2007

Bedrag in €

Nota bene: Het verschil tussen 46 en 12,7 miljoen wordt verklaard doordat op de peildatum van 1 april 2007 ruim 40 procent van de aanvragen afgehandeld was, een derde was nog in behandeling en één op vijf aanvragen was dermate nieuw dat deze nog niet in behandeling was genomen.

De investeringen lopen zeer sterk uiteen naar grootte. De hoogste aanvraag en hoogste gehonoreerde aanvraag bedroegen respectievelijk ruim twee miljoen euro en 0,8 miljoen euro (dit betreft dan de totale investeringsomvang). De laagste aanvraag en laagste gehonoreerde aanvraag bedroegen respectievelijk 900 euro (niet gehonoreerd omdat deze beneden de ondergrens van € 4.000 ligt) en 4.102 euro.

In onderstaande tabel is te zien dat de 5 procent grootste aanvragen een derde van de totale aangekondigde investering betreffen. De grote aanvragen worden minder snel afgehandeld dan gemiddeld, de vijf procent grootste gehonoreerde aanvragen zijn samen goed voor een kwart van het totale bedrag van gehonoreerde aanvragen.

Kenmerk	Hoogste bedrag	5 procent grootste aanvragen samen	
		Bedrag	% van totaal
Aanvraag	€ 2.090.000	€ 15.479.649	34%
Gehonoreerde	€ 800.000	€ 3.319.627	26%
Premie	€ 100.000	€ 869.999	15%
Uitbetaald	€ 100.000	€ 412.117	14%

Nota bene In de evaluatie vorig jaar¹⁹ is ervoor gekozen om de twee aanvragen van meer dan 1 miljoen euro in de periode april 2005 tot april 2006 niet in de verdere analyse te betrekken. Deze aanvragen zouden de uitkomsten van de analyse te veel kleuren. Ook in de periode april 2006 tot april 2007 is een aanvraag van meer dan 1 miljoen euro ingediend. Om dezelfde reden, en ook ten behoeve van de vergelijkbaarheid met het eerder verschenen rapport, is besloten ook bij de verdere analyse in deze rapportage, de aanvragen van meer dan 1 miljoen euro niet mee te rekenen.

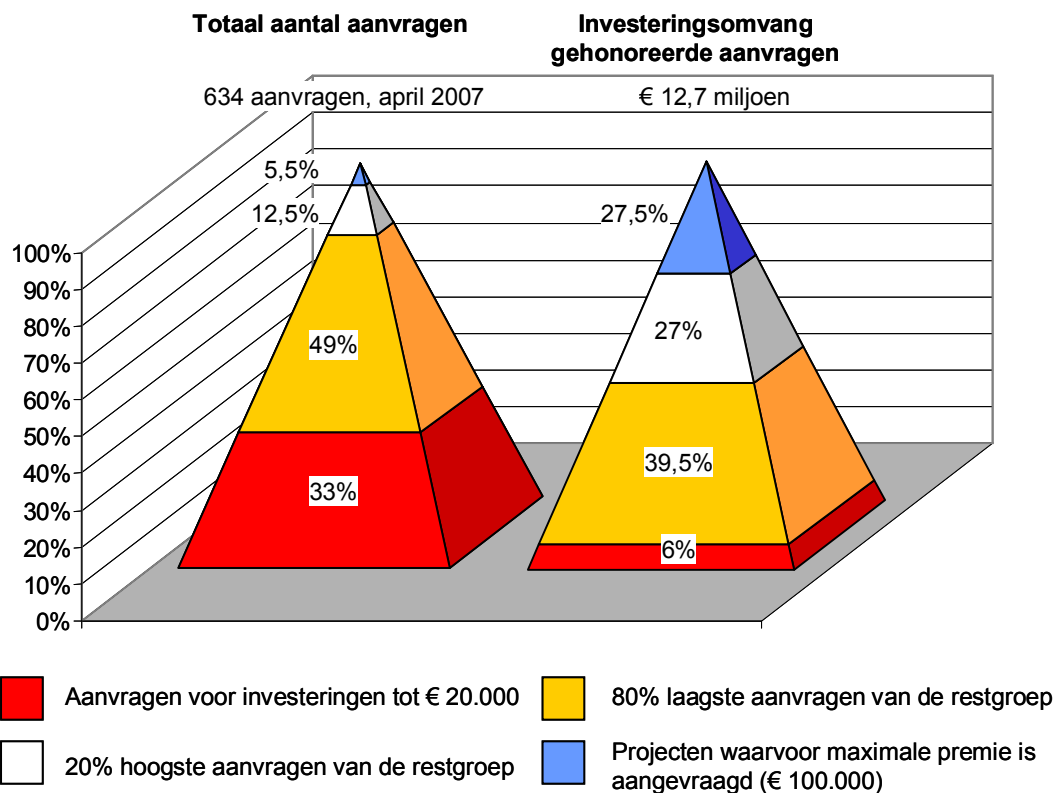
In onderstaande tabel staan de totale bedragen en de gemiddelde bedragen van de aanvragen, de gehonoreerde aanvragen, de gereserveerde premies en de reeds uitbetaalde premies. De aanvragen van 1 miljoen of meer zijn hierin dus niet meegerekend.

In de tabel is te zien dat de aanvragen een gemiddeld investeringsniveau vertegenwoordigen van ruim 60.000 euro. Er is geen groot verschil tussen de ingediende aanvragen en de gehonoreerde aanvragen. De toegezegde en ook de uitbetaalde premies bedragen gemiddeld ongeveer 30.000 euro, ongeveer de helft van de gemiddelde investeringen. De OKR betaalt immers de helft van de investering terug.

Aanvragen	N	Gemiddelde bedrag	Totaal bedrag
Totaal aanvraag	631	€ 65.967	€ 41.625.345
Totaal gehonoreerd	203	€ 61.622	€ 12.509.198
Totaal premie	205	€ 29.006	€ 5.946.230
Totaal uitbetaald	89	€ 31.137	€ 2.771.185

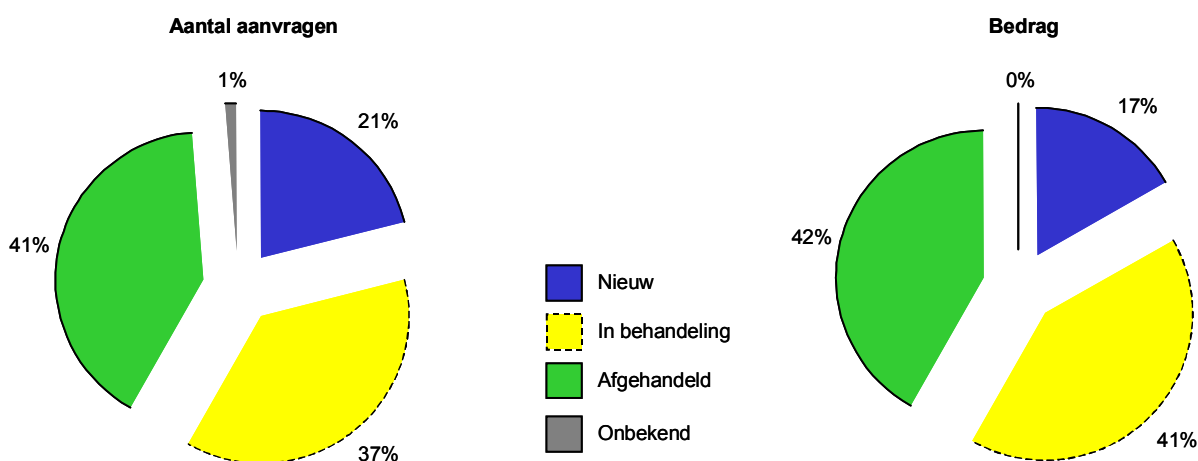
Het blijkt dat 33 procent van alle aanvragen slechts zes procent van de investeringsomvang vertegenwoordigt van de gehonoreerde aanvragen, zoals blijkt uit navolgende figuur. Dit illustreert dat een groot aantal aanvragen voorgenomen investeringen betreft met een relatief kleine omvang in geldbedragen gemeten. Dit grote aantal subsidieaanvragen voor relatief kleine investeringsprojecten belast de uitvoeringsorganisatie van het project Kansenzones sterk, zodat de vraag gesteld kan worden of de minimale omvang van een investeringsproject (nu € 4.000) niet opgetrokken zou moeten worden.

¹⁹ Ernst & Young Regioplan, *Eén jaar Kansenzones Rotterdam: volhouden en verbreden*, september 2006.

4.2 Status van de ingediende aanvragen

Van de ingediende aanvragen is circa 37 procent in behandeling en 41 procent afgehandeld. Als we kijken naar de totaalbedragen van de aanvragen dan zien we ongeveer de zelfde percentages.

Als we de aanvragen uit het eerste jaar van de investeringspremieregeling vergelijken met de aanvragen uit het tweede jaar van de regeling, dan zien we dat bijna een vijfde van de aanvragen uit

het eerste jaar nog steeds status "nieuw" hebben²⁰. Ruim de helft van de aanvragen uit het eerste jaar zijn inmiddels afgehandeld. Van de aanvragen uit het tweede jaar van de regeling is de helft nog in behandeling. Een vierde van de aanvragen is al afgehandeld:

Aantallen aanvragen naar status uitgesplitst per jaar

Aantal aanvragen	2006	2007
Nieuw	18%	24%
In behandeling	27%	50%
Afgehandeld	55%	26%
	N=333	N=294

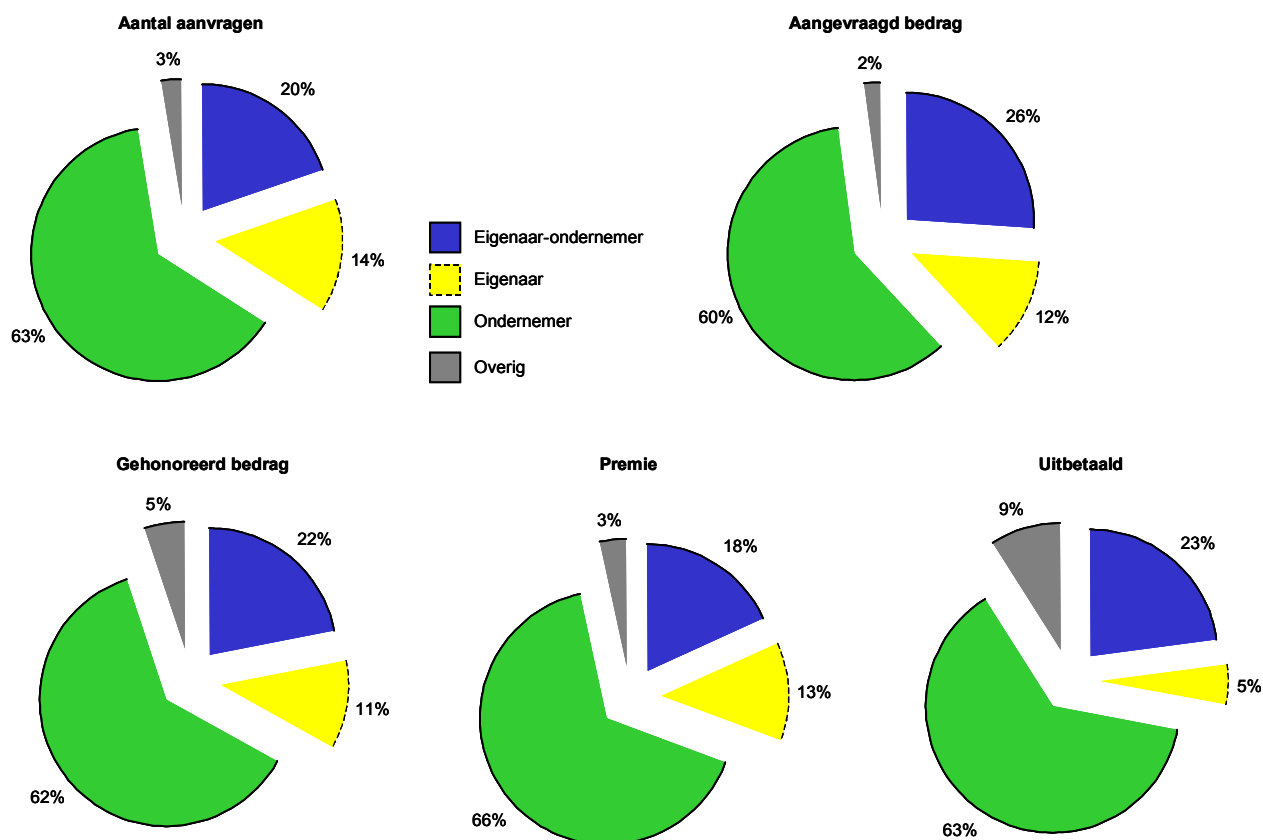
Aangevraagd bedrag naar status uitgesplitst per jaar

Aangevraagd bedrag	2006	2007
Nieuw	13%	20%
In behandeling	28%	55%
Afgehandeld	59%	24%
	N=333	N=294

4.3 Aanvragen naar type aanvragen: eigenaar, ondernemer of combinatie

Het grootste deel van de aanvragen wordt gedaan door ondernemers in de zin van exploitanten en niet zijnde eigenaren van het betreffende pand.

²⁰ Inmiddels voert het OBR speciale acties uit om deze oude dossiers af te handelen. De vertraging is voor een deel te wijten aan het feit dat ingediende aanvragen vaak niet voorzien zijn van volledige dossiers en dat het enige inspanning vergt om de benodigde documenten door de aanvragende ondernemer toegezonden te krijgen.

Zij zijn goed voor ruim 60 procent van de aanvragen en ook 60 procent van het aangevraagde bedrag. Een vijfde van de aanvragen is afkomstig van eigenaar-ondernemers. Eén op de zeven is eigenaar van een gebouw.

Het gemiddelde bedrag van een aanvraag is het hoogst bij de eigenaar-ondernemers, ruim 87.000 euro. Dat is 25.000 euro meer dan bij de ondernemers en ruim 30.000 euro meer dan bij de eigenaars.

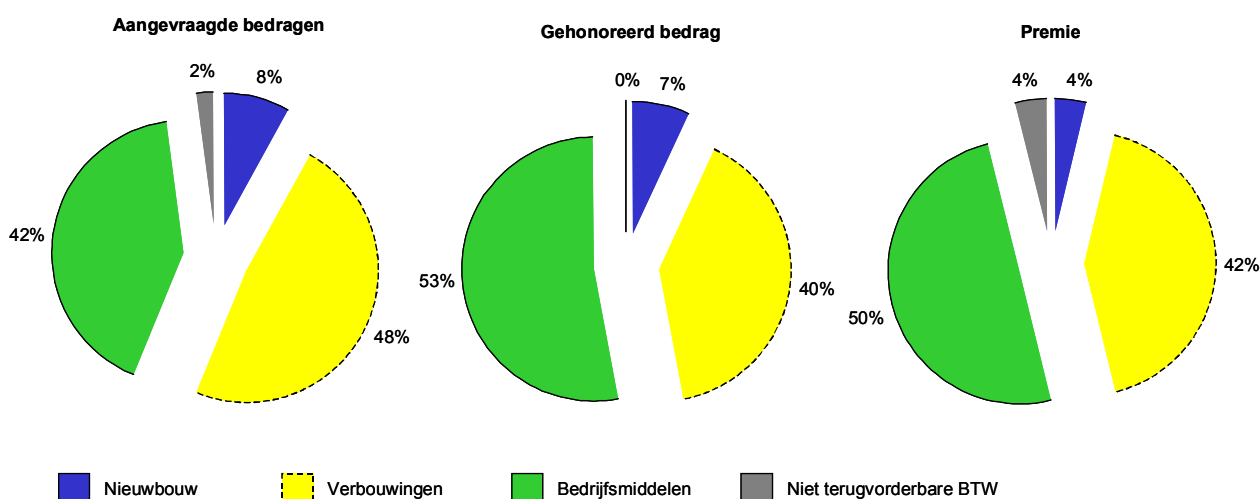
Gemiddelde aanvraag per type

Type	Totaal aanvraag	Totaal gehonoreerd	Totaal premie	Totaal uitbetaald
Eigenaar-ondernemer	€ 87.454	€ 65.444	€ 25.108	€ 30.771
Eigenaar	€ 56.336	€ 42.501	€ 21.714	€ 23.355
Ondernemer	€ 62.045	€ 63.771	€ 31.134	€ 30.233
Overig	€ 52.292	€ 96.050	€ 39.764	€ 52.319
Totaal	€ 65.967	€ 61.622	€ 28.518	€ 31.137

4.4 Beoogd doel: nieuwbouw, verbouw, bedrijfsmiddelen of niet terugvorderbare BTW

Diekwart van de ingediende aanvragen heeft betrekking op (onder meer) verbouwingen, en ook diekwart heeft betrekking op (onder meer) bedrijfsmiddelen. Niet terugvorderbare BTW en

nieuwbouw worden genoemd in respectievelijk 10 procent en 3 procent van de aanvragen. Omdat het gemiddelde bedrag bij aanvragen voor verbouwingen wat hoger is dan bij bedrijfsmiddelen zijn de verbouwingen goed voor bijna 50 procent van het totaalbedrag van de aanvragen. De verbouwingen worden echter niet altijd (volledig) gehonoreerd. Daardoor heeft het grootste deel van het gehonoreerde bedrag en van de toegekende en gereserveerde premies betrekking op de bedrijfsmiddelen.

In onderstaande tabellen is te zien wat de gemiddelde bedragen zijn geweest van de aanvragen, de gehonoreerde aanvragen en de toegezegde premies. Ook zijn de totale bedragen per doel van de premie te zien.

Bij nieuwbouw en niet terugvorderbare BTW fluctueren de gemiddelde bedragen per fase in de aanvraagverwerking sterk. Dit is te verklaren met het kleine aantal aanvragen voor deze doelen dat al is gehonoreerd en gereserveerd. Verreweg het meeste geld gaat naar de verbouwingen en de bedrijfsmiddelen.

Aanvraag per doel

	N	Gemiddelde bedrag	Totaal bedrag
Aanvraag nieuwbouw	18	€ 190.218	€ 3.423.917
Aanvraag verbouwingen	474	€ 42.118	€ 19.963.717
Aanvraag bedrijfsmiddelen	482	€ 36.311	€ 17.501.903
Aanvraag niet terugvorderbare BTW	68	€ 12.097	€ 822.575
Totaal aanvraag	631	€ 65.967	€ 41.625.345

Gehonoreerde aanvraag per doel

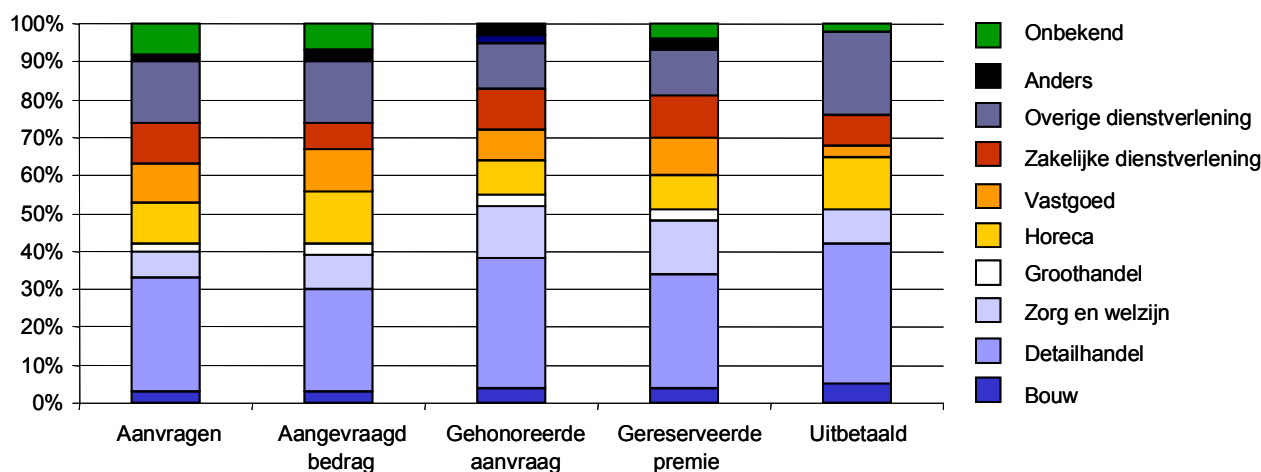
	N	Gemiddelde bedrag	Totaal bedrag
Gehonoreerd nieuwbouw	2	€ 423.740	€ 847.480
Gehonoreerd verbouwingen	128	€ 38.349	€ 4.908.667
Gehonoreerd bedrijfsmiddelen	163	€ 39.523	€ 6.442.205
Gehonoreerd niet terugvorderbare BTW	5	€ 4.860	€ 24.301
Totaal gehonoreerd	203	€ 61.622	€ 12.509.198

Gereserveerde premie per doel²¹

	N	Gemiddelde bedrag	Totaal bedrag
Premie nieuwbouw	9	€ 26.335	€ 237.014
Premie verbouwingen	121	€ 19.783	€ 2.393.754
Premie bedrijfsmiddelen	159	€ 18.239	€ 2.900.072
Premie niet terugvorderbare BTW	6	€ 36.643	€ 219.858
Totaal premie	205	€ 28.695	€ 5.846.230

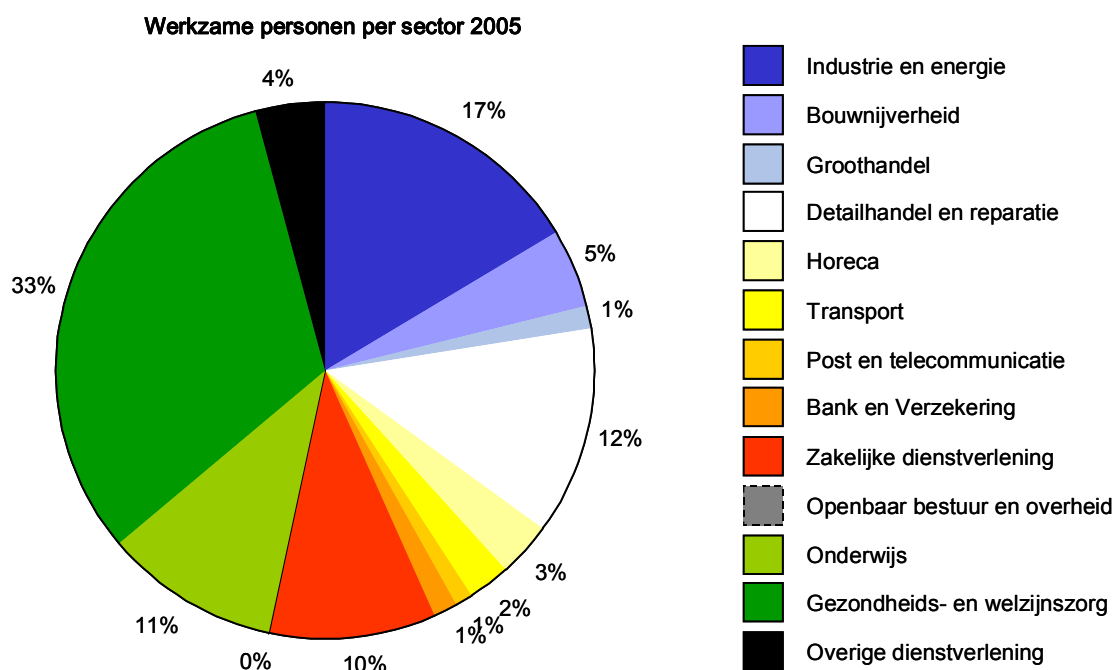
4.5 Aanvragen naar sector

De aanvragen voor de investeringspremieregeling zijn afkomstig uit een vrij groot aantal sectoren. Het grootste aantal aanvragen is afkomstig uit de detailhandel. Het gaat om 30 procent van de aanvragen. Zo'n 16 procent van de aanvragen is afkomstig uit de sector "overige dienstverlening". De sectoren "horeca" en "zakelijke dienstverlening" zijn elk goed voor 11 procent van de aanvragen. Er zijn geen zeer grote verschillen tussen de percentages bij de aanvragen en bij de percentages uitbetaalde bedragen.

²¹ Gegevens uit op basis van het databestand van OBR. Door een enkele invoerfout in dit bestand is de som van de gereserveerde premie per doel iets lager dan de totale gereserveerde premie. Ook zijn enkele premiebedragen voor andere doelen waarschijnlijk abusievelijk aan "gereserveerde premie niet terugvorderbare BTW" toegerekend.

Opvallend is wel dat er relatief veel is uitbetaald aan de detailhandel (37 procent van het totaal uitgekeerde bedrag) en, verhoudingsgewijs, ook aan de aanvragers in de overige dienstverlening en ook de horeca. De sectorverdeling wat betreft aanvragen en uitbetaalde premies kan worden vergeleken met de sectorale samenstelling van de zuidelijke wijken. Uitgedrukt in werkzame personen blijkt dan dat vooral de gezondheidszorg (33 procent van het aantal werkzame personen), inclusief welzijn, een belangrijke sector is, gevolgd door industrie en detailhandel²²:

4.6 Aanvragen naar ouderdom van het bedrijf: starter of gevestigd ondernemer

Uitgesplitst naar de levensfase van de bedrijven die een investeringspremie hebben aangevraagd, valt op dat bij een groot aantal bedrijven niet bekend is of het startende bedrijven of gevestigde bedrijven zijn. Van de bedrijven waarvan de levensfase wel bekend is, is het grootste deel een gevestigd bedrijf. Het aandeel van starters is relatief gezien echter toch aanzienlijk:

Aantal aanvragen naar levensfase

Levensfase bedrijf	Aantal aanvragen	Aantal gehonoreerd	Aantal premie	Aantal uitbetaald
starter	174	50	53	32
gevestigd	263	109	107	45
onbekend	194	44	45	12
Total	631	203	205	89

²² In bijlage I wordt nader ingegaan op het sociaal-economische en maatschappelijke profiel van de kansenzonewijken en de mate waarin er in de periode 2005-2006 sprake is geweest van veranderingen daarin.

De gemiddelde investering is bij de startende bedrijven hoger dan bij de gevestigde bedrijven. Dat geldt ook voor de gemiddelde hoogte van de uitbetaalde premie. Ook is een groter deel van de toegekende premies aan starters al werkelijk uitbetaald. Hierdoor zijn het toch de starters die het grootste deel van de werkelijk uitbetaalde premie hebben ontvangen.

Gemiddelde omvang aanvraag naar levensfase

Levensfase	Gemiddeld aanvraag	Gemiddeld gehonoreerd	Gemiddeld premie	Gemiddeld uitbetaald
starter	€ 79.835	€ 77.436	€ 34.084	€ 42.767
N	174	50	53	32
gevestigd	€ 61.402	€ 61.991	€ 28.893	€ 25.142
N	263	109	107	45
onbekend	€ 59.718	€ 42.737	€ 21.071	€ 22.603
N	194	44	45	12
Totaal	€ 65.967	€ 61.622	€ 28.518	€ 31.137
N	631	203	205	89

Totaal bedragen naar levensfase

Levensfase bedrijf	Totaal aanvraag	Totaal gehonoreerd	Totaal premie	Totaal uitbetaald
starter	€ 13.891.340	€ 3.871.807	€ 1.806.461	€ 1.368.557
N	174	50	53	32
gevestigd	€ 16.148.676	€ 6.756.965	€ 3.091.587	€ 1.131.392
N	263	109	107	45
onbekend	€ 11.585.329	€ 1.880.426	€ 948.183	€ 271.236
N	194	44	45	12
Totaal	€ 41.625.345	€ 12.509.198	€ 5.846.230	€ 2.771.185
N	631	203	205	89

4.7 Spreiding over ondernemers met autochtone en allochtone herkomst

De etniciteit van de aanvragers wordt niet in de OKR administratie bijgehouden. Om toch een beeld te krijgen van de etnische achtergrond van de ondernemers die gebruik maken van de regeling, is een indicatieve schatting gemaakt op basis van de naam van de aanvrager c.q. het aanvragende bedrijf.²³ Dit is uiteraard geen zeer harde inventarisatie, omdat er veel autochtonen zijn met buitenlands klinkende namen en vice versa, maar het geeft een eerste indruk.

Op basis van deze inventarisatie concluderen we dat ongeveer 40% van de ingediende aanvragen afkomstig zijn uit de groep allochtone ondernemers. Zeker een derde van de gehonoreerde aanvragen betreft allochtone ondernemers. Het bedrag dat daarmee is gemoeid, is ook een derde van

²³ Hierbij is geen onderscheid gemaakt tussen westerse en niet-westerse allochtonen.

het totale gehonoreerde bedrag. Het gemiddelde subsidiebedrag bij gehonoreerde aanvragen van allochtone ondernemers is gelijk aan dat van autochtone ondernemers.

Op het niveau van Rotterdam als geheel is bekend dat circa 30 procent van alle ondernemers van westerse of niet-westerse allochtone herkomst zijn²⁴.

Percentage ondernemers in Rotterdam naar herkomstgroepering			
1999		2003	
Autochtoon	Allochtoon	Autochtoon	Allochtoon
73	27	71	29
N=22.900		N=24.500	

Bron, EIM, *Monitor etnisch ondernemerschap 2004*, 1 november 2004

Waarschijnlijk ligt het aandeel allochtone ondernemers in de kansenzonewijken nog enigszins hoger, maar zoals gezegd is onze inschatting dat circa een op de drie ingediende aanvragen voor de OKR afkomstig is uit de groep van ondernemers van allochtone herkomst waarschijnlijk een voorzichtige schatting. Op basis van de beperkte beschikbare gegevens, lijkt het er dus op dat ook de allochtone ondernemers goed en naar rato van hun vertegenwoordiging in de betreffende wijken van de regeling gebruik maken.

²⁴ Zie EIM, *Monitor etnisch ondernemerschap 2004*, 1 november 2004.

4.8 Geografische spreiding van de aanvragen: waar komt het geld terecht?

De gemiddelde hoogte van de premieregeling aanvragen is in Feijenoord en Charlois ongeveer gelijk. De meeste aanvragen zijn afkomstig van bedrijven die zijn gevestigd in de deelgemeente Feijenoord. Afgemeten aan gehonoreerde en uitbetaalde premies blijkt echter dat Feijenoord en Charlois min of meer gelijk op lopen:

Aantal aanvragen per deelgemeente in procenten

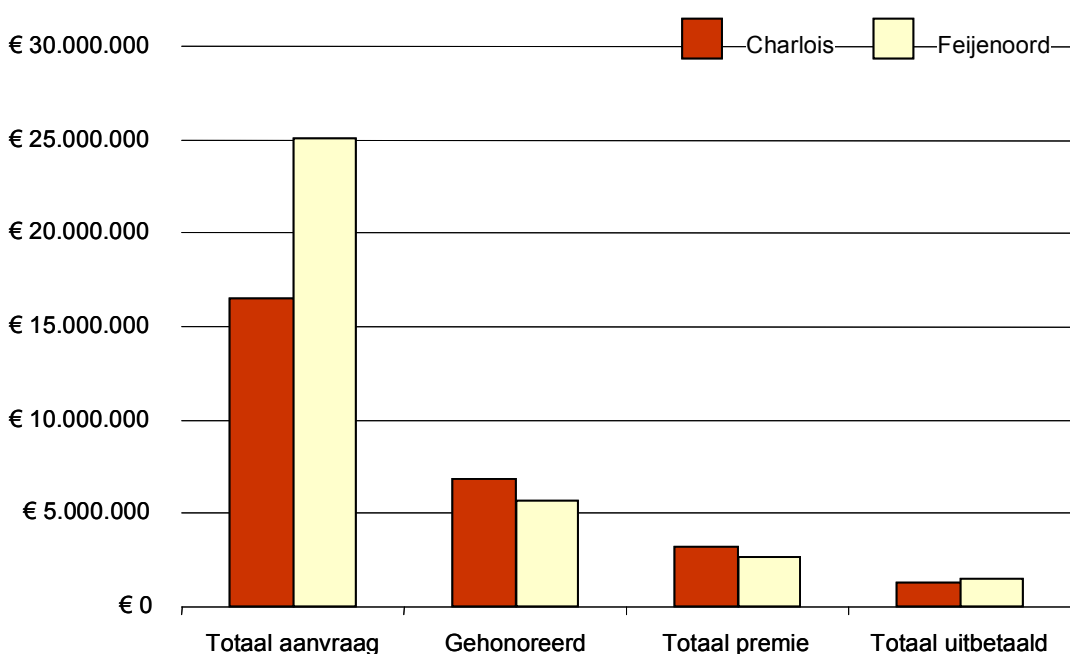
Deelgemeente	Totaal aanvraag	Totaal gehonoreerd	Totaal premie	Totaal uitbetaald
Charlois	39%	47%	47%	51%
Feijenoord	61%	53%	53%	49%
Totaal	100%	100%	100%	100%
N	631	203	205	89

Gemiddeld bedrag aanvragen en betaalde premie per deelgemeente

Deelgemeente	Totaal aanvraag	Totaal gehonoreerd	Totaal premie	Totaal uitbetaald
Onbekend	€ 5.500			
Charlois	€ 67.235	€ 71.622	€ 32.638	€ 29.082
Feijenoord	€ 65.313	€ 52.825	€ 24.818	€ 33.238
Totaal	€ 65.967	€ 61.622	€ 28.518	€ 31.137

In totaal hebben de aanvragen die vanuit Feijenoord zijn ingediend voor de OKR betrekking op circa € 25 miljoen aan investeringen en voor Charlois circa € 17 miljoen:

Totaalbedragen per deelgemeente

Binnen de deelgemeenten zijn de aanvragen niet over het hele gebied verspreid. In onderstaande tabel staan de straten in de Kansenzone weergegeven met tien of meer aanvragen.

- In Charlois is een groot aantal aanvragen afkomstig van de Strevelsweg.
- In Feijenoord zijn de meeste aanvragen afkomstig uit straten als de Beijerlandse laan en de Groene Hilledijk (“Boulevard Zuid”).

Aantal aanvragen per straat

Straat	aantal aanvragen	Charlois	Feijenoord
Hilledijk	10		X
Dorpsweg	13	X	
Katendrechtse Lagedijk	13	X	
Pleinweg	13	X	
Pretorialaan	13		X
Putsebocht	13	X	
Paul Krugerstraat	14		X
Slinge	16	X	
Wolphaertsbocht	21	X	
Dordtselaan ²⁵	23	X	X
Putselaan	23		X
Groene Hilledijk	37		X
Beijerlandse laan	50		X
Strevelsweg	84		X
N=716			

Het grote aantal aanvragen van bedrijven die gevestigd zijn aan de Strevelsweg is vooral ook een gevolg van het daar gelegen Bedrijfsverzamelgebouw Zuid. In dit gebouw moesten nieuwe brandveiligheidsvoorzieningen worden aangebracht en de eigenaars en huurders van de betreffende units hebben allemaal een individuele aanvraag ingediend. Het betrof 48 aanvragen van ondernemers die samen een investeringsbedrag vertegenwoordigen van circa € 665.000.

4.9 Conclusies

Op basis van de hiervoor gepresenteerde gegevens kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- Op de peildatum van april 2007 is ruim 40 procent van de aanvragen afgehandeld. Voor de in het eerste jaar (2005-2006) ingediende aanvragen geldt, dat momenteel 55 procent is afgehandeld. Er is echter ook uit het eerste jaar nog een substantieel deel van de aanvragen dat nog niet in behandeling is genomen, waarbij meespeelt dat het vaak ook aanvragen zijn waarvan het dossier ondanks herhaalde communicatie met de aanvrager nog niet volledig is.

²⁵ De Dordtselaan ligt deels in Charlois en deels in Feijenoord (de straat vormt de grens tussen beide deelgemeenten).

- De meeste aanvragen worden ingediend ten behoeve van investeringen in bedrijfsmiddelen en verbouwingen. Een deel van de investeringen in verbouwingen heeft betrekking op de buitenzijde van het pand, maar er zijn geen harde gegevens beschikbaar over welk deel van de investeringen uiteindelijk zichtbaar zijn aan de buitenzijde van het pand en dus ten goede komen aan het straatbeeld. Uit gesprekken met ondernemers en andere betrokkenen kan wel worden afgeleid dat het grootste deel van de investeringen in verbouwingen vooral aan de binnenzijde van de bedrijfspanden plaatsvinden.
- Het blijkt dat de OKR zeker niet alleen door winkeliers wordt benut. Circa 30 procent van de aanvragen betreft detailhandel (goed voor circa 37 procent van de uitbetaalde premies), maar ook uit sectoren als zakelijke en overige dienstverlening, horeca, de zorg en vastgoed komen behoorlijke aantallen aanvragen.
- De OKR blijkt verder ook goed gebruikt te worden door startende ondernemers en door ondernemers met een allochtone achtergrond. Minimaal 27 procent van de aanvragen zijn afkomstig van starters en we schatten dat zeker een op de drie aanvragen wordt ingediend door ondernemers met een allochtone achtergrond.

4.10 Ontwikkelingen sinds de peildatum van 1 april 2007

In overleg met de opdrachtgevers is als peildatum voor dit rapport, en ook voor de beoordeling van de stand van zaken van de OKR, de datum 1 april 2007 aangehouden. Deze datum sluit ook aan met de eerdere evaluatie ‘één jaar kansenzones’ welke gebaseerd is op peildatum 1 april 2006.

Teneinde inzicht te geven in de recente dynamiek ten aanzien van de stand van zaken van het aantal ingediende aanvragen volgen hieronder een aantal cijfers naar de stand van 24.08.2007.

Peildatum	24.08.2007	01.04.2007
Aantallen aanvragen	n	n
Totaal aanvraag	852	631
Totaal gehonoreerd	247	203
Totaal ingetrokken	54	n.a.
Totaal afgewezen	75	n.a.
Totaal nog toe te zeggen/ af te wijzen (“in de pijplijn”)	368	n.a.
Totaal uitbetaald	108	89

Bovenstaande tabel geeft inzicht in de aantallen aanvragen per 24.08.2007 in vergelijking tot de peildatum 01.04.2007. Deze gegevens zijn vooral interessant omdat het OBR inmiddels inzicht heeft in het aantal ingetrokken en het aantal afgewezen aanvragen. Dit inzicht was eerder op basis van de bestaande gegevens niet aanwezig omdat niet werd vastgelegd dat een aanvraag was afgewezen. Daarmee is nu ook inzicht ontstaan in het totaal aantal aanvragen in de ‘pijplijn’, dat wil zeggen het aantal aanvragen dat nog toegezegd of afgewezen dient te worden, dan wel wacht op aanvullende informatie van de kant van de ondernemer (totaal 368). Het OBR geeft aan dat in-

middels de organisatie zodanig functioneert dat bij afhandeling van complete aanvragen de behandeltermijn van acht weken niet meer overschreden wordt.

Uit de meest actuele cijfers blijkt verder ook dat de aanvragen in een hoog en zelfs enigszins versneld tempo binnenstromen. De totale voorgenomen investeringsomvang van projecten waarvoor aanvragen zijn ingediend, is inmiddels opgelopen tot circa € 55 miljoen. De totale investeringsomvang van de projecten waarvan de aanvraag is gehonoreerd bedraagt inmiddels € 18,1 miljoen en het toegezegde premiebedrag circa € 8,7 miljoen. Deze versnelling kan mogelijk leiden tot uitputting van het voor toezeggingen beschikbare budget per ultimo 2008 (zie ook paragraaf 8.2). Of het totale voor de OKR beschikbare budget (24 mln.) na de huidige looptijd van de regeling, ultimo 2008, uitgeput zal zijn of dat het voldoende zal zijn voor een mogelijke verlenging van de OKR regeling tot ultimo 2010 zal naar verwachting niet voor medio 2008 vastgesteld kunnen worden.

5 Toelichting op effectiviteit van overige instrumenten

De met € 24 mln. van Rijksweg gefinancierde ondernemersregeling Kansenzones Rotterdam krijgt staat vaak op de voorgrond als het over Kansenzones gaat. Echter het hiermee gepaard gaande ‘deel 2’ van het project Kansenzones, de met eveneens € 24 mln. door de Gemeente Rotterdam gefinancierde investeringen in projecten die gericht zijn op het verbeteren van de randvoorwaarden voor investeringen in de wijken is, op termijn, zeker niet minder belangrijk.

In dit kader zijn een aantal projecten geïnitieerd welke hierna de revue passeren:

- Inzet van gemeentelijk vastgoed.
- OZB-fonds.
- Project ‘Jonge Starters’.
- Beroeps Oriënterende Praktijkvorming (BOP).
- Financieringsregeling.
- Loonkosten arrangement voor ondernemers in de Kansenzones (uitgevoerd door DAAD)
- Communicatie.

5.1 Inzet van gemeentelijke vastgoed

Doelen en stand van zaken

Een van de belangrijke beperkingen bij het ontwikkelen van nieuwe bedrijvigheid in het gebied van de Kansenzones is de beschikbaarheid van geschikte bedrijfsruimte. Dit geldt vooral voor passende bedrijfsruimte voor kleinschalige en laagdrempelige bedrijvigheid. Om hieraan tegemoet te komen worden een aantal vastgoedprojecten ontwikkeld. In principe is binnen het project Kansenzones hiervoor € 13 mln. gereserveerd.

De belangrijkste projecten tot nu toe in dit kader zijn:

- De herontwikkeling van het voormalige deelgemeentekantoor van Feijenoord in de Brabantsestraat voor een doelgroep van startende dienstverlenende bedrijven, bijvoorbeeld in de ICT.
- ‘Creative Factory’, de herontwikkeling van een monumentale graansilo in de Tarwewijk tot bedrijfsverzamelgebouw voor startende ondernemers met name in de ‘creatieve economie’ (jongerencultuur, multimedia, entertainment).

Resultaten tot nu toe

De ondernemers zijn inmiddels gevestigd in het project ‘Brabantsestraat’. Alle units zijn reeds verhuurd en verwacht wordt dat voor het einde van derde kwartaal alle units betrokken en in bedrijf zullen zijn. De bedrijfsruimtes voorzien door uitvoering en prijsstelling duidelijk in een behoefte van de bedrijven in de doelgroep. Verwacht kan worden dat in de 29 bedrijfsunits uiteindelijk enkele tientallen mensen aan het werk zullen zijn. Het project ‘Creative Factory’ is volop in uitvoering en de 120 bedrijfsunits zullen vanaf eind 2007 in gebruik genomen kunnen worden. Het project geniet veel belangstelling, zowel van de pers als van de doelgroep en heeft de poten-

tie uit te groeien tot een nieuw niet beeldbepalend, maar ook imagoversterkend icoon van Rotterdam Zuid.

De genoemde vastgoedprojecten voorzien in een reële behoefte en versterken via nieuw ondernemerschap de bedrijvigheid in Zuid. Een punt van aandacht op termijn zou kunnen zijn dat er wederom geschikte bedrijfsruimte voorhanden is voor succesvolle bedrijven die deze bedrijfscentra zullen gaan ontgroeien, maar wellicht wel voor de wijk behouden kunnen blijven. De in voorbereiding zijnde plannen voor een derde bedrijfsverzamelgebouw zouden met name in kunnen spelen op de doelgroep van doorstartende ondernemers.

5.2 OZB-fonds

Doelen en stand van zaken

Het OZB-fonds is door de gemeente ingesteld om een deel van de in de Kansenzones betaalde OZB belasting direct ten goede te laten komen aan verbeteringen in de wijk. Hiervoor is voor de gehele looptijd van ‘Kansenzones’ een bedrag van € 8 mln. gereserveerd (€ 2 mln. per jaar). De bedoeling is dat dit bedrag gelijkelijk ten goede komt aan de deelgemeenten Charlois en Feijenoord. Van de (georganiseerde) ondernemers wordt verwacht dat zij mee beslissen over de besteding van het OZB-fonds. Daarmee is het instrument een duidelijke ‘incentive’ om samenhang en cohesie onder ondernemers in het gebied van de Kansenzones te vergroten. De bedoeling is dat besteding van het OZB-fonds ingezet wordt voor verbeteringen en verfraaiingen met een additioneel karakter, dat wil zeggen dat het gaat om investeringen die komen bovenop de investeringen die de gemeente normalerwijze ook al gedaan zou hebben.

Resultaten tot nu toe

Tot nu toe is een beperkt aantal relatief kleinschalige projecten uitgevoerd, zoals een gezamenlijke promotieactie in de Afrikaanderwijk en de opzet van een fonds ten behoeve van ondernemers aan de Beijerlandse laan en Groene Hilledijk, het zogenoemde ‘Boulevard-fonds’. Een beperking bij de besteding van de middelen van het OZB-fonds bestaat eruit dat het in de praktijk niet eenvoudig is om ondernemers te mobiliseren voor de besteding van het OZB-fonds. Wij krijgen de indruk dat een relatief groot aantal ondernemers ook niet bekend is met het fonds. Verder blijkt de organisatie, zowel bestuurlijk als meer uitvoerend, van het OZB-fonds geen eenvoudige klus. Positief is dat er inmiddels een goedgekeurd uitvoeringsprogramma voor de besteding van het fonds ligt in de deelgemeente Charlois; ook in Feijenoord is er inmiddels een concept-uitvoeringsprogramma, inclusief Boulevardfonds. Tot nu toe is een bedrag van circa € 650.000 in het kader van het OZB-fonds daadwerkelijk besteed. Vooralsnog concluderen wij dat het OZB-fonds nog maar een beperkte bijdrage levert aan de versterking van de kansenzones en dat de potentie die het instrument in principe heeft nog niet goed benut wordt. In het vervolgtraject van het voorliggende onderzoek zal daarom ook worden getoetst of een (verdere) versterking van de uitvoeringscapaciteit voor dit project wenselijk is.

5.3 Project ‘Jonge starters’

Doelen en stand van zaken

Om meer ondernemerschap in de wijk te stimuleren en jongeren te helpen om via het ondernemerschap werk en een bestaan op te bouwen, is een traject gestart dat zich richt op het begeleiden van ‘Jonge starters’ (geboren na 1970). Het doel is om met een intensieve begeleiding door onder andere KvK, banken, en andere (financiële) adviseurs jongeren te stimuleren zich als ondernemer in de kansenzones te vestigen en de kans op slagen daarbij te helpen vergroten.

Eind 2005 is de eerste groep met circa 40 mensen gestart. In mei 2007 is de vierde ronde van dit initiatief van start gegaan. Gedurende drie maanden worden de deelnemers begeleid, waarna zij moeten beschikken over een doortimmerd ondernemingsplan. De beste plannen komen in aanmerking voor een prijs. Ook kunnen de ‘Jonge Starters’ gebruik maken van de regeling Ondersteuning Ondernemers Rotterdam (premie voor advies ten behoeve van opstellen ondernemingsplan van 50% met een maximum van € 1.000).

Resultaten tot nu toe

Per ronde doen enkele tientallen potentiële ondernemers mee met het project. Nog onderzocht moet worden welk percentage daadwerkelijk in de Kansenzones start met een eigen onderneming. Zelfs indien het percentage deelnemers dat daadwerkelijk een eigen onderneming start laag is, kan het project van waarde zijn. Bijvoorbeeld: als een potentiële ondernemer niet direct start kan het zijn dat hij of zij op een later moment alsnog zal starten. Tevens kan verwacht worden dat de kwaliteit van de starters, die het programma hebben doorlopen, beter zal zijn. De uiteindelijke slaagkans zal groter zijn en teleurstellingen en falen zullen in een aantal gevallen voorkomen worden. Van het project gaat een duidelijke positieve wervende werking uit voor ondernemerschap en voor de kansenzones als vestigingslocatie.

5.4 Beroeps Oriënterende Praktijkvorming (BOP)

Doelen en stand van zaken

Het werkgebied van de Kansenzones kenmerkt zich door relatief grote aantallen voortijdige schoolverlaters en mede daardoor een groot aantal werkzoekenden die niet of nauwelijks aan elementaire startkwalificaties voor een reguliere baan voldoen. Aan de andere kant geven ondernemers aan dat zij vaak onvoldoende gekwalificeerde arbeidskrachten, ook voor eenvoudige werkzaamheden, uit de Kansenzones aan kunnen trekken. Om deze cirkel te doorbreken is door het OBR het programma Beroeps Oriënterende Praktijkvorming gestart (BOP). Dit programma is erop gericht de kloof te dichten tussen school en arbeidsmarkt en biedt naast onderwijs veel praktijk gerichte ervaringsmogelijkheden. Bijzonderheid is dat er in het programma extra nadruk gegeven wordt aan sociale vaardigheden.

Resultaten tot nu toe

Een eerste pilot van 30 jongeren is inmiddels succesvol afgesloten en een vervolg zijn in voorbereiding. De resultaten zijn positief in de zin dat van deze jongeren maar weinigen afvallen

(slechts drie). De jongeren zijn mede ingezet bij de ombouw en realisering van verschillende vastgoed objecten die in het kader van Kansenzones en het project 'kluswoningen' onder handen genomen zijn. Gezien de bredere doelstellingen ten aanzien van de kansenzonewijken (zie de 'doelenboom' in hoofdstuk 3), zijn projecten zoals BOP, die richten op het verkleinen van de afstand tot de arbeidsmarkt van met name jongeren, van groot belang. De doelen op het gebied van onderwijs, werkloosheid en economie komen op dit punt samen en een gezamenlijke inspanning vanuit 'economie' (OBR), 'onderwijs' (JOS) en 'sociale zaken' (SoZaWe) en óók het bedrijfsleven is daarom geboden. Het gegeven dat op dit vlak wordt samengewerkt is zeer positief en het is dan verder minder belangrijk waar het initiatief bestuurlijk-organisatorisch wordt ondergebracht. Het (voorlopige) succes van BOP illustreert het succes én de noodzaak van een multidisciplinaire en integrale aanpak. Een kanttekening bij BOP betreft de kosten die vooralsnog als relatief hoog gekenmerkt worden. Bij een uitgebreidere uitrol van BOP of 'BOP-achtige trajecten' dient hier speciale aandacht te worden besteed, om te waarborgen dat deze trajecten ook daadwerkelijk een concurrerend alternatief zijn voor andere projecten gericht op het voorkomen van (jeugd)werkloosheid.

5.5 Loonkostenarrangement

Doelen en stand van zaken

Het loonkosten arrangement is ontwikkeld om meer banen die in het kader van het project Kansenzones zijn ontstaan in te vullen met werknemers uit het gebied van de Kansenzones. Werkgevers die iemand in dienst nemen kunnen tot 50 procent subsidie op de loonkosten ontvangen. Het arrangement wordt uitgevoerd door DAAD, een samenwerkingsverband van de gemeente Rotterdam, vertegenwoordigd door een groot aantal stedelijke diensten, zoals het OBR, Roteb, Sozawe, Havenbedrijf, het CWI en verschillende reïntegratiebedrijven. Het doel van DAAD is het opheffen van de onbalans tussen vraag en aanbod op de lokale arbeidsmarkt. DAAD helpt enerzijds ondernemers passende kandidaten voor vacatures te vinden adviseert daarbij over passende scholing en bijscholing. Hoewel de directe doelgroep de bedrijven zijn is één van de directe voordelen dat de begeleiding twee kanten opwerkt. De ondernemers wordt werk uit handen genomen en de potentiële werkzoekenden krijgen begeleiding in de vorm van een meer of minder intensieve coaching.

DAAD stelt zich ten doel ondernemers de weg te wijzen waar het gaat om het vinden van passende begeleiding van potentiële werknemers. DAAD kan tot 50% bijdragen in geval van kosten voor bij- en omscholing voor de kandidaten die het bemiddelt. Dit loonkostenarrangement ten behoeve van de Kansenzones is begin 2007 van start gegaan en de evaluatie van de werking van dit instrument is daarom op dit moment nog indicatief van karakter.

Resultaten tot nu toe

Het loonkostenarrangement is zoals gezegd pas begin 2007 geïntroduceerd. Hoewel reeds tientallen werkzoekenden in de Kansenzones aan werkgevers gekoppeld zijn is het nog te vroeg voor een éénduidige conclusie over de resultaten. De eerste tekenen zijn echter veelbelovende en bovendien sluit het arrangement aan bij een eerder geconstateerde 'missing link' in de beleidsketen:

door het stimuleren van investeringen van ondernemers werken aan behoud en vergroten van de werkgelegenheid in de wijken en vervolgens proberen de werkzoekenden in de wijk naar deze banen toe te geleiden. De loonkostensubsidie is daarmee in beginsel een zeer nuttige uitbreiding van het totale pakket maatregelen in het kader van de kansenzoneaanpak. Het instrument biedt met name perspectief voor werkzoekenden die beschikken over enige (start)kwalificaties en motivatie, maar die desondanks door potentiële werkgevers als te weinig productief en/of te riskant om in dienst te nemen worden ingeschat.

5.6 Financieringsregeling

Doelen en stand van zaken

Op initiatief van het OBR heeft een drietal banken zich bereid verklaard het project Kansenzones te ondersteunen door middel van het aanbieden van een kredietfaciliteit en voorfinanciering van het subsidiebedrag aan individuele ondernemers aan wie een subsidie in het kader van de OKR is toegezegd. De banken vinden het aantrekkelijk om langs deze weg met ondernemers, ook starters, in aanraking te komen en mogelijk nieuwe markten te betreden. De opzet hierbij is dat zodra het OBR overgaat, na uitvoering van een (externe) toets op de 'levensvatbaarheid' tot subsidiëring van een investeringsproject aan een ondernemer, de betreffende bank een lening zou kunnen verstrekken. De verhouding is dan in beginsel 20 procent eigen vermogen van de ondernemer, 30 procent bankfinanciering en 50 procent OKR. De in het vooruitzicht gestelde subsidie biedt de bank(en) een extra zekerheid. De ondernemer is met deze financieringsregeling gediend aangezien hij hiermee het in het vooruitzicht gesteld subsidiebedrag niet meer zelf hoeft voor te schieten. De oorspronkelijke bedoeling is dat de banken de beschikking van het OBR 1 op 1 over nemen.

Resultaten tot nu toe

Hoewel de financieringsregeling op het oog aantrekkelijk lijkt, blijkt zij in de praktijk niet optimaal te functioneren. Van alle tot nu toe afgegeven subsidiebeschikkingen zou tot nu toe slechts in circa 20 gevallen gebruik gemaakt zijn van de financieringsregeling. De banken zijn weliswaar graag bereid gehoor te geven aan een beroep op hun maatschappelijke betrokkenheid, maar hebben tevens moeite om hieraan uitvoering te geven. De banken hebben in de praktijk weinig tot geen mogelijkheden om uitzonderingen te maken en criteria toe te passen bij het verlenen van kredieten die soepeler zijn dan in het normale verkeer.

Ondanks de door het externe adviesbureau uitgevoerde levensvatbaarheidstoets hebben de banken in veel gevallen twijfels bij de overlevingskansen van de betrokken ondernemers. Het is niet zeker dat alle banken de betreffende regeling voor de volle looptijd van het project Kansenzones zullen continueren. In het vervolg van het onderzoek zal nader worden bezien hoe omgegaan kan en moet worden met het dilemma dat we op dit moment constateren:

- De banken zijn bij uitstek risico-avers en maken ook in het kader van het financieringsarrangement maar moeilijk uitzonderingen op hun 'normale' maatstaven voor kredietverlening. Dit houdt in dat zij een voorkeur hebben voor de grotere, 'bewezen' ondernemers in de minder riskante sectoren (en bij voorkeur ook in als minder riskant ervaren wijken). Deze groep onder-

nemers zal echter minder noodzaak voelen om, zeker als zij hun aanvraag voor de OKR al gehonoreerd zien, additionele financiering bij de banken aan te vragen.

- De beoogde doelgroep van de OKR en het financieringsarrangement bestaat voor een belangrijk deel uit kleinere ondernemers met een relatief hoog risicoprofiel. Deze doelgroep heeft bij uitstek behoefte aan (additionele) financiering, maar krijgt deze maar moeizaam.

5.7 Communicatie

Doelen en stand van zaken

Het project Kansenzones dient een zeer veelzijdig doel met een grote variëteit aan betrokkenen, met name de ondernemers en potentiële ondernemers zelf. Het is daarom belangrijk dat er veel aandacht wordt besteed aan communicatie en public relations, zodat alle relevante doelgroepen en stakeholders voldoende geïnformeerd en geënthousiasmeerd worden. Hiertoe is begin 2005 een omvattend ‘Communicatieplan Kansenzones’ opgesteld.

Eén van de belangrijkste, zo niet het ‘hoogste’ doel van de kansenzones is verder ombuigen van de negatieve spiraal in een opwaartse ontwikkeling. Het is daarbij van groot belang dat, waar mogelijk, positieve impulsen en signalen van herstel van de wijken worden gecommuniceerd. Daadwerkelijk herstel van de wijken is alleen mogelijk als er bij burgers en ondernemers weer een positiever gevoel ontstaat over het woon-, werk- en leefklimaat. Vanuit het project Kansenzones wordt daarom gezorgd voor een permanente stroom positief nieuws. Tweemaal per jaar wordt een Kansenzones krant uitgegeven, welke deels direct wordt toegezonden en deels via winkels en andere uitgifte punten in de wijk verspreid wordt. Ook in de reguliere pers is een stroom positieve berichten op gang gekomen. Recent is ook een promotie dvd gereed gekomen. Hierbij gaat het zowel om de acties die vanuit het project Kansenzones gerealiseerd worden als om individuele ondernemers en andere voorbeelden die in een positief daglicht gesteld worden. De communicatie brengt het gebied van de Kansenzones positief naar voren en ondersteunt het zelfvertrouwen en zelfbewustzijn van ondernemers, potentiële ondernemers en belanghebbenden in het gebied.

Communicatie vanuit het project Kansenzones vindt plaats op uiteenlopende manieren: via schriftelijke media en de speciaal ingerichte website, maar ook via face-to-face-contacten. Uit reacties van ondernemers blijkt dat zij met name “1 op 1”-contacten op prijs stellen, omdat hiermee echte interactieve communicatie mogelijk wordt. Ondernemers willen niet alleen informatie van de gemeente, zij willen vooral echte betrokkenheid ervaren en ervaringen kunnen uitwisselen en dat knelpunten worden opgelost. Ondernemers stellen het op prijs hun verhaal kwijt te kunnen en daarvoor is het noodzakelijk te investeren in voldoende menskracht op ‘straatniveau’, dus in de buitendienst en via de zogenoemde wijk economen en laanmanagers.

Resultaten tot nu toe

De bekendheid van ‘Kansenzones’ is groot, maar desondanks treffen we af en toe nog ondernemers die niet of nauwelijks bekend zijn met het project. Bovendien lijkt het er sterk op dat vooral de OKR bekendheid geniet, maar de overige instrumenten veel minder. In de evaluatie in 2006 werd geconcludeerd dat Kansenzones door de doelgroepen veelal geïdentificeerd wordt met de

OKR en dit beeld is nog eens bevestigd. Om de ondernemers over de volle breedte te betrekken bij de kansenzone-aanpak, is het daarom wenselijk vooral ook de ‘overige instrumenten’ nadrukkelijker te promoten. Verder lijkt het raadzaam om de “1 op 1”-communicatie via de buitendienst dan wel via laanmanagers te versterken omdat dit het medium is dat het beste aansluit bij de beoogde doelgroep. Tot slot merken we op dat voor succesvolle communicatie een heldere en eenduidige boodschap van belang is. Het is vanuit dit perspectief positief te waarderen dat een regeling als de OKR niet ‘ingewikkeld’ is vormgegeven, met allerlei eisen en beperkingen ten aanzien van de ondernemers die worden aangesproken. De succesvolle communicatie van dit instrument is verder voor een belangrijk deel ook te verklaren vanuit het (grote) commitment dat eruit spreekt: de overheid is daadwerkelijk partner van de ondernemer en draagt liefst tot 50 procent bij aan investeringen.

6 Organisatie, afhandeling van aanvragen en perceptie van ondernemers

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de organisatorische aspecten van het project Kansenzones. Hierbij wordt aandacht gegeven aan de organisatorische opzet van het project Kansenzones binnen het Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam en de relatie met de verschillende stakeholders. Apart wordt ingegaan op de relatie met het ‘Pact op Zuid’. Daarna wordt specifiek ingegaan op de organisatorische aspecten van de verschillende Kansenzones instrumenten.

6.1 Overzicht opzet organisatie van het project Kansenzones

In de evaluatie uitgevoerd in 2006 werd geconcludeerd dat de organisatorische basis voor het project Kansenzones beperkt was, met relatief weinig menskracht. De uitdaging waarvoor de organisatie zich van aanvang af gesteld zag, was enerzijds intensief contact maken met de economie van de betreffende wijken in Rotterdam Zuid en anderzijds zorg te dragen voor een zorgvuldige en efficiënte organisatie voor de ontwikkeling van de diverse programmaonderdelen en vooral voor de feitelijke afhandeling van individuele projecten en uiteindelijk een doelgerichte besteding van de gereserveerde middelen. Vooral de afwikkeling van de OKR vraagt een relatief grote organisatorische inspanning.

De organisatie is na korte voorbereiding met veel enthousiasme in 2005 van start gegaan. In de loop van 2006 is voor de projectorganisatie Kansenzones een duidelijke structuur ontstaan welke inmiddels, afgezien van een aantal personele wisselingen ook geheel tot stand is gebracht.

Deze organisatie is gebaseerd op twee functionele pijlers (lijnfunctie):

- Uitvoering OKR
- Uitvoering OZB fonds, Vastgoed en werkgelegenheid

Daarnaast wordt een belangrijk onderdeel van de organisatie gevormd door het onderdeel Communicatie (staffunctie).

De uitvoering van de OKR legt het grootste beslag op de organisatie in termen van fte, als ook in termen van budget. Het is van belang te constateren dat voor de uitvoering van de OKR enerzijds en voor uitvoering van de overige beleidsinstrumenten deels uiteenlopende expertise en vaardigheden worden gevraagd. Bij de overige instrumenten is met name beleidskracht, regievoering en projectleiderscapaciteit gevraagd, terwijl bij de OKR naast deze kwaliteiten vooral ook uitvoerende capaciteit in de sfeer van administratie, toetsing van aanvragen en dergelijke nodig is. Voor beide typen activiteiten geldt, dat er intensief over gecommuniceerd moet worden, tot in de ‘haarvaten’ van de wijken.

6.1.1 Overige instrumenten

Het beeld dat de uitvoeringscapaciteit voor het project kansenzones tot dusver en met name bij de start ‘overhelt’ naar de OKR, betekent niet dat dit ook de gewenste verhouding is. Het beeld dat momenteel bestaat is, dat de uitvoeringscapaciteit van enkele van de overige instrumenten versterking behoeft, om te waarborgen dat ook op die terreinen voldoende voortgang gerealiseerd kan worden. Een voorbeeld daarvan betreft het OZB-fonds, waaronder het Boulevardfonds. Het trekken van dit bestuurlijk, beleidsmatig en organisatorisch complexe project vraagt om een duidelijke trekker, die bovendien ook goed ondersteund wordt dan wel effectieve samenwerking ondervindt vanuit de relevante stakeholders.

Ook de vastgoedprojecten (Business Centre Feijenoord, Creative Factory), het BOP-project en het project ‘Jonge Starters’ zijn complex en bewerkelijk. In het onderzoek zal nader worden bezien of de beschikbare uitvoeringscapaciteit (kwantitatief, kwalitatief) volstaat.

6.1.2 Uitvoeringsorganisatie OKR

Procedure: de procedure voor uitvoering van de regeling is eenduidig vastgelegd.

- Indiening aanvragen bij het OBR.
- Toets aan RES (Ruimtelijk Economische Structuur) en toets op basis van Wet Bibob.
- Nulmeting: ter plaatse vaststellen en documenteren van de uitgangssituatie.
- Eventueel verzoek om additionele informatie.
- Toetsing levensvatbaarheid door extern bureau (Huibers & van Eersel).
- Verleningsbeschikking door OBR.
- Eventuele overname toezegging door Bank.
- Monitoring van de ondernemers na ontvangst van premie, inclusief toets op duurzaamheid.

Onverwachte toeloop, aanloop, ervaringsopbouw en opschaling en te weinig begeleiding in voortraject reden voor problemen bij afhandeling

Bij het van start gaan van de regeling is rekening gehouden met 100-150 aanvragen na anderhalf jaar. Vorig jaar was reeds duidelijk geworden dat dit aantal ruimschoots overschreden zou worden. Op dat moment was nog niet geheel duidelijk of na een initiële toeloop het aantal aanvragen zou afvlakken of op hetzelfde niveau zou aanhouden. Inmiddels is, na twee jaar, gebleken dat dit aantal met circa 800 in totaal structureel hoog blijft. Het is duidelijk dat dit niet alleen in kwalitatief opzicht blijvend hoge eisen stelt aan de uitvoeringsorganisatie.

De hoge toeloop is vanaf het begin ontstaan door een effectieve en wervende communicatie, maar ook door een enthousiaste begeleiding en aanspraak van ondernemers. Dit heeft vanaf de start van de OKR gezorgd tot problemen met de (vertraagde) afhandeling. Dit werd nog versterkt door een naar de ondernemers toe onduidelijkheid in de communicatie van de status van de ingediende aanvragen. Door ondernemers ingediende aanvragen zijn zonder uitzondering ‘in behandeling’ genomen, door middel van een ontvangstbevestiging door het OBR. In de aanvangsfase werden ondernemers bij de nulmeting gewezen op evt. onvolkomenheden en ontbrekende stukken bij de

aanvraag, waarna ondernemers pas formeel opgeroepen zijn om additionele informatie en evt. ontbrekende formulieren in te dienen.

De ondernemers zelf gingen er normaal gesproken, begrijpelijkerwijs hoewel niet terecht, vanuit dat de aanvraag niet alleen ingediend maar ook in orde was (bij ontvangstbevestiging). Deze gang van zaken heeft de behoefte gevoed om tot een snellere en directere terugkoppeling te komen over de volledigheid (en kans van slagen) van een individuele aanvraag. Hieraan is inmiddels voldaan door inschakeling in het voortraject van de ondernemerswinkel.

Inschakeling ondernemerswinkel en directere terugkoppeling in voortraject vergroten helderheid en doorstroming.

Inschakeling van de ondernemerswinkel²⁶, gevestigd in de Kamer van Koophandel Rotterdam heeft een duidelijke filterende werking in het voortraject. Inzet van de ervaren professionele adviseurs (3) van de ondernemerswinkel lijkt een duidelijke verbetering in de communicatie naar ondernemers toe bewerkstelligd te hebben, waarmee de projectorganisatie zich een instrument verschaft heeft om verwachtingen van ondernemers beter te managen. Door een kortere c.q. directe terugkoppeling aan ondernemers over volledigheid en kwaliteit van aanvragen zijn ondernemers beter gediend, kunnen teleurstellingen op een later moment voorkomen worden en kan, zeker zo belangrijk, de organisatie ervan gevrijwaard worden energie te steken in aanvragen die eigenlijk kansloos zijn. Aanvragen kunnen vooraf duidelijk kansloos zijn indien duidelijk is dat ondernemers niet aan één of meerdere harde criteria zullen kunnen voldoen.

Verbetering van de communicatie aan de voorkant van het behandeltraject heeft een positieve werking op zowel de verwachtingen van de doelgroep als op de doorloopsnelheid van projecten in de (behandel)pijplijn. De ondernemerswinkel is per 1 april 2007 actief voor het project Kansenzones. Inmiddels wordt gesteld dat nieuwe aanvragen die nu worden ingediend en voorgefilterd zijn door de ondernemerswinkel in zijn geheel binnen acht weken kunnen worden afgehandeld.

Op dit moment bestaat echter nog een stuwmeer van circa 300 aanvragen die erop wachten om door de betreffende ondernemer compleet gemaakt te worden. In dit stuwmeer bevinden zich geen aanvragen meer uit 2005. Naast de ondernemerswinkel zal binnenkort ook een ondernemershuis in Rotterdam Zuid gevestigd worden. Dit ondernemershuis zal een belangrijke rol in de tijdige voorlichting kunnen gaan spelen.

Naast deze structurele verbetering zijn verbeteringen waar te nemen door de versterking van het team, zowel in aantal als door de aanstelling van een procesmanager. Niet in het minst draagt ook de inmiddels in meer dan twee jaar opgebouwde “behandelervaring” bij aan een versnelling van de behandeling. De opgebouwde ervaring maakt dat inmiddels ook de meeste bijzondere dossiers zich al wel een keer hebben voorgedaan en dat het dus mogelijk is sneller terug te grijpen op vergelijkbare eerdere gevallen.

Ondanks de leereffecten en capaciteitsuitbreiding bleek de normale behandelperiode van 6 weken na het compleet zijn van een individuele aanvraag net te kort, op grond waarvan is besloten om

---

²⁶ Een samenwerkingsverband van Kamer van Koophandel, OBR, SoZaWe en Belastingdienst.

deze behandeltermijn te verlengen tot in totaal 8 weken²⁷. Ondanks de blijvend grote belangstelling voor de OKR, is de behandeling van nieuwe ‘aanvragen’ inmiddels ‘bij’, dat wil zeggen dat op dit moment geen ‘onrijpe’ subsidie aanvragen bij het projectbureau ingediend worden²⁸. Hoewel dit een verheugende mededeling is vanuit organisatorisch oogpunt, kan de perceptie van de ondernemers desalniettemin afwijken. De ondernemers hadden reeds de perceptie dat aanvragen langdurig in behandeling zijn, ook al zal dat in veel gevallen aan de ondernemers zelf gelegen hebben doordat niet alle nodige informatie ter beschikking is gesteld. Daar is nu nog bijgekomen dat ondernemers direct waarnemen dat “het OBR strenger geworden is” bij het accepteren van aanvragen en dat met inschakeling van de ondernemerswinkel een extra laag in de besluitvorming is opgenomen. Ondernemers zullen daarbij in meerderheid nog niet waargenomen hebben dat het totale besluitvormingstraject nu sneller doorlopen wordt. Negatieve ervaringen hebben ook de neiging hardnekkiger te zijn dan positieve ervaringen en ze spreken zich ook sneller rond.

Tussenconclusies

In het laatste jaar is de organisatie op enkele functies versterkt en over de gehele linie is er weer een jaar langer ervaring opgedaan. Qua organisatie lijkt er wel een onbalans tussen het organisatorische beslag van de OKR in vergelijking met het beslag van de andere instrumenten.

De voorlopige indruk is dat de huidige organisatie voor uitvoering van de OKR voldoet en derhalve niet verder geïntensiveerd zou hoeven worden (zoals gesteld is de uitvoerings- en managementcapaciteit sinds vorig jaar uitgebreid). Ten aanzien van uitvoering van de overige beleidslijnen lijkt de vraag vooral te zijn of een verdere intensivering niet op zijn plaats is en ook een versterking van de buitendienst in de wijken kan worden overwogen.

6.2 Relatie tussen Kansenzones en het programma Pact op Zuid.

Het Pact op Zuid, een privaat-publieke overeenkomst, waarbij 9 verschillende partijen (waaronder vijf woning corporaties) circa € 1 mld. zullen investeren in de periode 2006-2015, richt zich ook op het vergroten van de leefbaarheid door het bieden van een meerzijdige woonomgeving die zich vooral richt op de zo belangrijke sociaal-economische stijgers, waaronder ook veel allochtonen die nu de wijken in de meeste gevallen de rug toekeren.

Deze focus is opgebouwd uit de volgende onderdelen:

- Krachtige buurt: Hoger aandeel midden en hogere inkomens, hogere arbeidsparticipatie, hoger opleidingsniveau, lagere schooluitval.
- Aantrekkelijke wijken: Hoger aantal woningen met toekomstwaarden, hogere score bewoners-tevredenheid eigen wijk.
- Sterk Zuid: Toename van bedrijvigheid en werkgelegenheid, sterke stijging van de bedrijfsinvesteringen (Ontwikkeling omgeving De Kuip, Ontspanningscluster Ahoy, Zorgknoop Me-

---

²⁷ Dit is ook een gevolg van de nieuwe Subsidieregeling Rotterdam (SVR 2005), die per 1 januari 2007 is ingegaan.

²⁸ Wij zullen deze waarneming nog verder toetsen en illustreren.

disch Centrum Rotterdam-Zuid, uitgaanscentrum “Eat & Meet”, Economische ontwikkeling A-15-zone en Rijn-/Maas en Waalhaven.

De economische aspecten van het Pact op Zuid zijn door het OBR vertaald in de volgende drie hoofdlijnen:

- Investeren in kansrijke economische clusters.
- Stimuleren en faciliteren van ondernemerschap (Aantrekkelijke wijken).
- Benutten van de economische potentie van jongeren.

Kansenzones is daarmee een zeer belangrijke element dat bijdraagt en mede uitvoering geeft aan een belangrijk deel van de lange termijn (economische) doelstellingen van het Pact op Zuid.

Overigens zij opgemerkt dat waar in deze Midterm Review geschreven wordt over ‘integraal’ of ‘integrale aanpak’ wordt, hiermee wordt bedoeld op een multidisciplinaire aanpak, of allesomvattende²⁹ aanpak. Kansenzones dragen bij aan een succesvolle uitvoering van een integrale aanpak, maar het succes daarvan is ook weer afhankelijk van het succes van deze andere maatregelen (zoals bijvoorbeeld schoon, heel en veilig). In het kader van het Pact op Zuid wordt een engere of nader gedefinieerde invulling van het begrip ‘integraal’ gehanteerd, te weten: fysiek, sociaal en economisch. Uiteindelijk is het de gemeente Rotterdam die als geheel verantwoordelijk is voor de bredere integrale aanpak.

Kansenzones en Pact op Zuid zijn verschillende programma’s van verschillende dimensie die zich in een verschillende fase van planvorming en uitvoering bevinden en vooral een andere tijds-horizon hebben. In eerste instantie is van belang de vraag in hoeverre Kansenzones mede bijdraagt aan de doelstellingen van Pact op Zuid.

Met name ten aanzien van de door het OBR verwoorde hoofdlijnen 2 en 3 van Pact op Zuid kan gesteld worden dat er een grote overlap is en dat Kansenzones hieraan in belangrijke mate bijdraagt en daarmee een grote kans is (cruciaal is) voor het welslagen van Pact op Zuid, voor de stimulering en facilitering van ondernemerschap in de wijken.

De vraag zou kunnen rijzen of indien bij herinrichting van (delen van) wijken in de toekomst in het kader van Pact op Zuid er sprake zou kunnen zijn van strijdigheid. Een voorbeeld van strijdigheid zou kunnen ontstaan indien een ondernemer, zeg een winkelier, een Kansenzones premie ontvangt om het pand waarin hij gevestigd is op te knappen, terwijl vanuit gemeente perspectief in het kader van bijvoorbeeld Pact op Zuid detailhandel op de betreffende plek ongewenst is en verplaatst zou dienen te worden. Het spreekt vanzelf dat de gemeente zorg dient te dragen voor een goede afstemming (integriteit van beleid) zodat dit soort situaties niet kunnen ontstaan.

Mocht dit in de komende jaren wel ontstaan, tenslotte loopt Pact op Zuid tot 2015, bijvoorbeeld indien bepaalde straten of gebieden een functie verandering of herstructurering zullen ondergaan, dan dienen tijdig maatregelen genomen te worden, bijvoorbeeld door aanpassing van de OKR re-

---

²⁹ Van Dale: Integraal: allesomvattend, geheel, volledig

geling. Het zou te ver voeren om de gehele periode tot 2015 te willen overzien, temeer daar de OKR zich richt op ondernemers die zelf ook geen vergelijkbaar lange termijn horizon hanteren. De risico's lijken beperkt. Zo zal de OKR bijvoorbeeld een belangrijk instrument zijn voor de op te richten branche beheersmaatschappij in het kader van het laanmanagement voor Boulevard Zuid. Deze zal in toenemende mate waken over welke activiteiten op welke locatie plaatsvinden (gevestigd zijn). Ook zal vanuit het Pact op Zuid goed rekening gehouden dienen te worden met de samenstelling van bewonersgroepen en ondernemersgroepen in de wijken. Louter nieuwbouw voor dezelfde gebruikers zal in beperkte mate bijdragen aan het vergroten van de leefbaarheid. Pas indien naar 'het geheel' gekeken wordt, kan het beste resultaat verwacht worden.

Omgekeerd zullen in dat kader de directe 'hands-on' ervaringen met ondernemers in de wijken in het kader van Kansenzones juist belangrijke input kunnen zijn voor de plan-ontwikkeling in het kader van Pact op Zuid. In die zin is veel synergie te verwachten. Ook binnen het Pact op Zuid is reeds geconstateerd dat er tekorten zijn aan bedrijfsruimten voor startende en doorstartende ondernemers. Tevens is er sprake van een éézijdig (verouderd) aanbod van winkelpanden. De aanpak van Kansenzones ten aanzien van het ontwikkelen van specifiek vastgoed voor (startende) ondernemers sluit daarmee naadloos aan bij Pact op Zuid.

In het kader van de economische benadering vanuit Pact op Zuid is ook een SWOT analyse gemaakt. Hoopgevend is dat hierin, naast de vaak belichte en bekende zwakke punten en bedreigingen, er ook veel sterke punten en kansen zijn, zoals: bereikbaarheid, jonge bevolking, landmarks (Ahoy, Feijenoord), clusters zoals de medische sector en de creatieve sector (werkgelegenheid allochtonen en lager opgeleiden), rondom de wijken gelegen bedrijfsterreinen die in principe veel werkgelegenheid bieden.

Frequent overleg tussen de uitvoerders en beleidsmakers van Kansenzones en de beleidsmakers van Pact op Zuid maakt binnen het OBR reeds deel uit van de routine. Gezien de looptijd van het Pact op Zuid tot 2015 zou verlenging van Kansenzones na 2008 logisch kunnen zijn, bijvoorbeeld in eerste instantie tot 2012.

6.3 Afhandeling en doorlooptijden van OKR-aanvragen

Deze paragraaf biedt zicht op de aantallen aanvragen die in de eerste twee jaren (1.4.2005-1.4.2007) van het project Kansenzones zijn gedaan en de aantallen gevallen dat dit succesvol tot een subsidietoezegging heeft geleid. Tevens wordt ingegaan op de aantallen projecten die zich in de 'pijplijn' bevinden.

De aanvraagprocedure verloopt volgens verschillende stappen (reeds in paragraaf 7.1 genoemd³⁰). Een veelgehoord punt van zorg ten aanzien van Kansenzones, vooral van de kant van

---

³⁰ In de evaluatie "*Eén jaar Kansenzones Rotterdam*" is de procedure uitgebreid beschreven in paragraaf 6.2, blz. 47.

ondernemers, zijn de lange doorlooptijden van aanvragen. Hiervoor zijn in grote lijnen twee verklaringen:

- Ondernemers leveren vaak onvolledige dossiers aan, waarna het vaak veel tijd vergt om in overleg de gewenste documenten alsnog te ontvangen. Vanaf het moment dat het dossier volledig is, is er eigenlijk pas sprake van een aanvraag, maar zo wordt dit niet ervaren door de ondernemers.
- De afhandeling van aanvragen door het OBR voldoet niet altijd aan de daarvoor gestelde termijnen.

Op beide verklaringen wordt hierna nader ingegaan.

Een aanvraag is formeel pas een aanvraag indien alle benodigde en gevraagde documenten naar behoren zijn ingevuld en toegezonden. Het feit dat voor veel aanvragen geldt, dat deze in eerste instantie niet voorzien zijn van een volledig dossier, is deels te wijten aan de ondernemers die de aanvragen indienen en deels ligt er hier een taak voor het OBR om door voorlichting ondernemers nadrukkelijk te wijzen op hun eigen verantwoordelijkheid in deze.

Ondernemers kunnen zelf belangrijke invloed uitoefenen op de afhandelingsnelheid van hun aanvragen, door zorg te dragen voor volledige dossiers. De vertraging die in deze fase wordt opgelopen is daarmee niet volledig te wijten aan het OBR. Het OBR maakt ook werk van het actief navragen bij ondernemers van de benodigde documenten(klantgericht). Desondanks ervaren ondernemers het echter vaak als “bureaucratie” en “rompslomp” indien in één of meerdere informatie-rondes de ondernemers gevraagd wordt (en de kans wordt geboden) hun dossier compleet te maken.

Dit laat onverlet dat ook de behandeltijden van het OBR en de externe adviesverlening van invloed zijn op de constatering dat de afhandeling van aanvragen vaak (te) lang duurt. Volgens de regeling dient het OBR zorg te dragen voor afhandeling van het dossier binnen 6 weken nadat het dossier compleet is, dat wil zeggen binnen 6 weken nadat de ondernemer zorg gedragen heeft voor schriftelijke indiening van alle benodigde informatie.

Aan de hand van de verschillende stappen van de procedure van de behandeling wordt navolgend een beeld geschetst van de doorlooptijden.

Ontvangstbevestiging

Van 326 dossiers, 94% van het totaal van 346, die betrekking hebben op 2006/2007 (2e jaar) is bekend wanneer de ‘aanvraag’ in casu de eerste door de ondernemer toegezonden documenten ontvangen³¹ zijn én wanneer een ontvangstbevestiging is verzonden (2005/2007, 1e jaar: 192).

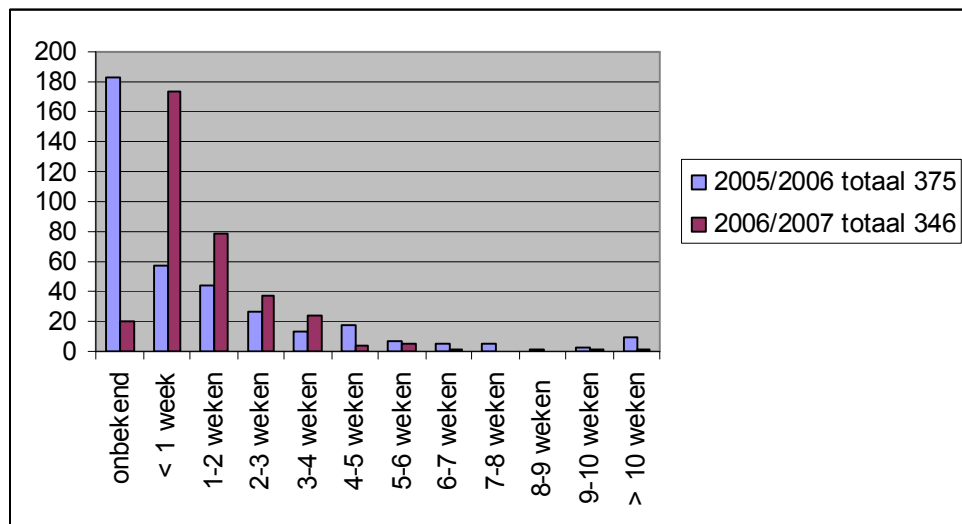
Volgens het aanvraagformulier dient de ondernemer binnen een week na indiening een ontvangstbevestiging van de aanvraag te ontvangen. Van de aanvragers ontvangt 80% nu binnen twee weken een ontvangst bevestiging. Ten opzichte van het 1^e jaar is in het 2^e jaar sneller en in meer ge-

---

³¹ Zoals toegelicht: indien de dossiers niet volledig zijn, is eigenlijk nog geen sprake van een echte aanvraag.

vallen een ontvangstbevestiging toegestuurd en er is in het algemeen sprake van een duidelijke verbetering. Dit laat onverlet dat de gehanteerde eis om binnen een week na indienen een ontvangstbevestiging te ontvangen in de helft van de gevallen nog niet wordt gehaald.

Onderstaande grafiek geeft het aantal aanvragen weer, verdeeld naar het aantal weken dat het duurt om een ontvangstbevestiging te verzenden. (aanvragen waarvan deze data bekend zijn.)

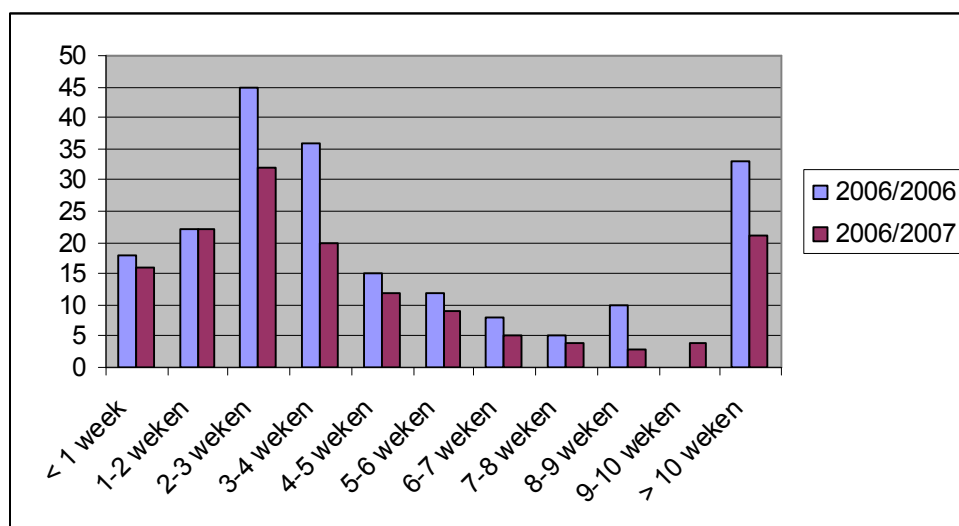
Verzoek aanvullende stukken

In veel gevallen zijn aanvragen zoals gesteld niet compleet ingediend en is het OBR genoodzaakt een verzoek om aanvullende informatie bij de ondernemer neer te leggen. De ondernemer krijgt zo de kans zijn dossier compleet te maken, alvorens deze formeel in behandeling genomen kan worden. Indien de ondernemer hier niet aan meewerkt wordt zijn aanvraag afgewezen³².

In veel gevallen vindt er al wel tijdens deze ‘informatieronde’ een intake plaats, de zogenaamde “nulmeting”, waar een OBR-medewerker de ondernemer bezoekt en de Ausgangssituatie documenteert. Niet in alle gevallen worden de data in het bestand bijgehouden wanneer een verzoek tot aanvullende informatie gedaan is. Dit verzoek kan vooraf schriftelijk of mondeling gedaan zijn, maar kan ook tijdens de nulmeting gedaan zijn. Voor 57% van de aanvragen in het tweede jaar is niet in het bestand bijgehouden of en wanneer aanvullende informatie is opgevraagd. In een aantal gevallen zijn dossiers reeds compleet en zal geen aanvullende informatie opgevraagd worden.

Onderstaande grafiek geeft voor het 1^e jaar en voor het 2^e jaar het aantal weken weer dat het duurt voordat, na indiening van de aanvraag, de ondernemer door het OBR verzocht wordt om aanvullende informatie. Ten opzichte van het 1^e jaar toont het 2^e jaar een vergelijkbaar patroon.

³² Het OBR registreert niet eenduidig of een aanvraag is afgewezen. Het is zinvol dit wel te doen.

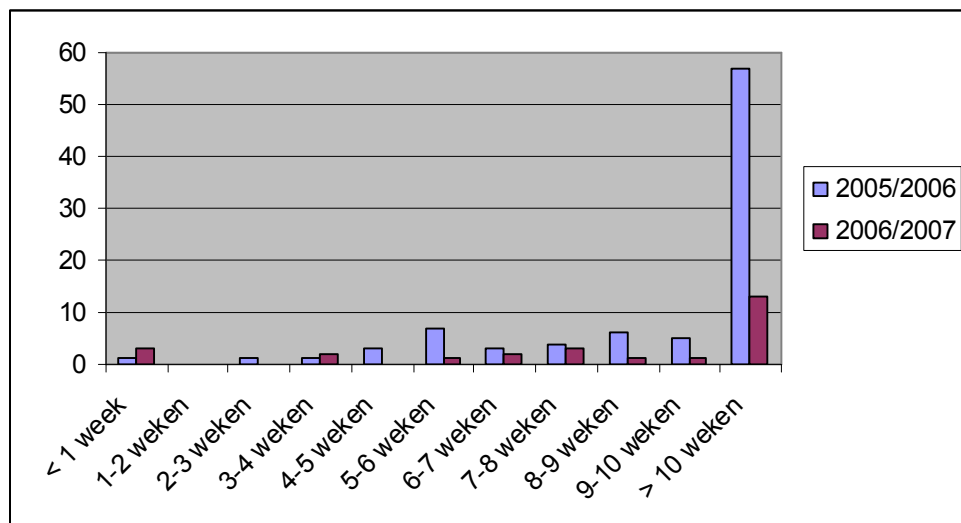
Nota bene: voorgaande figuur geeft alleen de termijnen weer van de aanvragen waarvan is bijgehouden wanneer het dossier compleet is. Zoals gesteld is dit slechts voor een klein deel van de aanvragen geadministreerd.

Dossier compleet

Voor het tweede jaar valt in 92% van de aanvragen (346) niet uit het bestand af te leiden wanneer het dossier compleet geworden is. (1^e jaar: 77% van de in totaal ingediende 375 aanvragen). De datum dat een dossier compleet is, is ook van belang vanwege het budgettaire beslag en de aanspraak van de ondernemer. Uiterlijk op het moment dat een ondernemer zijn aanvraag compleet heeft ingediend, dient het OBR rekening te houden met een reservering van het betreffende subsidiebedrag. Na indiening van een complete aanvraag dient het OBR te beschikken. De periode die het OBR zichzelf hiervoor geeft, volgens de regeling is 6 weken. Inmiddels is dit gesteld op acht weken.

De ondernemer wordt door het OBR ruimschoots in de gelegenheid gesteld zijn dossier aanvullen bij ontbrekende gegevens. Ondernemers ervaren deze procedure vaak als langdurig en omslachtig en zijn zich er veelal niet van bewust dat zij in deze fase zelf verantwoordelijk zijn voor het (snelle) verloop van de procedure.

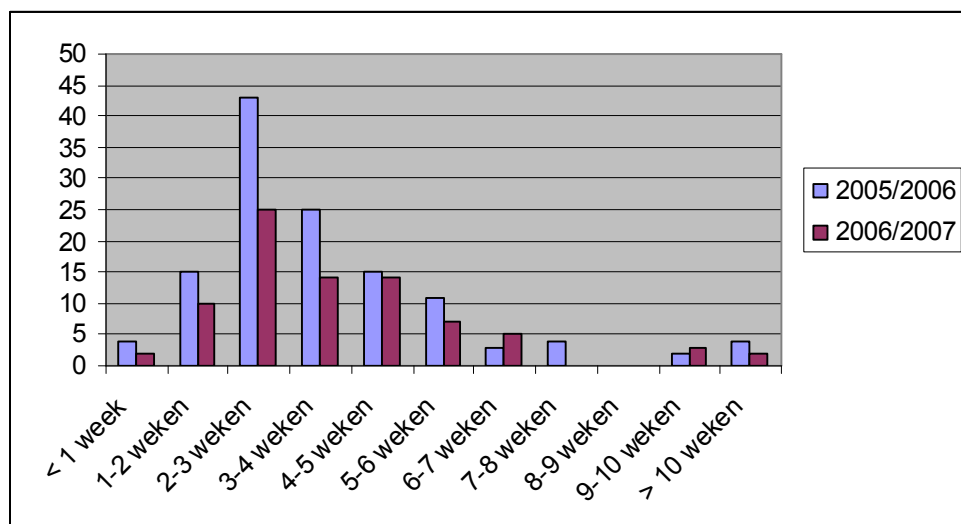
Onderstaande grafiek geeft inzicht in de periode die het duurt totdat dossiers als compleet in behandeling genomen kunnen worden. Het maakt zichtbaar dat er in het tweede jaar beduidend minder 'open einde'-trajecten voorkomen waarbij het 10 weken of langer duurt voordat het dossier compleet is.

Duur activiteiten van adviesbureau

Het OBR schakelt een extern bureau in voor externe toetsing, de zg. “levensvatbaarheidstoets”, van alle (complete) aanvragen. De periode die hiervoor staat volgens de vastgelegde procedure bedraagt 2 weken.

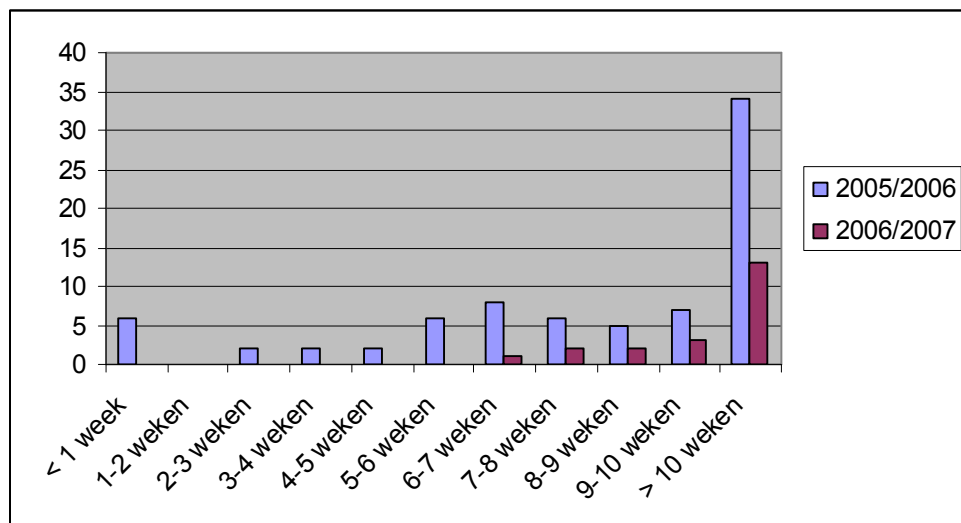
Deze periode wordt slechts in circa 11% van de gevallen (waarvan data bekend) gehaald. Binnen vijf weken zijn de meeste gevallen van advies voorzien. De duur van het externe advies vertoont een vergelijkbaar patroon voor het 1^e jaar en voor het 2^e jaar.

Duur beschikking

Onderstaande grafiek toont voor het aantal gevallen (waarvan de data bekend zijn) de duur tussen de datum dat het dossier (de aanvraag) compleet is en de datum van de beschikking.

Het blijkt dat in het 2^e jaar, net als in het 1^e jaar een groot deel van de interne procedure meer dan 10 weken in beslag neemt.

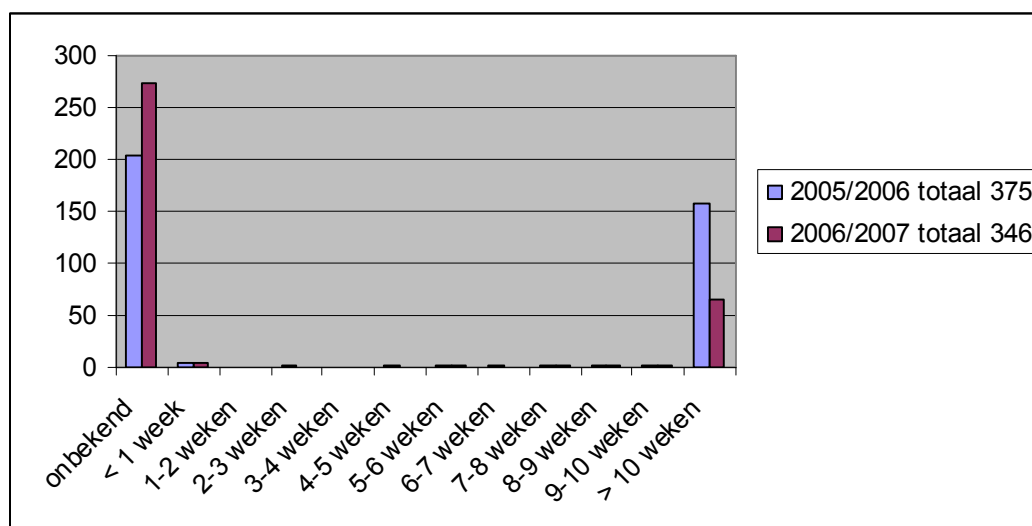

Totale doorlooptijd

Indien wij de totale doorlooptijd beschouwen tussen datum van indiening van aanvraag en uiteindelijke beschikking dan valt vast te stellen dat de totale procedure in de overgrote meerderheid van de gevallen meer dan tien weken duurt. Tevens kan vastgesteld worden dat een meerderheid van de aanvragen (nog) niet geleid heeft tot een beschikking. De redenen hiervoor zijn dat de ondernemer niet heeft kunnen voldoen aan de voorwaarden zoals gesteld door de OKR en zijn aanvraag volledig heeft kunnen maken.

Van de aanvragen ingediend in 2005/2006 kan inmiddels gesteld worden dat deze administratief afgehandeld zijn. Dat wil zeggen dat een meerderheid van de aanvragers er uiteindelijk niet in geslaagd is een “complete aanvraag” in te dienen. Van de aanvragen ingediend in 2006/2007 zal een zeker aantal nog kunnen leiden tot een beschikking.

Onderstaande figuur geeft inzicht in het totale verloop tussen datum eerste aanvraag en datum beschikking.

Pijplijn in behandeling zijnde aanvragen

Ondanks dat op basis van bovenstaande cijfers en figuren een indruk gegeven kan worden van gemiddelde doorlooptijden van aanvragen blijkt het niet goed mogelijk een goede benadering te geven van het aantal aanvragen in behandeling waarvan verwacht mag worden dat die zullen leiden tot een (positieve) beschikking.

Hiervoor lijken de data zoals bijgehouden in het bestand te onvolledig, zoals geïllustreerd door onderstaande tabel:

Aanvragen	2005/2006	2006/2007
Aantal	375	346
Reserveringen	146	59
Dossier compleet	89	27
Beschikkingen	180 (48%)	77 (22%)

Zowel in het eerste jaar als in het tweede jaar zijn meer dossiers beschikt dan dat er (zoals uit het bestand blijkt) compleet gemaakt zijn door de aanvrager. Ook is er voor minder aanvragen een premie gereserveerd dan dat er beschikt zijn. Een verklaring hiervoor kan het aantal negatieve beschikkingen zijn, maar afwijzingen worden zoals gesteld in het bestand niet eenduidig zichtbaar geadministreerd. Verwacht mag worden dat van de in het 2^e jaar ingediende aanvragen een vergelijkbaar aandeel zal leiden tot een beschikking. Dit betekent dat voor het tweede jaar het aantal beschikkingen uiteindelijk uit zal kunnen komen op circa 166 (48% van 346).

Tussenconclusies en aanbeveling

- De tijd die verstrijkt tussen het indienen van een aanvraag (althans: het indienen van de eerste documenten ten behoeve van een aanvraag) en het verzenden van een ontvangstbevestiging is in het laatste jaar aanmerkelijk verbeterd.
- De totale doorlooptijd in het 2^e jaar lijkt niet veel verbeterd ten opzichte van het eerste jaar.

- Een groot deel van de problematiek van de doorlooptijden is gelegen in het ‘voortraject’ van de aanvraagprocedure, dat wil zeggen de intake (nulmeting) en vooral het door de ondernemer compleet maken van de aanvraag. Ook de afhandeling daarna kan en moet sneller om te kunnen voldoen aan de zelf gehanteerde termijnen.

Om administratieve zowel als om praktische redenen zou het aanbeveling kunnen verdienen om het ‘voortraject’ te ontkoppelen van de behandelprocedure zelf. Bepalend hiertoe is het moment waarop een aanvraag compleet is. Dit moment is om meerdere redenen belangrijk:

- Ten aanzien van budgetbeslag en de volgorde van indienen.
- Doelstelling om binnen een termijn van 6 weken te beschikken.

Het voordeel van een dergelijke ont koppeling is een duidelijker zicht op de stand van zaken en het mogelijke te verwachten financieel beslag. Ook in het kader van het verwachtingen management richting de ondernemers is dit beter.

6.4 Perceptie van ondernemers over OKR, procedures en communicatie

In het kader van de midterm review kansenzones is met verschillende ondernemers gesproken over de effectiviteit en aanpak van de OKR. Deze paragraaf geeft inzicht in perceptie en oordeel van de ondernemers zelf. Hiertoe is onder andere een ondernemerssessie georganiseerd, waarvoor tien ondernemers zich aangemeld hebben. Verder wordt hierbij gebruik gemaakt van een intern onderzoek van het OBR naar de effecten van de communicatie over het project kansenzones.

De ondernemers geven de indruk over het algemeen positief te zijn over de regeling. Ondernemers geven aan blij te zijn met de OKR en een positief beeld te hebben van kansenzones. De ondernemers zijn voor uitbreiding van de regeling naar andere delen van de stad. Het is voor ondernemers moeilijk om uitspraken te doen over de doelmatigheid van de regeling. Wel is er bij enkelen bereidheid om genoeg te nemen met een lagere premie als daarvoor andere zaken door de gemeente worden geregeld. Bijvoorbeeld op het gebied van ‘schoon-heel-veilig’, of zoiets als bewegwijzering. De OKR was voor deze ondernemers geen bepalende reden om in het gebied te blijven of komen. Men beschouwt de premie als “Slagroom op de taart”.

Er is wel resultaat van integraal kansenzone beleid, want in één van de gecontacteerde gevallen was het bedrijfsverzamelgebouw bepalend en heeft het actief benaderen door het OBR van een specifieke ondernemer de activiteit van deze specifieke ondernemer in de buurt versneld. Ook versterkt kansenzones het gevoel dat de gemeente wat wil met dit gebied. De ondernemers reageren positief op het aanbod van het OBR om netwerk en informatie bijeenkomsten te organiseren. Dit laatste kan als een positief neveneffect van kansenzones gezien worden.

6.4.1 Procedure

De aanvraagprocedure duurde de meeste ondernemers te lang. Door personeelwisselingen bij het OBR was er geen continuïteit bij de afhandeling en soms was er sprake van zoekgeraakte stukken. Sommige ondernemers wachtten op afhandeling van hun aanvraag voor zij tot ondernemen

over gaan, ook al is de OKR niet bepalend geweest voor de keuze te investeren. . Een trage afhandeling heeft dus soms tot gevolg dat een investering later plaatsvindt. Later zelfs dan zonder de regeling. Met name voor starters is het vervelend als procedures lang duren.

Geen van de ondernemers werft personeel specifiek uit de buurt. Er werken wel mensen uit de buurt in de bedrijven. Bij een van de gesproken bedrijven wonen 7 van de 30 medewerkers in de buurt. Personeel moet gewoon voldoen aan de eisen en kan overal vandaan komen, net als klanten van de ondernemingen overigens. Een andere ondernemer heeft aangegeven een tweetal personeelsleden uit het eigen klantenbestand te hebben kunnen werven en verder opleiden.

6.4.2 Communicatie

Van de verschillende communicatie kanalen zijn ondernemers het meest positief over de ‘ondernemersbalie’, daarnaast scoort de website hoog in de beoordeling. Als informatie medium is de kansenzones bekend bij 85% van de ondernemers en wordt door ruim 80% ook daadwerkelijk gelezen. De initiële bekendheid van de OKR bereikt ondernemers vooral ‘via via’ en via de reguliere kranten.

Bloemlezing van uitspraken van ondernemers

Enkele positieve uitspraken	Kritische opmerkingen
• “Ik vindt het een goed initiatief” • “Het is een goed initiatief maar kleine ondernemers vinden het veel werk en bureaucratie”. • “Ik ben tot zover tevreden maar heb gehoord dat het erg langzaam gaat” • “Ik ben erg tevreden: ga zo door!” • “Alles is tot nu toe bijzonder goed verlopen. Er kwam een meneer op bezoek die alles goed heeft uitgelegd.”	• “Voor starters is Kansenzones niet aantrekkelijk, zij moeten te lang wachten op hun geld” • “Investeren is goed maar omwonenden moet wel iets te besteden hebben.” • “De afhandeling van mijn aanvraag ging erg traag, ik heb 8 tot 9 maanden gewacht.” • “De procedure duurt veel te lang, ik krijg onduidelijke antwoorden, ik wil ja of nee horen.” • “Van mij mag duidelijk worden wat er wel mag en wat niet. Geldt ook voor de na-controles.”

7 Financiën: bestedingsruimte en uitputting budgetten

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op het financiële beslag van het project Kansenzones. We gaan achtereenvolgens in op:

- De beschikbare bestedingsruimte conform de door Rotterdam en het Rijk gemaakt afspraken.
- De mate waarin en het tempo waarmee het voor ‘beleidslijn 1’ beschikbare budget wordt uitgeput. Beleidslijn 1 heeft betrekking op de OKR.
- De mate waarin en het tempo waarmee het voor ‘beleidslijn 2’ beschikbare budget wordt uitgeput. Beleidslijn 2 heeft betrekking op het overige, flankerende beleid naast de OKR.

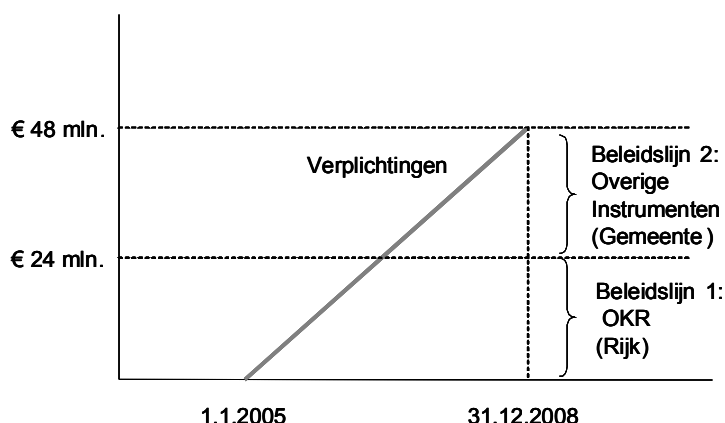
Wat de uitputtingsvraag betreft, wordt een raming gemaakt op basis van ervaringen en verwachtingen op dit moment van het financiële beslag tot het einde van de nu vastgelegde looptijd van het project (ultimo 2008) en wordt ingegaan op het verloop van betalingen aan het einde van het programma.

Nota bene: de navolgende cijfers hebben betrekking op de stand van zaken per 1 april 2007. Zoals aangegeven in paragraaf 5.10, is er inmiddels sprake van een zekere versnelling in het aantal ingediende aanvragen.

7.1 Overzicht bestedingsruimte

Voor het totale project Kansenzones Rotterdam is € 48 mln. bestedingsruimte gereserveerd. Zoals ook is vastgelegd in de beschikking van het Rijk³³, dient deze € 48 mln. verplicht te zijn tussen 31 december 2004 en 1 januari 2009. Dit komt neer op een totale financiële verplichtingenruimte van 12 mln. per jaar over de jaren 2005 tot en met 2008:

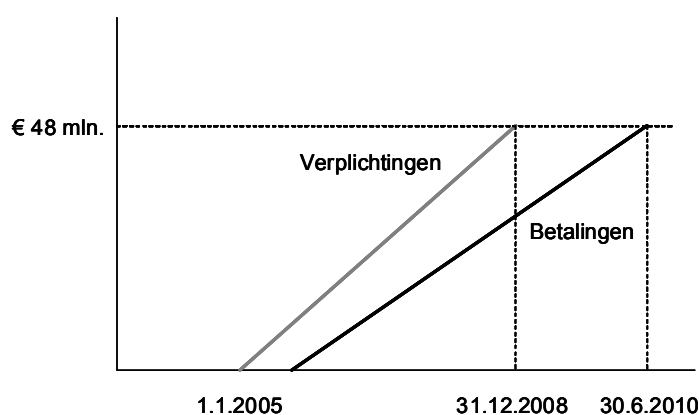
Totale bestedingsruimte Kansenzones Rotterdam: beleidslijn 1 en 2

³³ Brief Staatssecretaris EZ aan College van B&W d.d. 18.4.2005.

Voorts is in dezelfde brief vastgelegd dat de daadwerkelijke kosten vóór 1.7.2010 dienen te zijn betaald. Hiermee is een periode van anderhalf jaar voorzien voor het daadwerkelijk betaalbaar stellen van tot 31.12.2008 gedane toezeggingen.

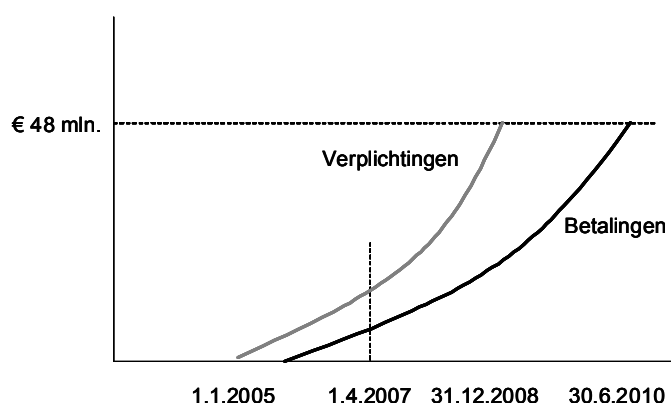
Vooraf overeengekomen 'betalingsritme'

Op basis van de huidige ervaring lijkt de periode van anderhalf jaar voor het doen van de laatste betalingen, na stopzetting van de toezeggingen per ultimo 31.12.2008, niet te ruim bemeten, met name met oog op die OKR toezeggingen die ultimo 2008 gedaan zullen worden.

Gezien het geheel nieuwe karakter van het beleidsterrein, opbouw van een organisatie, leereffecten en dergelijke lijkt het reëel om bij de uitputting van de beschikbare budgetten uit te gaan van een 'aanloop' bij de start en een versnelling aan het einde van de looptijd. Deze fasering mocht met name verwacht worden bij de OKR omdat het enige tijd vergt voordat alle ondernemers bekend zijn met deze faciliteit en het ook enige tijd zal kosten voor veel ondernemers om een doorzicht investeringsplan in te dienen. Het effect van de verwachte temporisering wordt navolgend geschetst:

Verwachte verloop van verplichtingen en betalingen

Een belangrijke bepaling is dat de Rijkssubsidie (voor Actielijn 1) zal worden verlaagd indien de voor subsidie in aanmerking komende kosten voor Actielijn 2, gefinancierd door de gemeente

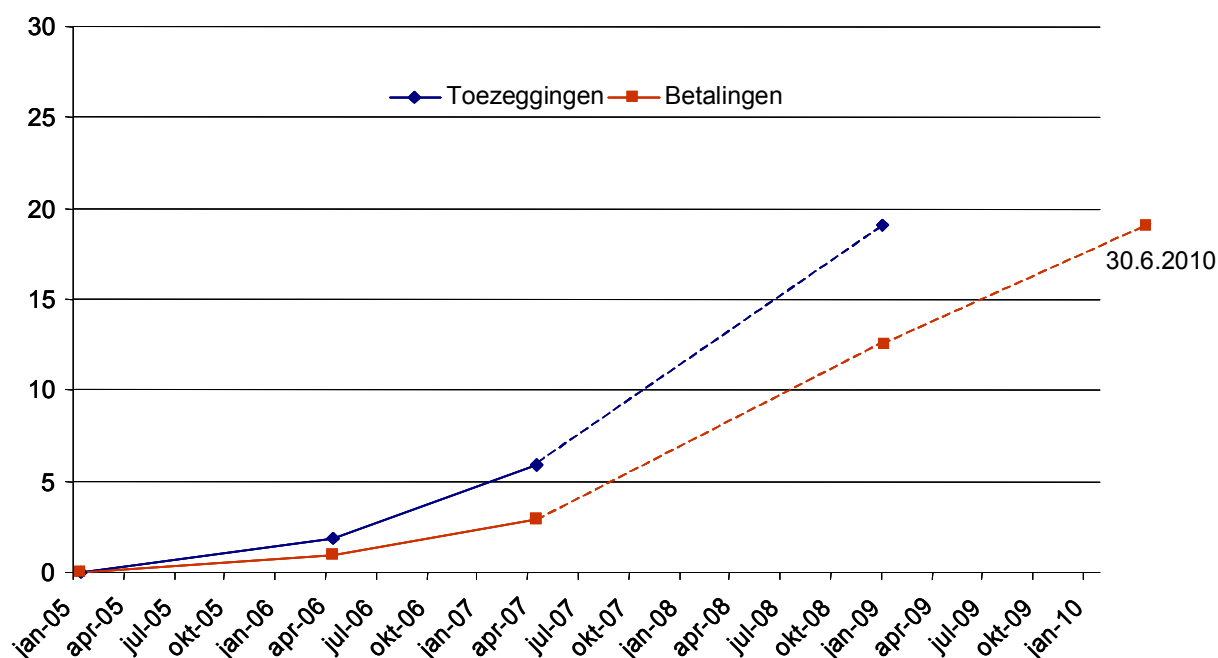
Rotterdam, niet tenminste gelijk zijn aan de voor subsidie in aanmerking komende kosten voor Actielijn 1. Hiermee is de inspanningsverplichting van de kant van de gemeente vastgelegd.

Ook is bepaald dat voor beleidslijn 2 investeringen die een collectief economisch doel treffen ten behoeve van de bedrijfsomgeving, onder voorwaarden, bepaald worden door gezamenlijke ondernemers zelf. Hiermee is bedoeld de cohesie tussen ondernemers te vergroten, doordat ondernemers hierdoor alleen door gezamenlijk overleg tot resultaat kunnen komen. Dit heeft echter als nadeel dat voor het tot stand komen van projecten het OBR afhankelijk is van de mate waarin ondernemers (samen met deelgemeenten) er in slagen met goede voorstellen te komen.

7.2 Uitputting Ondernemersregeling Kansenzones Rotterdam (beleidslijn1)

Uitgaande van daadwerkelijke toezeggingen en betalingen kan volgend schema opgesteld worden. De ononderbroken lijn staat voor gerealiseerde toezeggingen en betalingen tot peildatum 1.4.2007. De onderbroken lijn symboliseert de te realiseren toezeggingen en betalingen om binnen het huidige tijds kader de voor de OKR beschikbare € 24 mln. te realiseren.

Beeld op basis van alleen kosten vanwege uit te keren premies

Uit de grafiek blijkt dat een versnelling na de peildatum 1.4.2007 nodig zal zijn in zowel de toezeggingen als in de uitbetalingen om het voor de OKR beschikbare budget te kunnen besteden en uitgeven in de daarvoor beschikbare periode.

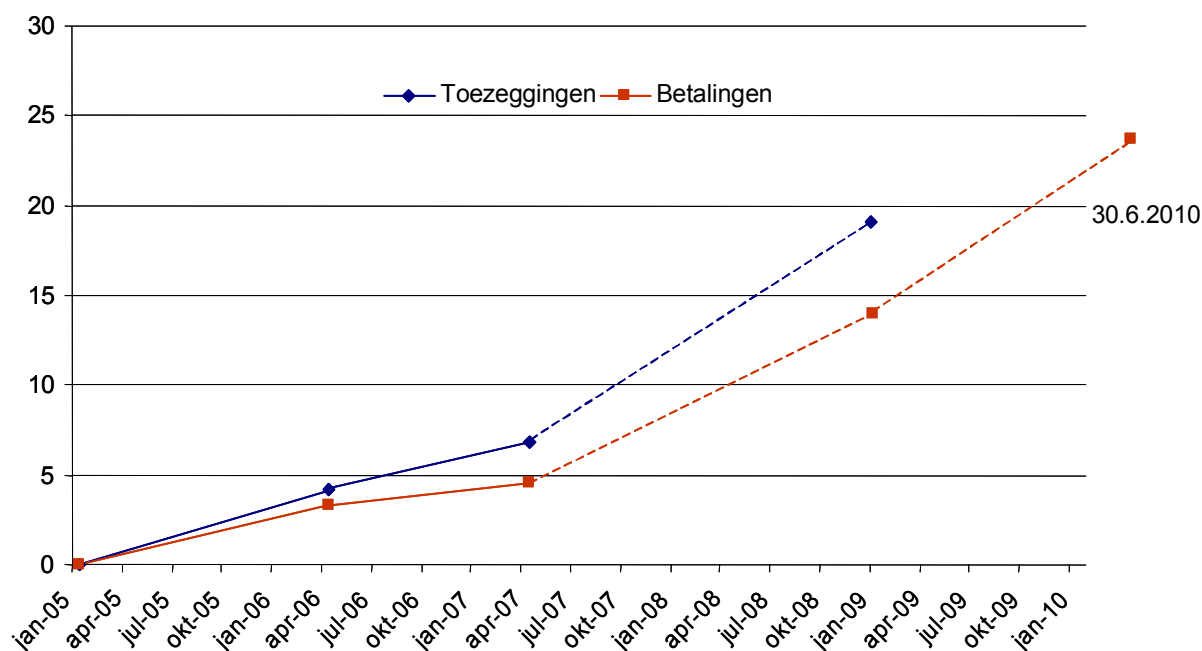
Wij gaan er daarbij overigens van uit dat circa 20 procent van de kosten vanwege beleidslijn 1 zullen bestaan uit apparaatskosten. Het ministerie van EZ heeft reeds per brief d.d. 15.7.2007 beschikt, na overleg met het OBR, dat maximaal 15% van de Rijkssubsidie aangewend kan worden

voor apparaatskosten. Van de totaal beschikbare €24 mln. zal dus €20,4 mln. beschikbaar zijn voor directe subsidietoezeggingen. De apparaatskosten hebben betrekking op de interne kosten van het OBR voor uitvoering van de OKR en kosten voor extern advies. Indien de apparaatskosten toch hoger uitvallen dan 15%, dan zullen deze voor rekening van het OBR zijn.

Overigens kan opgemerkt worden ten aanzien van de looptijd van vier jaar dat hiervan aan de randen van deze periode een aantal maanden dat de regeling actief is verloren zijn gegaan en zullen gaan. De regeling is op 13 april 2005 van kracht geworden en een aantal maanden voor ultimo 2008 zullen reeds geen aanvragen meer in behandeling genomen kunnen worden om ervoor te kunnen zorgen dat alle aanvragen voor ultimo 2008 daadwerkelijk gecommitteerd kunnen zijn. Bij beëindiging van de regeling (nu voorzien ultimo 2008) zal een relatief sterke toeloop van aanvragen verwacht kunnen worden van ondernemers die nog op tijd een aanvraag zullen willen indienen.

Inclusief de uitvoeringskosten ziet het verloop van de budgettaire uitputting er in grote lijnen als volgt uit:

Beeld inclusief uitvoeringskosten

Het feit dat de betalingen in het eerste jaar vrijwel gelijk opgelopen zijn met de toezeggingen heeft te maken met relatief hoge apparaatskosten in het eerste jaar (opstartfase), van circa 70 procent. Bij het opstarten van het programma worden wel (voorbereidings)kosten gemaakt, maar worden nog geen, of relatief weinig, toezeggingen gedaan. In het tweede jaar zijn de apparaatskosten gedaald tot circa 30 procent. Het OBR verwacht voor geheel 2007 apparaatskosten tot circa 17 procent van de toezeggingen. In de jaren daarna, zeker na 2008, zal het percentage apparaatskosten verder kunnen dalen, door een grotere efficiency van het proces van voorlichting en behandeling en uitloop van de regeling.

De apparaatskosten over de gehele looptijd zijn relatief hoog. Dit wordt met name veroorzaakt door de bewerkelijkheid van de aanvraagprocedure (nulmeting, externe levensvatbaarheidstoets, monitoring), en door het soort en type ondernemer in de Kansenzones die tijdens de aanvraagprocedure veel aandacht en begeleiding vraagt. Daarnaast is het zo dat apparaatskosten ook ontstaan door de behandeling van relatief veel ‘aanvragen’ die uiteindelijk niet tot een toezegging leiden omdat de ondernemer in deze gevallen uiteindelijk niet in staat is aan alle voorwaarden te voldoen en alle benodigde documenten kan produceren.

De relatief hoge apparaatskosten hoeven ten aanzien van de doelen van Kansenzones niet direct als ‘verlies’ gezien te worden omdat ook de behandeling van aanvragen die niet tot subsidietoezegging (kunnen) komen leiden tot het geven van ‘aandacht’ en ‘sturing’. Dit is een belangrijk positief neveneffect van de OKR.

Uit de figuur blijkt tevens dat er tussen de periode 1.4.2006 en 1.4.2007 geen versnelling in toezeggingen (en uitbetalingen) heeft plaats gevonden. Op basis hiervan lijkt het niet waarschijnlijk dat de benodigde versnelling tot ultimo 2008 gerealiseerd zal kunnen worden.

Uitgaande van het huidige tempo toezeggingen is de verwachting dat ultimo 2008 een bedrag van € 12 mln. toegezegd zal kunnen zijn. In hetzelfde tempo zal ultimo 2010 het totale budget uitgegeven kunnen zijn. Een versnelling tot ultimo 2009 zou bijvoorbeeld mogelijk zijn door uitbreiding van het aantal Kansenzones gebieden. De vraag is daarbij wel in hoeverre in de relatief korte resterende tijd uit deze eventuele nieuwe gebieden voldoende gekwalificeerde OKR aanvragen gegenereerd kunnen worden om een gewenste versnelling te realiseren. Verder moet hierbij ook niet de wens tot besteding van de beschikbare middelen leidend zijn, maar uiteraard de urgentie van de maatschappelijke problematiek in de betreffende gebieden. Meer voor de hand liggend lijkt het om de mogelijkheden te bezien of het beschikbare budget tot bijvoorbeeld ultimo 2010 aangewend zou kunnen worden. Verder kan het ook zo zijn dat aan het eind van de nu voorziene looptijd van de OKR een eindsprint optreedt omdat ondernemers op de valreep nog plannen indienen, waarbij deze eindsprint uiteraard vooral voorstelbaar is indien dan bekend is gemaakt dat de OKR niet verlengd wordt.

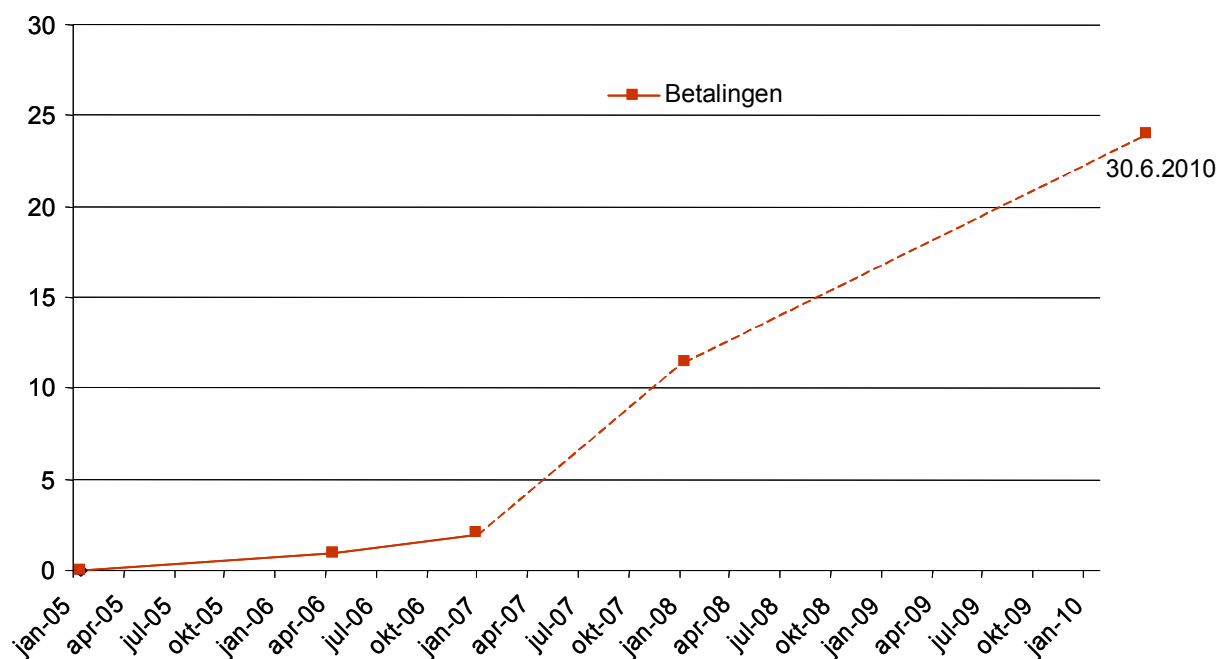
7.3 Uitputting “overige maatregelen” (beleidslijn 2)

De uitgaven voor beleidslijn 2 worden vooral bepaald door initiatieven van het OBR (en eventueel de deelgemeenten). Een uitzondering hierop is het OZB-fonds, waar voor de gehele looptijd maximaal € 8 mln. voor gereserveerd is, waarbij het nadrukkelijk de bedoeling is dat ondernemers in de wijken meesturen bij de aanwending van dit budget.

Van de, voor actielijn 2, beschikbare € 24 mln. is in 2005 en 2006 totaal € 1,7 mln. besteed. Hiervan is circa € 240.000 besteed aan het BOP instrument en circa € 415.000 aan het communicatie instrument. In 2007 komen twee vastgoed projecten (Business Centre Feijenoord en de ‘Creative Factory’) gereed, mede in verband hiermee lijkt het reëel om voor 2007 stijgende uitgaven voor beleidslijn 2 te verwachten.

Op basis van de prognose van het OBR zal ultimo 2007 € 11,4 mln. uitgegeven kunnen zijn aan beleidslijn 2. In 2007 is daarmee een duidelijke versnelling waar te nemen in de uitgaven voor beleidslijn 2.

Betalingen vanwege beleidslijn 2

Verwachting uitputting beleidslijn 2 ultimo 2008

Met een derde vastgoedproject dat zich in vroege voorbereidende fase bevindt kan verwacht worden dat het doel van een besteed bedrag van € 24 mln. voor beleidslijn 2 op peildatum 30.6.2010 gerealiseerd zal kunnen worden, mede rekening houdend met de voorziening van totaal € 8 mln. voor het OZB-fonds. De uitgaven voor dit OZB-fonds zullen zich wel moeten versnellen, tot 1.1.2007 was daarvan pas circa € 650.000 besteed. Op het moment van deze rapportage is van één van de twee deelnemende deelgemeenten (Charlois) een samen met ondernemers opgesteld plan beschikbaar voor besteding van de beschikbare middelen uit het OZB fonds. Van de beschikbare € 8 mln. is in principe € 3 mln. per deelgemeente beschikbaar. Besteding van de resterende € 2 mln. wordt vanuit het OBR gecoördineerd.

8 Fiscale stimulering als variant van investeringspremie

Een speciaal aandachtspunt in de Midterm Review Kansenzones betreft het toetsen van de wenselijkheid en mogelijk nut en meerwaarde voor de Kansenzones van het geven van fiscale prikkels naast (of in plaats van) het huidige instrumentarium. Dit hoofdstuk gaat kort in op:

- De mogelijk in aanmerking komende fiscale instrumenten.
- De voor- en nadelen van fiscale stimulering ten opzichte van de huidige stimuleringswijze via de investeringspremieregeling OKR.
- Toelichting op gebruik en werking van fiscale stimulering in het buitenland (met name Frankrijk en Verenigde Staten).

8.1 Inventarisatie en eerste beoordeling van mogelijke fiscale prikkels

Alvorens in te gaan op de mogelijke fiscale instrumenten, wordt eerst kort het specifieke karakter van een fiscale variant van stimulering toegelicht. Fiscale stimulering heeft namelijk een aantal kenmerken die principieel afwijken van stimulering middels subsidies. Het belangrijkste kenmerk is dat het een prikkel *achteraf* is. Fiscale stimulering bevoordeelt sterker diegenen die reeds economisch actief zijn en zal een geringer effect hebben op diegenen die dat niet of in mindere mate zijn. Een ander belangrijk kenmerk is dat fiscale stimulering inhoudt dat de “prikkel” eerst in het gebied zelf “verdiend” moet worden. Met andere woorden richt zich op het “in de wijken houden” van geld dat in de wijken verdiend is.

Dit brengt twee belangrijke nadelen met zich mee:

- Het is een indirecte prikkel, die lastiger te communiceren is met de doelgroepen en in mindere mate commitment van de overheid uitstraalt;
- Fiscale stimulering is een beloning achteraf, waardoor het langer zal duren alvorens effect te hebben.

Een investeringspremie heeft zoals bekend een ander karakter. Een investeringspremie spoort ondernemers direct aan tot het gewenste gedrag en laat ook een direct en ‘tastbaar’ commitment zien van de overheid. Directe subsidies bieden verder de kans op een versterking van de dialoog tussen overheid en ondernemers, en bieden daarmee ook direct inzicht in effect en werking van de maatregel. Dit effect ontbreekt grotendeels bij fiscale stimulering.

8.1.1 Overzicht mogelijk in aanmerking komende fiscale maatregelen

In dit overzicht wordt ingegaan op de inhoudelijke aspecten van de mogelijke fiscale instrumenten en de daarvan te verwachten effecten. Het betreft globale omschrijvingen, waarbij het effect vanzelfsprekend ook in sterke mate afhankelijk is van de precieze vormgeving van het betreffende instrument. Niet ingegaan wordt op de eventuele realiseerbaarheid, wettelijke kaders en dergelijke. We gaan achtereenvolgens in op:

- Verlaging vennootschapsbelasting.
- Verlaging BTW
- Verlaging loonbelasting (werkgeverslasten).
- Verlaging OZB op bedrijfspanden.

Verlaging vennootschapsbelasting (Vpb)

Het verlagen van de Vpb heeft als voordeel dat het een directe werking heeft op ondernemers. Eisen zouden gesteld moeten worden aan vestiging in het gebied, omvang van de onderneming en mogelijk ook in hoeverre de omzet (winst) behaald wordt binnen of buiten het gebied. De prikkel werkt verder pas als aan de voorwaarden is voldaan dat de onderneming vennootschapsplichtig is en ook daadwerkelijk Vpb betaalt. Het betreft dan in principe goed draaiende ondernemingen, waarvan ook gesteld zou kunnen worden dat deze bedrijven een stimulering eigenlijk niet nodig hebben. Dit hoeft overigens niet het geval te zijn: Sterke bedrijven versterken kan onder omstandigheden een zinvolle strategie zijn. Voor een aanzienlijk aantal ondernemers in de kansenzones zal echter gelden dat zij weliswaar winst maken, maar zeker niet 'uitbundig'. Een verlaging van de Vpb kan voor deze ondernemers dan toch een relatief sterke prikkel betekenen.

Verlaging BTW

Verlaging van BTW heeft een indirect effect op de bedrijvigheid in de wijken. Indien bijvoorbeeld dienstverlenende bedrijven en handwerkers een lager BTW tarief kunnen aanbieden voor geleverde diensten in het gebied, zal het in enige mate een positief effect hebben op de afname van deze diensten. Het interessante hieraan zou kunnen zijn dat een directe koppeling ontstaat tussen de afnemer in de wijk en de dienstverlener in de wijk, zodat deze toename aan koopkracht direct ten goede komt aan de leverancier van de dienst in de wijk.

Als belangrijk nadeel kan gezien worden dat lokale BTW verlaging een 'vrijstaat-achtige' sfeer creëert, hetgeen weliswaar een duidelijk commitment van de overheid zou tonen maar mogelijk ook een nadeel zou zijn bij afbouw van de maatregel na verloop van tijd. Controleerbaarheid van de plaats van levering of afname van product of dienst zou aan de hand van postcodes in principe uitvoerbaar kunnen zijn, maar is desalniettemin gecompliceerd (en mogelijk zelfs fraudegevoelig) vooral omdat het om een veelheid van te controleren transacties gaat. De werking is relatief het grootst voor producten en diensten die in de wijk zelf 'geproduceerd' worden. Gezien het (zeer) generieke karakter van de BTW zal de realiseerbaarheid waarschijnlijk zeer gecompliceerd zijn.

Verlaging loonbelasting (werkgeverslasten)

Verlaging van werkgeverslasten wordt bijvoorbeeld in Frankrijk toegepast. Deze maatregel zou zich specifiek kunnen richten op werknemers uit het te stimuleren gebied. Het voordeel van deze maatregel is de directe koppeling tussen het stimuleren van de bedrijvigheid en het aanpakken van de werkloosheid in de wijken.

Tegenover deze voordelen staan ook nadelen. De controleerbaarheid (van het feitelijke woonadres) zou een probleem kunnen zijn. Voorts rijst de vraag in hoeverre de maatregel effectief zal zijn als de belangrijkste reden om geen mensen uit de wijk aan te stellen gelegen is in de veelal lage of ontbrekende (start)kwalificaties van potentiële werknemers uit de wijken en in mindere

mate is toe te schrijven aan de kosten van arbeid. Deze afweging moet overigens ook bij het instrument van de loonkostensubsidie worden gemaakt. Verder kan worden gesteld dat het verlagen van de werkgeverslasten qua werking en doel ‘dubbelt’ met de al geïntroduceerde loonkostensubsidie.

Verlaging OZB op bedrijfspanden

De OZB wordt als instrument reeds ingezet voor kansenzones, doordat voorzien is dat een deel van de in de wijken betaalde OZB via het ‘OZB fonds’ direct wordt teruggesluisd naar de kansenzones wijken. Een generieke verlaging van de OZB lijkt eerder negatieve effecten te hebben. OZB verlaging komt direct ten goede komen aan de eigenaren van panden en is vooral interessant voor de bezitters van meerdere panden. Ook in het geval van een verlaging van het gebruikersdeel van de OZB rijst de vraag in hoeverre hier een zodanig sterke prikkel vanuit gaat dat dit van invloed zal zijn op de investeringsbereidheid van de betreffende gebruikers/ ondernemers. Een financieel voordeel langs deze weg zal eerder simpelweg in de exploitatie geabsorbeerd worden.

Een risico van een OZB-verlaging is, dat de verlaging vooral resulteert in een verhoging van de waarde van het onroerend goed en de vastgoedprijzen, zoals ook in de VS ervaren is. Waarschijnlijk is het effect van een OZB-verlaging op extra investeringen door de betreffende eigenaren en/of extra investeringen door eigenaren-exploitanten vanwege vrijkomende middelen beperkt.

8.2 Beoordeling fiscale stimulering ten opzichte van financiële stimulering via OKR

Zoals hiervoor reeds kort is toegelicht, kent elke fiscale stimuleringsvariant voor- en nadelen. We zetten het fiscale instrumentarium navolgend naast de financiële stimulering zoals die er nu is in het kader van de kansenzones, namelijk stimulering via de investeringspremieregeling OKR.

De beide instrumenten worden beoordeeld op de volgende criteria:

- Te verwachten effect.
- Signaalfunctie.
- Snelheid waarmee het instrument werkt.
- Uitvoeringslasten.
- Beheersbaarheid.
- Gerichtheid.
- Oneigenlijke concurrentie.
- Complexiteit van introductie van het instrument.

De beoordeling betreft noodgedwongen een eerste globale beoordeling. Er zijn zoals hiervoor uiteengezet diverse fiscale stimuleringsvarianten denkbaar en veel is ook afhankelijk van de wijze waarop deze uiteindelijk vormgegeven worden. In het algemeen lijkt de nu gekozen weg van de investeringspremieregeling per saldo een aantal relevante voordelen te bieden, waarvan de duidelijke signaalfunctie die van het instrument uitgaat een belangrijke is. Verder geldt voor de meeste fiscale instrumenten dat medewerking van het Rijk, met name het Ministerie van Financiën, noodzakelijk is. Het haalbaarheids criterium is in dit verband geen onbelangrijk criterium en ook op dat punt scoort de OKR (als reeds geïntroduceerd instrument) beter:

Criteria	Fiscale stimulering	Financiële stimulering (OKR)
Te verwachten effect	Afhankelijk van de gekozen variant: • Verlaging van de Vpb kan een ‘sterk’ instrument zijn dat bijdraagt aan de vitaliteit van de bedrijvigheid in de wijken en indirect aan de werkgelegenheid. • Een verlaging van de werkgeverslasten dubbelt sterk met het al aanwezige instrument van de loonkostensubsidie (DAAD) en heeft daarom weinig toegevoegde waarde. • Van een OZB-verlaging kan enig effect uitgaan op de bedrijvigheid, maar er is een risico dat het vooral resulteert in hogere vastgoedprijzen. • Een BTW-verlaging stimuleert in principe zowel koopkracht van inwoners als de bedrijvigheid (het laatste indirect).	Aanwijsbare positieve effecten op investeringen door ondernemers. Instrument werkt ook als sturingsinstrument voor het OBR en voor de laanmanagers in het bijzonder (branchering). Beperkt positief effect op werkgelegenheid.
Signaalfunctie en snelheid van werking	Beloning indirect (achteraf, te laat)	Direct en tastbare bijdrage van overheid, het toont commitment en is daardoor overtuigend
Uitvoeringslasten	In beginsel kunnen de uitvoeringslasten van een fiscale maatregel relatief beperkt zijn, maar dat geldt met name voor landelijke regelingen. Lokaal op te zetten experimenten kunnen juist weer extra bewerkelijk zijn.	Er wordt uitgegaan van circa 15-20 procent uitvoeringskosten.
Beheersbaarheid	Indirect via de Belastingdienst.	Directe controle via eigen (of uitbestede) uitvoeringsorganisatie.
Gerichtheid van de maatregel	Vrij ongericht. De maatregel bevoordeelt in principe alle Vpb-plichtige ondernemers (bij verlaging Vpb), of alle ondernemers met werknemers in loondienst (verlaging werkgeverslasten), alle eigenaren van onroerend goed (bij verlaging OZB) of alle BTW-heffers en –betalers.	De maatregel is weliswaar generiek, maar stimuleert gericht ondernemers die willen investeren.
Oneigenlijke concurrentie	Met name bij het BTW-instrument zal dit een groot risico zijn. Voor overige varianten zal het niet veel (on)gunstiger scoren op dit aspect als de OKR.	Beperkt effect. Vrijwel geen ondernemingen verplaatsen vestiging of investeringen van andere delen van Rotterdam naar de kansenzones vanwege de OKR.
Complexiteit van introductie van de maatregel	Relatief complex, bovendien in strijd met doel om belastingstelsel ‘simpel’ te houden..	Bewezen maatregel

Tussenconclusie

Op basis van bovenstaande analyse kan geconcludeerd worden dat aanvulling van het instrumentarium van het project Kansenzones Rotterdam met fiscale maatregelen en zeker vervanging van de OKR door een fiscale variant minder voor de hand ligt. De beoogde doelen worden in belangrijke mate ook met de OKR bereikt. De directe werking van de OKR is verder een belangrijk gegeven. De OKR betekent voor de ondernemers die investeren een tastbare financiële bijdrage die vóóraf wordt toegekend. De OKR is verder ook een relatief gericht instrument, ondanks de generieke vormgeving. Het instrument is gericht op het stimuleren van investeringen door ondernemingen. Vooral het feit dat investeringen een meer blijvend effect sorteren, ook na afloop van het subsidie programma, kan als positief gezien worden.

8.3 Ter illustratie: enkele voorbeelden en lessen uit het buitenland

Twee landen waar reeds een geruim aan jaren fiscale prikkels toegepast worden voor de bestrijding van sociaal economische problemen in specifieke gebieden zijn de Verenigde Staten en Frankrijk. Hieronder wordt kort ingegaan op een aantal ervaringen uit beide landen³⁴.

8.3.1 Ervaringen met de US Enterprise zones

In een evaluatie³⁵ van de US ‘enterprise zones’ is geconstateerd dat het effect van belasting verlaging een gering effect blijkt te hebben op beslissingen van ondernemers om zich te verplaatsen. In dezelfde evaluatie wordt de vraag gesteld of de betreffende fiscale prikkels sterk genoeg zijn om werkgevers te bewegen arbeidsplaatsen te scheppen in de zones. Hierbij wordt gesteld dat deregulering, hoewel onderdeel van de ‘enterprise zone theory’ vaak een geringe rol speelt bij de zich ontwikkelende Amerikaanse ‘enterprise zones’. Interessant effect dat genoemd wordt is dat instellen van een ‘enterprise zone’ een positief effect heeft op de ontwikkeling van de vastgoed waarden, wat niet voor alle stakeholders direct een gewenst effect is. Meer dan deregulering (verlaging van de belastingdruk) worden aanbevelingen met name gedaan op de volgende gebieden (veelzijdige aanpak):

- Overheidsondersteuning voor de verbetering van de infrastructuur;
- Verstrekken van kapitaal (venture capital) via belasting maatregelen;
- Verstrekken van concrete assistentie aan bedrijven in de zones;
- Bevoordeling van wijken waar gewerkt wordt met gevestigde netwerken en samenwerkingsgroepen in de wijk.

Hiermee wordt eerder het belang van een ‘integrale’ aanpak benadrukt boven het belang van een individuele fiscale maatregel.

---

³⁴ Zie Ernst & Young Regioplan, *Eén jaar Kansenzones Rotterdam*, 2006 voor een uitgebreider overzicht van het toegepaste instrumentarium in: De VS, de UK, Frankrijk en Duitsland.

³⁵ Urban Enterprise Zones: Inner City Panacea or Supply-Side Showpiece?, ACCN-4565 Charles M. Haar et al. 1983

Voor een deel richten de belastingmaatregelen in de ‘enterprise zones’ zich op (de kosten van) vastgoed. Verwacht mag worden dat dit inderdaad een positief effect zal hebben op de (netto) vastgoed waarden. Voor zover belasting verlaging gericht is op verlaging van de ‘sales tax’ zal dit een positief effect (kunnen) hebben op de koopkracht in de wijk. Een direct effect op de werkgelegenheid is eerder onwaarschijnlijk, zoals bevestigd wordt door bovengenoemde evaluatie.

In verschillende gevallen wordt een directe koppeling gemaakt tussen belasting verlaging (corporate income tax) en het aannemen van werknemers (uit een specifieke doelgroep).

Interessant detail is dat voor de ‘enterprise zones’ vaak gekozen is voor een fiscale maatregel in plaats van subsidies in het kader van ‘deregulering’ en een mindere betrokkenheid van de (centrale) overheid. Een eigenschap van het toedienen van fiscale prikkels is dat deze eerst ‘verdiend’ dienen te worden in het te stimuleren gebied.

8.3.2 Ervaringen uit Frankrijk

Van alle programma’s in verschillende landen heeft Frankrijk het meest uitgebreide programma aan fiscale stimulering, niet alleen ten behoeve van achterstandswijken. Hierbij gaat het onder andere om vrijstelling van werkgeversbijdrage, inkomstenbelasting en OZB. Met een als zeer fijnmazig te omschrijven complex van verschillende fiscale prikkels, verlaging van verschillende soorten belasting en ‘tax credits’ wordt in Frankrijk ook in het kader van de ‘zones franche urbaine’ (ZFU) beoogd om een verscheidenheid van doelen te bereiken. Een dergelijke fijnmazigheid schept problemen op het gebied van controleerbaarheid en communicatie. Ook doelgroepen van aan te spreken ondernemers zijn vaak nauwkeurig omschreven, bijvoorbeeld “nieuwe bedrijven die voor meer dan 50 % door individuen gecontroleerd worden”, of “ondernemingen jonger dan 8 jaar die meer dan 15% van hun uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling besteden en die voor meer dan 50% door individuen gecontroleerd worden”. Vrijstelling van werkgeversbijdragen geldt bijvoorbeeld alleen indien tenminste een derde deel van het personeel afkomstig is uit de aangewezen gebieden. Voor het ZFU programma bestonden circa 80% van de kosten uit de vrijstelling van vpb. Een deel van de kosten daarentegen kon worden terugverdiend door een toename van de geïnde BTW en niet vrijgestelde belastingen door een toename van de bedrijvigheid. De vrijstelling van vpb was vooral positief voor medische en paramedische bedrijven. Vooral het feit dat men slechts kan hopen dat bedrijven in de ZFU’s blijven na afloop van het programma kan als een zwak punt gezien worden.

Het totale ZFU programma (evaluatie 1997-2001³⁶) leidt tot meer ondernemingen en meer werkgelegenheid. Desondanks gaat het hier over kleine ondernemingen met gemiddeld minder dan vier werknemers. Ongeveer een derde deel van de groei van het aantal banen in het gebied betreft een verplaatsing van banen naar het gebied toe. Bedrijven die het gebied van de ZFU wilden verlaten, lieten zich niet door de fiscale maatregel tegenhouden.

---

³⁶ République Française Ministère délégué à la Ville: Rapport au Parlement, Bilan des Zones franches urbaines

Bijlage I: Barometer maatschappelijke ontwikkeling wijken

In deze bijlage wordt de huidige sociaal economisch situatie geschetst van de wijken die binnen de kansenzone vallen.

In onderstaande tabel is te zien dat het aantal werkzame personen in het kansenzonegebied in 2005 iets is gegroeid. Er zijn wel verschillen per wijk. De wijken Afrikaanderwijk en Feijenoord laten een groei zien van het aantal werkzame personen van zo'n zeven procent. Deze groei is volledig toe te schrijven aan de vestiging van het hoofdkantoor van Unilever in Feijenoord en het deelgemeentekantoor in de Afrikaanderwijk. Zonder de komst van deze grote werkgevers zou het aantal werkzame personen in deze wijken zijn gedaald. In Zuidwijk daalde het percentage werkzame personen in 2005 met bijna 8 procent. In de meeste wijken blijft het aantal werkzame personen min of meer gelijk. De lichte daling van het aantal werkzame personen in Hillesluis is de som van het verlies van veel werkgelegenheid door het vertrek van het deelgemeentekantoor en de groei van werkgelegenheid door de komst van een supermarkt en grootschalige detailhandel.

Aantal werkzame personen per wijk³⁷

Wijk	2005	2006	Vershil	In procent
Strevelswijk Landbouwbouurt	2355	2416	61	2,6
Bloemhof	1566	1572	6	0,4
Hillesluis	1433	1413	-20	-1,4
Katendrecht	670	659	-11	-1,6
Afrikaanderwijk	728	785	57	7,8
Feijenoord	2753	2954	201	7,3
Tarwewijk	1875	1860	-15	-0,8
Carnisse	1252	1271	19	1,5
Zuidwijk	1901	1753	-148	-7,8
Oud Charlois	2672	2709	37	1,4
Pendrecht	1442	1408	-34	-2,4
Totaal in Kansenzone	21521	21869	348	1,6
Rotterdam	297379	294959	-2420	-0,8

Bron Bedrijven- en Instellingenregister Zuid-Holland (BRZ)

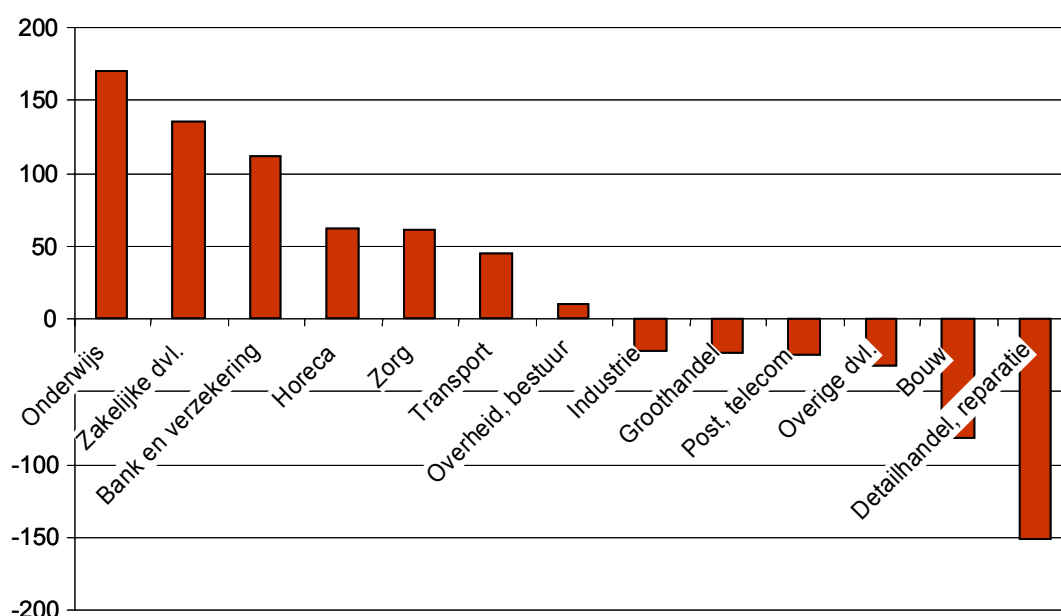
Het gewicht van de verschillende sectoren kan per wijk sterk verschillen. In Vreewijk werkt bijna driekwart van de werkzame personen in de gezondheids- en welzijnszorg. In Pendrecht werk ruim de helft in de gezondheids en welzijnszorg en in Bloemhof een derde. In Feijenoord is driekwart van de werkzame personen werkzaam in de industrie.

³⁷ Het aantal werkzame personen in de wijk betreft het aantal personen dat in de wijk werkzaam is voor 12 uur per week of meer. Deze personen hoeven niet uit de wijk afkomstig te zijn.

Ook in Katendrecht en Tarwewijk is de industrie met 44 procent en een derde van de werkzame personen sterk vertegenwoordigd. In Zuidplein werkt ruim een derde in de detailhandel en reparatie.

Verschillende sectoren lieten in 2005 een verschillende werkgelegenheidsontwikkeling zien. Het aantal werkzame personen steeg in het onderwijs en de zakelijke dienstverlening, maar liep terug bij de bouwnijverheid en detailhandel.

Ontwikkeling aantal werkzame personen

Het aantal bedrijfsvestigingen is in 2005 iets afgenomen in het kansenzonegebied. De daling van het aantal bedrijven was het grootst in de wijken Katendrecht, Bloemhof en Hillesluis.

Het effect van de daling van het aantal bedrijven op de werkgelegenheid, hangt af van de ontwikkeling van het gemiddeld aantal werkzame personen per bedrijf. Hierin zijn vrij grote verschillen per wijk te zien. In de drie wijken waarin het aantal bedrijven steeg, steeg ook het aantal werkzame personen. Bloemhof laat echter een lichte stijging van het aantal werkzame personen zien bij een vrij grote daling van het aantal bedrijven.

Aantal bedrijfsvestigingen in de wijken in 2005 en 2006 (bron: BRZ)

Wijk	2005	2006	Verschil	In procent
Strevelswijk-Landbouwb.	140	142	2	1,4
Bloemhof	304	286	-18	-5,9
Hillesluis	368	349	-19	-5,2
Katendrecht	90	84	-6	-6,7
Afrikaanderwijk	179	182	3	1,7
Feijenoord	130	126	-4	-3,1
Tarwewijk	239	231	-8	-3,3
Carnisse	268	274	6	2,2
Zuidwijk	232	227	-5	-2,2
Oud Charlois	299	315	16	5,4
Pendrecht	177	170	-7	-4,0
Totaal in wijken ³⁸	2.653	2.615	-38	-1,4
Rotterdam	22.837	22.757	-80	-0,4

Het gemiddeld inkomen is in Rotterdam lager dan in Nederland of de twee andere grote steden. Op het Zuidplein na scoren alle wijken in het kansenzonegebied lager dan het Rotterdams gemiddelde. In de wijken Afrikaanderwijk, Feijenoord, Bloemhof en Hillesluis is het gemiddeld inkomen het laagst.

Gemiddeld inkomen per wijk op 1-1-05

Wijk	Aantal inwoners	Besteedbaar inkomen per inwoner		
		Gemiddeld in €	In % Rotterdams gemiddelde	In % Nederlands gemiddelde
Strevelswijk-Landbouwb.	-	-	-	-
Bloemhof	13670	8400	72	69
Hillesluis	11580	8400	72	69
Katendrecht	3790	10200	88	84
Afrikaanderwijk	9640	8100	70	66
Feijenoord	9160	8300	72	68
Tarwewijk	11700	9000	78	74
Carnisse	10520	10700	92	88
Zuidwijk	12890	11000	95	90
Oud Charlois	13050	10600	91	87
Pendrecht	12240	10100	87	83
Strevelswijk-Landbouwb.				
Rotterdam	596410	11600	100	95
Amsterdam	742780	12600	109	103
Den Haag	472100	12400	107	102
Nederland	16305530	12200	105	100

³⁸ De som van de wijken kan afwijken van het totaal van de kansenzones door verschil in gebiedsafbakening.

In alle wijken is het percentage huishoudens dat tot de armste 40 procent van de Nederlandse huishoudens oververtegenwoordigd ten opzichte van Rotterdam als geheel of ten opzichte van Nederland. In Tarwewijk behoort zelfs 71 procent van de huishoudens tot de categorie 40 procent armste huishoudens van Nederland. Het aantal welgestelde huishoudens is in alle wijken ondervertegenwoordigd. Ook hier springt Tarwewijk er in negatieve zin uit. Slechts drie procent van de huishoudens in die wijk behoort tot de 20 procent rijkste huishoudens van Nederland.

Inkomens van huishoudens verdeling per wijk 1-1-05

Inkomensverdeling per			
Wijk	Laag: onderste 40%	Midden: middelste 40%	Hoog: bovenste 20%
Strevelswijk-Landbouwb.	59	33	8
Bloemhof	66	29	5
Hillesluis	62	31	6
Katendrecht	66	27	6
Afrikaanderwijk	65	28	7
Feijenoord	70	25	5
Tarwewijk	71	26	3
Carnisse	67	30	4
Zuidwijk	62	32	7
Oud Charlois	63	29	8
Zuidplein	59	32	10
Pendrecht	65	30	6
Rotterdam	54	33	13
Amsterdam	55	34	15
Den Haag	50	34	16
Nederland	40	40	20

Bron CBS, bewerking COS, feitenkaart 2007

Of een huishouden onder de armoedegrens zit hangt niet allen af van het inkomen maar ook van het aantal personen in een huishouden. Het aantal huishoudens onder de armoedegrens is tussen 2000 en 2004 in alle wijken gedaald. In de meeste wijken zijn er ook in 2004 nog relatief veel huishoudens die onder de armoedegrens zitten. Eén wijk scoort in 2004 iets beter dan het Rotterdams gemiddelde.

Huishoudens onder de armoedegrens in percentage van het aantal huishoudens

Huishoudens onder de armoedegrens in %	2000	2002	2003	2004
Strevelswijk-Landbouwb.	22	17	15	17
Bloemhof	33	29	26	27
Hillesluis	34	29	26	26
Katendrecht	38	31	28	23
Afrikaanderwijk	36	31	27	27

Feijenoord	36	30	26	29
Tarwewijk	32	30	25	26
Carnisse	20	17	14	14
Zuidwijk	25	19	17	16
Oud Charlois	22	19	18	17
Pendrecht	26	23	21	20
Rotterdam	22	17	15	16
Amsterdam	22	17	16	17
Den Haag	19	14	14	14
Nederland	13	9	9	9

Nota bene: Armoedegrens als gebruikt door CBS, geen gegevens van Zuidplein (bron CBS, bewerking COS, feitenkaart 2007).

Het percentage huishoudens dat in zijn eigen levensonderhoud voorziet verschilt sterk per wijk. Bijna alle wijken maken tussen 2000 en 2004 een positieve ontwikkeling door. In een aantal wijken, zoals Zuidplein en Carnisse, is dat percentage hoger dan het Rotterdams gemiddelde. De meeste wijken zitten in 2004 nog onder het Rotterdams gemiddelde. Hierbij kan worden opgemerkt dat Rotterdam als geheel 7 procentpunt lager scoort dan Nederland.

Percentage huishoudens met loon of winst als belangrijkste bron van inkomsten

Huishoudens met loon of winst	1998	2000	2002	2003	2004
Vreewijk ³⁹	42	43	48	47	45
Bloemhof	48	49	54	53	50
Hillesluis	46	52	55	53	53
Katendrecht	44	45	49	48	54
Afrikaanderwijk	44	48	52	50	48
Feijenoord	50	49	54	48	45
Tarwewijk	48	54	58	58	58
Carnisse	58	62	67	66	67
Zuidwijk	41	44	49	49	48
Oud Charlois	52	54	59	58	58
Pendrecht	37	41	45	45	47
Rotterdam	51	54	58	58	57
Amsterdam	57	60	65	65	64
Den Haag	54	57	63	63	62
Nederland	62	62	66	65	64

Bron CBS, bewerking COS, feitenkaart 2007

In alle wijken behalve Carnisse is het percentage werkzoekenden hoger dan het Rotterdams gemiddelde. In de wijken Afrikaanderwijk, Hillesluis en Feijenoord is dat percentage twee keer zo

³⁹ Het gebied Vreewijk is groter dan de tot de kansenzones behorende Strevelswijk-Landbouwbuur.

hoog als in heel Rotterdam. De ontwikkeling tussen 2000 en 2004 is positief in Charlois. In Feijenoord is in deze periode weinig veranderd.

Werkzoekenden zonder baan als percentage van de 18-64 jarigen	2003	2004	2005	2006	2007
Strevelswijk-Landbouwbuur	9	11	11	12	10
Bloemhof	19	23	21	23	19
Hillesluis	20	23	22	23	20
Katendrecht	20	22	21	23	19
Afrikaanderwijk	22	25	24	25	22
Feijenoord	20	25	24	27	21
Tarwewijk	19	24	20	19	14
Carnisse	12	16	13	12	9
Zuidwijk	16	20	17	15	13
Oud Charlois	14	19	16	16	12
Pendrecht	20	26	21	20	16
Rotterdam	12	15	13	13	10

Bron: CWI en Publiekszaken Rotterdam, bewerking COS

Tussen 2000 en 2004 is het percentage uitkeringsontvangers in het kansenzonegebied licht afgenomen. In alle wijken behalve Carnisse is het percentage hoger dan in Rotterdam als geheel.

Percentage uitkeringsontvangers via SoZaWe per wijk, 1 januari 2003-2007
Selectie op: 18 tot en met 64 jaar

Percentage uitkeringsontvangers	1998	2000	2002	2003	2004
Vreewijk	13	13	13	13	12
Bloemhof	17	16	16	16	14
Hillesluis	18	17	16	15	14
Katendrecht	23	23	21	20	17
Afrikaanderwijk	18	19	18	18	16
Feijenoord	18	19	19	19	17
Tarwewijk	19	17	15	15	13
Carnisse	10	9	9	8	6
Zuidwijk	15	15	14	14	13
Oud-Charlois	14	14	13	13	11
Pendrecht	20	19	19	19	17
Rotterdam	11	10	10	10	9

Bron: SoZaWe Rotterdam, bewerking COS

Hieronder staan de aangiftecijfers van vernielingen, bedreigingen, mishandelingen en woninginbraken per wijk. In Rotterdam is het aantal vernielingen tussen 2003 en 2006 toegenomen. De wijken in de kansenzone laten een sterk wisselend beeld zien. In Hillesluis en Katendrecht is het aantal vernielingen sterk afgenomen, in Carnisse en Zuidwijk juist toegenomen.

Ontwikkeling aangiften vernielingen bij de Politie regio Rotterdam-Rijnmond (2003=index 100)

Aangiften Vernieling cq. zaakbeschadiging				
Jaar	2003	2004	2005	2006
Vreewijk	100	97	82	104
Bloemhof	100	152	127	131
Hillesluis	100	82	70	73
Katendrecht	100	118	79	82
Afrikaanderwijk	100	88	121	123
Feijenoord	100	63	96	104
Tarwewijk	100	71	77	85
Carnisse	100	182	135	167
Zuidwijk	100	132	140	165
Oud Charlois	100	79	93	95
Pendrecht	100	113	113	84
Gemiddelde wijken	100	101	98	104
Rotterdam	100	106	107	112

Bron: Politie regio Rotterdam-Rijnmond

Het aantal bedreigingen is tussen 2003 en 2006 in Rotterdam als geheel gestegen. In de Afrikaanderwijk en Bloemhof is het aantal aangiften van bedreigingen sterk gestegen. Bij andere wijken was de stijging minder sterk. In vier wijken nam het aantal aangiften van bedreiging af.

Ontwikkeling aangiften bedreigingen bij de Politie regio Rotterdam-Rijnmond (2003=index 100)

Aangiften Bedreiging				
Jaar	2003	2004	2005	2006
Vreewijk	100	142	173	148
Bloemhof	100	159	150	169
Hillesluis	100	147	123	128
Katendrecht	100	93	60	80
Afrikaanderwijk	100	124	194	271
Feijenoord	100	139	117	122
Tarwewijk	100	107	113	102
Carnisse	100	118	115	109
Zuidwijk	100	85	111	93
Oud Charlois	100	143	118	93
Pendrecht	100	129	98	63
Gemiddelde wijken	100	126	123	117
Rotterdam	100	121	126	121

Bron: Politie regio Rotterdam-Rijnmond

Het aantal aangiften van mishandeling is tussen 2003 en 2006 in Rotterdam als geheel gestegen. In de Tarwewijk en Pendrecht is het aantal aangiften van mishandeling sterk gestegen. Bij andere wijken was de stijging minder sterk. In vier wijken nam het aantal aangiften van mishandeling af.

Ontwikkeling aangiften mishandeling bij de Politie Rotterdam-Rijnmond (index, 2003=100)

Aangifte Mishandeling				
Jaar	2003	2004	2005	2006
Vreewijk	100	97	76	109
Bloemhof	100	125	160	109
Hillesluis	100	85	99	89
Katendrecht	100	95	55	82
Afrikaanderwijk	100	62	44	127
Feijenoord	100	108	108	88
Tarwewijk	100	159	159	151
Carnisse	100	120	143	120
Zuidwijk	100	126	87	81
Oud Charlois	100	95	86	121
Pendrecht	100	100	124	131
Gemiddelde wijken	100	106	104	112
Rotterdam	100	101	109	109

Bron: Politie regio Rotterdam-Rijnmond

Het aantal aangiften van diefstal/inbraak woning is tussen 2003 en 2006 in Rotterdam afgenomen. Ook de meeste wijken in het kansenzone gebied laten een daling zien. In sommige gevallen betreft het een halvering van het aantal aangiften voor inbraak. In drie wijken is het aantal aangiften gestegen. In de Afrikaanderwijk was die stijging 63 procent.

Ontwikkeling aangiften Inbraak bij de Politie regio Rotterdam-Rijnmond (index, 2003=100)

Aangifte Diefstal/inbraak woning				
Jaar	2003	2004	2005	2006
Vreewijk	100	50	78	52
Bloemhof	100	64	59	64
Hillesluis	100	120	123	97
Katendrecht	100	53	81	47
Afrikaanderwijk	100	146	173	163
Feijenoord	100	56	101	64
Tarwewijk	100	74	54	64
Carnisse	100	90	88	104
Zuidwijk	100	75	72	82
Oud Charlois	100	141	152	106
Pendrecht	100	83	73	72
Gemiddelde wijken	100	80	85	77
Rotterdam	100	81	87	78

Bron: Politie regio Rotterdam-Rijnmond

De gemiddelde WOZ-waarde is in zowel Rotterdam als geheel als in de wijken van de kansenzone flink gestegen. De WOZ-waarde van de woningen in het kansenzonegebied is wel een stuk lager dan het Rotterdams gemiddelde.

Gemiddelde WOZ-waarde van een woning per gebied				
Jaar	2003	2004	2005	2006
Strevelswijk-Landbouwb.	€ 54.571	€ 51.010	€ 95.838	€ 95.943
Bloemhof	€ 56.273	€ 57.628	€ 93.524	€ 93.583
Hillesluis	€ 52.046	€ 54.487	€ 94.131	€ 94.442
Katendrecht	€ 63.056	€ 65.341	€ 109.100	€ 110.771
Afrikaanderwijk	€ 58.133	€ 59.464	€ 98.291	€ 98.802
Feijenoord	€ 63.044	€ 63.344	€ 105.462	€ 108.284
Tarwewijk	€ 44.965	€ 46.078	€ 80.872	€ 80.712
Carnisse	€ 47.923	€ 47.619	€ 81.383	€ 81.400
Zuidwijk	€ 66.170	€ 66.247	€ 102.925	€ 103.428
Oud Charlois	€ 63.296	€ 65.750	€ 103.539	€ 103.636
Pendrecht	€ 60.051	€ 63.391	€ 95.661	€ 97.740
Gemiddelde wijken	€ 69.664	€ 65.096	€ 113.248	€ 114.701
Rotterdam	€ 84.031	€ 85.642	€ 138.152	€ 139.202

Bron: dS+V afdeling I&D, bewerking COS

De WOZ-waarde van de woningen in het kansenzonegebied groeien niet snel toe naar het Rotterdams gemiddelde. Bij zes wijken is de gemiddelde WOZ-waarde wel iets dichterbij het Rotterdams gemiddelde gekomen. Bij vier wijken is het verschil met de stad als geheel iets toegenomen.

Gemiddelde WOZ-waarde van een woning per wijk in percentage van de gemiddelde WOZ-waarde in Rotterdam				
Jaar	2003	2004	2005	2006
Strevelswijk-Landbouwb.	65	60	69	69
Bloemhof	67	67	68	67
Hillesluis	62	64	68	68
Katendrecht	75	76	79	80
Afrikaanderwijk	69	69	71	71
Feijenoord	75	74	76	78
Tarwewijk	54	54	59	58
Carnisse	57	56	59	58
Zuidwijk	79	77	75	74
Oud Charlois	75	77	75	74
Pendrecht	71	74	69	70
Rotterdam	100	100	100	100

Bron: dS+V afdeling I&D, bewerking COS

De bevolking van het kansenzonegebied daalt tussen 2003 en 2007 wat sneller dan de bevolking van heel Rotterdam. In Tarwewijk, Bloemhof en Strevelswijk-Landbouwbouwt daalt de bevolking met ruim 10%. In Bloemhof komt dat omdat er veel wordt gesloopt, er dichte oudbouw wordt vervangen door laagbouw en omdat de huishoudens die in de nieuwbouw komen wonen vaak kleiner zijn dan de huishoudens die daarvoor op die plaats woonden.

Bevolkingsomvang en ontwikkeling 2003-2007

Gebied	2004	2003	2005	2006	2007	2007 in % van 2003
Feijenoord	8.174	8.198	8.002	7.649	7.568	92,3
Afrikaanderwijk	9.374	9.316	9.422	9.419	9.364	100,5
Katendrecht	4.013	3.991	4.134	3.892	3.705	92,8
Oud-Charlois	13.178	12.933	13.188	13.049	12.910	99,8
Carnisse	10.610	10.688	10.488	10.144	10.071	94,2
Tarwewijk	12.018	12.142	11.635	11.227	10.901	89,8
Bloemhof	14.414	14.770	13.755	13.222	13.114	88,8
Hillesluis	11.550	11.414	11.565	11.346	11.002	96,4
Strevelswijk Landbouwbouwt	3.783	3.905	3.580	3.558	3.435	88,0
Pendrecht	12.415	12.347	12.035	12.234	11.999	97,2
Zuidwijk	13.449	13.854	13.167	13.064	12.562	90,7
Totaal Rotterdam	599.544	599.859	596.597	588.718	584.046	97,4

Bron: Publiekszaken Rotterdam, bewerking COS

Kijkend naar de onderwijssituatie dan zien we dat in de wijk Carnisse het aantal voortijdig schoolverlaters bijna twee keer zo hoog is als het Rotterdams gemiddelde. De wijken Hillesluis en Katendrecht hebben juist relatief weinig voortijdig schoolverlaters.

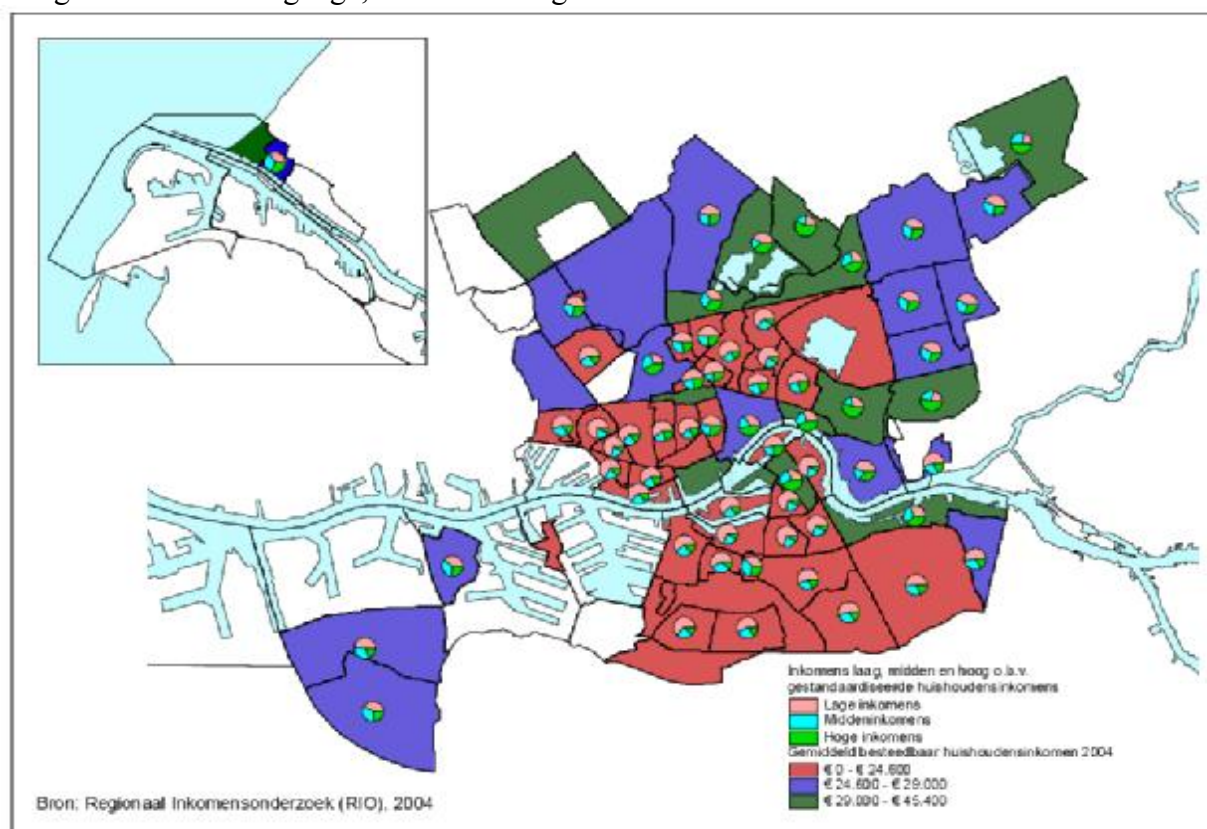
Voortijdig schoolverlaten (VSV) in schooljaar 2006-2007

Wijk	aantal leerlingen per buurt	VSV per buurt	VSV als % van totaal
Strevelswijk Landbouwbouwt	-	-	-
Bloemhof	3017	331	11,0
Hillesluis	2842	227	8,0
Katendrecht	841	69	8,2
Afrikaanderwijk	2355	213	9,0
Feijenoord	2010	172	8,6
Tarwewijk	2362	296	12,5
Carnisse	1506	227	15,1
Zuidwijk	2104	211	10,0
Oud-Charlois	2498	253	10,1
Pendrecht	2533	229	9,0

Rotterdam	107735	8998	8,4

Bron Dienst Jeugd, Onderwijs en Samenleving, Gemeente Rotterdam

Geografische verdeling lage, midden en hoge inkomens in Rotterdam

Bron: COS feitenkaart 2007

***

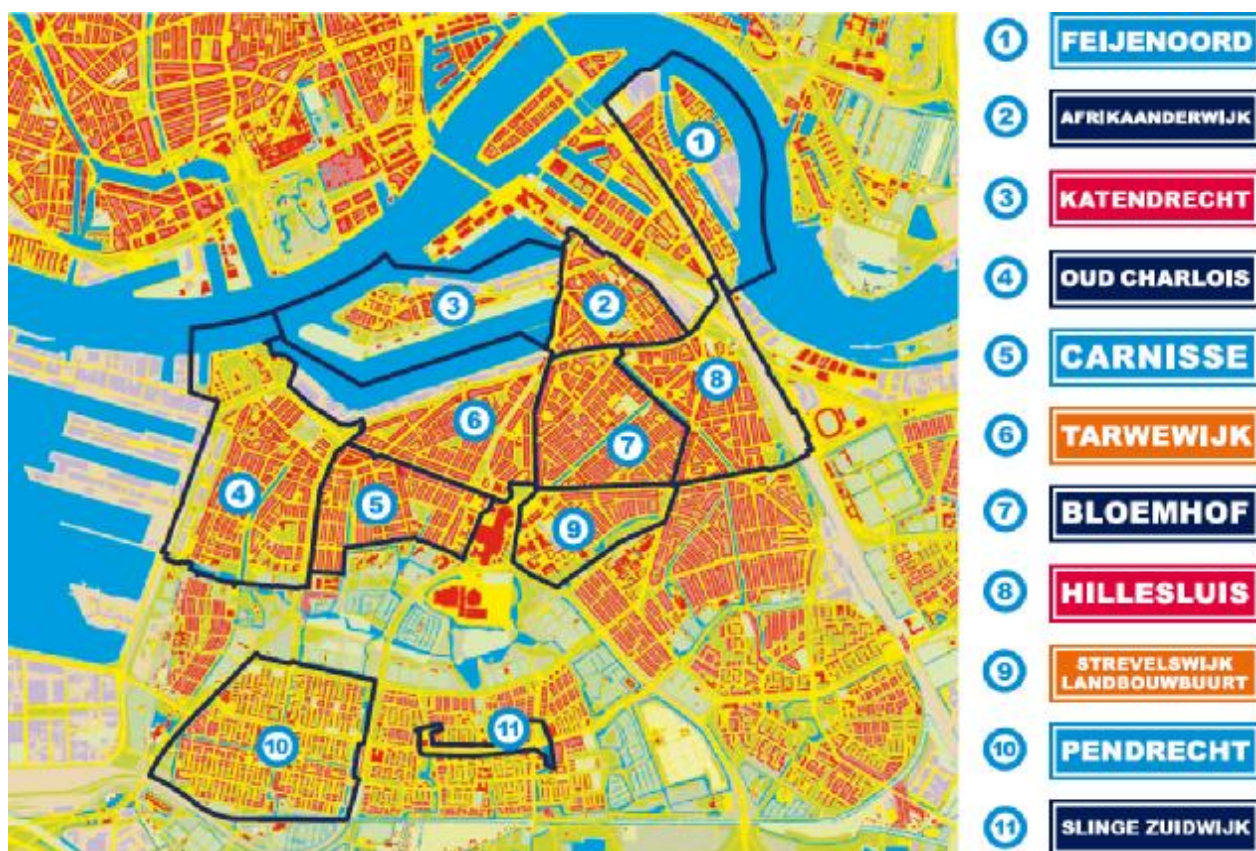
Bijlage II: “Pasfoto’s van alle kansenzonewijken

Alvorens vanaf hoofdstuk 3 nader in te gaan op de resultaten van de kansenzones, is het goed om ‘letterlijk’ een beeld te schetsen van de wijken waarop de aanpak zich richt. Het betreft inmiddels elf wijken, verspreid over de deelgemeenten Charlois en Feijenoord.

Ten opzichte van 2006 zijn drie gebieden toegevoegd:

- Feijenoord.
- Katendrecht.
- Slinge Zuidwijk.

De navolgende kaart geeft de precieze ligging van de kansenzones weer:

Hieronder staan deze wijken kort omschreven. Ook staat aangegeven hoe de wijk scoort ten opzichte van Rotterdam als geheel, en hoe de ontwikkeling is geweest in de laatste jaren. De wijken worden beoordeeld op 7 onderdelen.

- Werkgelegenheid: betreft het aantal personen dat 12 uur per week of meer, in een wijk werkt (deze personen hoeven niet in de wijk te wonen).
- Welvaart: betreft het percentage van huishoudens in een wijk dat leeft onder de armoedegrens.

- Vastgoed/WOZ: betreft de gemiddelde WOZ-waarde van een woning.
- Veiligheid: beoordeling op basis van aangiftecijfers over 2006 voor en ontwikkeling in de laatste jaren van het aantal mishandelingen, bedreigingen, inbraak, straatroof en vernieling. Deze aangiftecijfers kunnen per jaar behoorlijk fluctueren.
- Demografie: betreft de verhouding van het aantal mensen in de arbeidzame leeftijd ten opzichte van het aantal kinderen en ouderen. Hoe meer personen in de niet-werkzame leeftijd, hoe negatiever de score.
- Schooluitval: betreft het percentage voortijdig schoolverlaters in het schooljaar 2006-2007.
- Uitkeringen onder 18 tot 64 jarigen: betreft het percentage uitkeringontvangers onder de 18 tot 64 jarigen.

1. Feijenoord (7.570 inwoners)

De vooroorlogse wijk Feijenoord bestaat uit delen met arbeiderswoningen, afgewisseld met industrieterreinen. Een deel van de gebouwen zijn van voor 1900. De wijk wordt momenteel gerenoveerd. In oude industriepanden vestigen zich nieuwe ondernemers. Daar waar wordt gesloopt, verschijnt gestapelde nieuwbouw. Door de renovatie wordt er ook wat groen en openbare ruimte aan de wijk toegevoegd. Feijenoord is een van de armste wijken in de kanszone. De gerenoveerde woningen aan de Nieuwe Maas zijn populair bij een meer kapitaalkrachtig publiek. Het voorzieningenniveau in de wijk is nog vrij marginaal.

Feijenoord	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	++	In 2005-2006 een flinke stijging van de werkgelegenheid ondanks een lichte afname van het aantal bedrijven. De stijging is volledig toe te schrijven aan de komst van het hoofdkantoor van Unilever.
Welvaart	--	De armoede stijgt weer tussen 2003 en 2004. In 2004 leefde 29 procent van de huishoudens onder de armoedegrens.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is de laatste jaren wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel, laag tot en met 2006.
Veiligheid	++	Vooraf het aantal aangiften van inbraak is de laatste drie jaar gedaald. Op zowel mishandeling, bedreiging, vernieling, Straatroof en inbraak scoort de wijk nu beter dan Rotterdam gemiddeld.
Demografie	-	Relatief veel kinderen en weinig ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering.
Schooluitval	+/-	Op basis gegevens jaar 2006-2007.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	--	Nauwelijks verbetering tussen 1998 en 2004.

2. Afrikaanderwijk (9.360 inwoners)

De Afrikaanderwijk is een vooroorlogse wijk waar wordt gesloopt. De nieuwbouw bestaat uit appartementen en een paar straten met eengezinswoningen. In het midden van de wijk ligt een parkje. De Afrikaanderwijk behoort ook tot de armste wijken in de kanszone. Er is detailhandel,

waaronder een aantal speciaalzaken. Op woensdag en zaterdag is er markt. Deze dagen trekt de wijk veel winkelpubliek aan uit de rest van Rotterdam Zuid. Geprobeerd wordt de wijk als “Afrikaanse eetwijk” op de kaart te zetten. Het aantal restaurants is nog beperkt. Een aantal van de recent geopende restaurants heeft moeite het hoofd boven water te houden.

Afrikaanderwijk	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	++	In 2005-2006 een grote stijging in de werkgelegenheid bij een lichte stijging in het aantal bedrijven. Deze stijging is volledig toe te schrijven aan de komst van het deelgemeentekantoor.
Welvaart	--	De armoede neemt af tot en met 2004.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is de laatste jaren wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel, laag tot en met 2006.
Veiligheid	--	Het aantal aangiften van mishandeling, inbraak en bedreiging is sterk gestegen.
Demografie	+/-	Relatief veel kinderen en weinig ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering.
Schooluitval	-	Op basis gegevens jaar 2006-2007.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	--	Percentage uitkeringsontvangers tussen 18 en 64 jaar is gedaald tussen 1998 en 2004 maar is nog steeds hoog.

3. Katendrecht (3.700 inwoners)

De wijk Katendrecht is een beetje geïsoleerd door zijn ligging. De wijk wordt wel onderverdeeld in “Oud Katendrecht” met veel vooroorlogse bouw in vaak redelijk goede staat, en “Nieuw Katendrecht met veel jaren ’70 flats van vier verdiepingen.

Katendrecht	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	-	In 2005-2006 een slechts lichte daling van de werkgelegenheid ondanks een veel grotere afname van het aantal bedrijven.
Welvaart	--	De armoede neemt af tot en met 2004.
Vastgoed/WOZ	-	WOZ-waarde is de laatste jaren sneller gestegen dan het Rotterdams gemiddelde, maar is nog steeds aan de lage kant.
Veiligheid	+/-	Het aantal aangiften van mishandeling, inbraak, vernieling en bedreiging is de laatste drie jaar sterk gedaald, en zit nu rond het Rotterdams gemiddelde.
Demografie	+/-	Relatief veel kinderen en weinig ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering.
Schooluitval	+	Op basis gegevens jaar 2006-2007. Katendrecht heeft relatief iets minder voortijdige schoolverlaters dan Rotterdam gemiddeld.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	--	Percentage uitkeringsontvangers tussen 18 en 64 jaar is gedaald tussen 1998 en 2004 maar nog steeds hoog.

Er worden eengezinswoningen woningen gebouwd en verkocht. Door voormalige industrieparken vol te bouwen treed verdichting op en wordt de wijk ook meer aaneengesloten. Katendrecht is een relatief kansrijk gebied. In de wijk wordt een fors Europees Chinees Handelscentrum gebouwd, en het monumentale cruiseschip “Rotterdam” zal er na de restauratie permanent worden aangemeerd. Een probleem in de wijk vormt een kleine maar hardnekkige groep probleemjongeren van Antilliaanse afkomst.

4. Oud Charlois (12.900 inwoners)

De wijk Oud Charlois heeft een klein oud centrum uit de periode dat het nog een onafhankelijke gemeente was. De historische panden hebben kwaliteit en daarin wordt ook geïnvesteerd door ondernemers. De deelgemeente stimuleert de vestiging van ambachtelijke ondernemers in Oud Charlois. Verder bestaat de wijk vooral uit jaren dertig gebouwen en uit jaren vijftig gebouwen. Veel oudbouw is in handen van particulieren die niet in hun bezit investeren. Door veel te controleren probeert de deelgemeente huisjesmelkers te ontmoedigen en de kwaliteit van de vastgoedbezitters te verhogen. Veel panden worden gerenoveerd en er zijn kwalitatief goede koopwoningen gebouwd op braakliggende terreinen. Die woningen werden gemakkelijk verkocht.

Oud Charlois	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	+	In 2005-2006 een lichte stijging van de werkgelegenheid ondanks een flinke toename van het aantal bedrijven.
Welvaart	+/-	De armoede ligt ongeveer op het Rotterdams gemiddelde en het neemt verder af.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is de laatste jaren wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel, laag en komt niet dichterbij het Rotterdams gemiddelde.
Veiligheid	+/-	Veel minder vernieling tussen 2003 en 2006 maar wel veel meer mishandeling en inbraak. Nog steeds erg veel bedreigingen vergeleken met Rotterdam gemiddeld..
Demografie	+/-	Relatief veel kinderen en weinig ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering.
Schooluitval	-	Op basis gegevens jaar 2006-2007.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	-	Percentage uitkeringsontvangers tussen 18 en 64 jaar is tussen 1998 en 2004 richting het Rotterdams gemiddelde gegroeid.

5. Carnisse⁴⁰ (10.000 inwoners)

Een groot deel van de bebouwing in de wijk Carnisse bestaat uit jaren dertig gebouwen en nieuwbouw. Een deel van de wijk heeft een stedelijke uitstraling en een deel is rustig en heeft een meer dorpse uitstraling met laagbouw. Het accent in de wijk ligt op wonen. De bedrijvigheid is geconcentreerd aan de Pleinweg en de Katendrechtse Lagedijk. De ondernemingen in de bedrijfsruimten onder de appartementen zijn vaak van lage kwaliteit.

⁴⁰ De wijk Carnisse is beoordeeld op gegevens van de wijk Carnisse exclusief het gebied Zuidplein Laag.

5. Carnisse	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	+	In 2005-2006 een lichte stijging van zowel werkgelegenheid als aantal bedrijven.
Welvaart	+	Er is relatief niet veel armoede en het neemt verder af.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is de laatste jaren wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel, zeer laag en komt niet dichterbij het Rotterdams gemiddelde.
Veiligheid	-	Het aantal aangiften van vernieling is sinds 2003 sterk gestegen. De huidige score van mishandeling en bedreiging is rond het Rotterdams gemiddelde.
Demografie	++	Relatief weinig ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering.
Schooluitval	--	Op basis gegevens jaar 2006-2007. Carnisse heeft relatief twee keer zoveel voortijdige schoolverlaters dan Rotterdam gemiddeld.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	++	Laag percentage uitkeringontvangers en het percentage blijft dalen tot en met 2004.

6. Tarwewijk (10.900 inwoners)

Grotendeels een stedelijke wijk met jaren dertig architectuur. De bedrijvigheid is geconcentreerd aan de Pleinweg en de Dordtse Laan. De kwaliteit van veel ondernemingen is laag, er zijn veel belwinkels. Van deze hoofdstraten af, in de wijk zelf is vrij weinig bedrijvigheid en ligt het accent op wonen.

Tarwewijk	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	+/-	In 2005-2006 een lichte daling van zowel werkgelegenheid als aantal bedrijven.
Welvaart	--	De armoede neemt niet meer af tussen 2003 en 2004.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is de laatste jaren wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel, zeer laag en groeit niet naar het Rotterdams gemiddelde toe.
Veiligheid	--	Vooraf het aantal aangiften van inbraak en vernieling is de laatste drie jaar gedaald. Desondanks scoort de wijk in absolute zin nog steeds erg slecht op vooral mishandeling en bedreiging.
Demografie	+	Relatief veel kinderen en weinig ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering in de verdeling tussen de leeftijdsgroepen. Wel is de bevolking sinds 2004 met ruim 10 % afgenomen.
Schooluitval	--	Op basis gegevens jaar 2006-2007. Tarwewijk heeft relatief 50% meer voortijdige schoolverlaters dan Rotterdam gemiddeld.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	-	Percentage uitkeringsontvangers tussen 18 en 64 jaar is gedaald tussen 1998 en 2004.

De wijk heeft zeker kwaliteit, met mooie straten, plantsoenen en pleintjes. Er zijn veel koopwoningen. Veel mensen in de wijk hebben weinig koopkracht. De deelgemeente probeert huisjesmelkers aan te pakken en de wijk aantrekkelijker te maken voor tweeverdieners.

7. Bloemhof (13.100 inwoners)

Bloemhof heeft in het noorden een stedelijk karakter. Er wordt veel gesloopt. Appartementen worden deels vervangen door laagbouw voor verschillende doelgroepen. Hierdoor daalt de bevolking sneller dan gemiddeld. Het zuiden van de wijk heeft een tuindorppachtige opbouw en bezit een zekere ruimtelijke kwaliteit. De bebouwing in het zuiden bestaat vooral uit eengezinswoningen. De bedrijvigheid is geconcentreerd aan de Groene Hilledijk, de Putse Laan en de Dordtse Laan. De wijk is vooral een woonwijk.

Bloemhof	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	+	In 2005-2006 een lichte stijging van de werkgelegenheid ondanks een flinke afname van het aantal bedrijven.
Welvaart	--	De armoede neemt niet meer af tussen 2003 en 2004.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is de laatste jaren wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel, op een erg laag niveau tot en met 2006.
Veiligheid	-	De laatste jaren is het aantal aangiften van vernielingen en bedreigingen sterk toegenomen.
Demografie	+/-	Relatief veel kinderen en weinig ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering in de verdeling tussen de leeftijdsgroepen. Wel is de bevolking sinds 2004 met ruim 10 % afgenomen.
Schooluitval	--	Op basis gegevens jaar 2006-2007.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen.	--	Percentage uitkeringsontvangers tussen 18 en 64 jaar is gedaald tussen 1998 en 2004 maar nog steeds hoog.

8. Hillesluis (11.000 inwoners)

Hillesluis is een wijk met veel verpauperde woningen, weinig groen en weinig voorzieningen. De bebouwing is deels vooroorlogs, deel uit de jaren '50. In Hillesluis heeft leegstand van grote aantallen sloopwoningen geleid tot veel onveiligheid. Er zijn nu veel kleinschalige sloopprojecten en renovatieprojecten aan de gang. Burgers kunnen voor weinig geld een huis kopen, onder voorwaarde dat zij zelf flink in het pand investeren. De bedrijvigheid concentreert zich op de "Boulevard op Zuid" (Groene Hilledijk en de Beijerlandse Laan). Deze as, ooit dé winkelstraat van Rotterdam Zuid heeft veel van zijn glans verloren. Er wordt ingezet op het aantrekkelijker maken van deze straat.

Hillesluis	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	-	In 2005-2006 een slechts lichte daling van de werkgelegenheid ondanks een veel grotere afname van het aantal bedrijven. Het werkgelegenheidsverlies door vertrek van het deelgemeentekantoor is deels gecompenseerd door de komst van supermarkten.
Welvaart	--	De armoede neemt niet meer af tussen 2003 en 2004.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is na 2004 wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel desondanks nog steeds laag (tot en met 2006).
Veiligheid	-	Het aantal vernielingen is met een kwart afgenomen, maar het aantal aangiften van inbraak en bedreiging stijgt. Het aantal bedreigingen en mishandelingen blijft erg hoog.
Demografie	+/-	Relatief veel kinderen en weinig ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering.
Schooluitval	+	Op basis gegevens jaar 2006-2007. Hillesluis heeft relatief iets minder voortijdige schoolverlaters dan Rotterdam gemiddeld.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	--	Percentage uitkeringsontvangers tussen 18 en 64 jaar is gedaald tussen 1998 en 2004 maar nog steeds hoog.

9. Strevelswijk-Landbouwbuur (3.400 inwoners)

De Strevelswijk-Landbouwbuur is een woonbuurt met veel gestapelde bouw, deels vooroorlogs, deels uit de jaren '50. Een groot deel van deze panden wordt gesloopt vanwege de slechte kwaliteit. Verder is hier het binnenstedelijk bedrijventerrein Motorstraat gelegen en zijn er grote onderwinstellingen gevestigd.

Strevelswijk-Landbouwbuur	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid ⁴¹	+	In 2005-2006 is de werkgelegenheid gestegen.
Welvaart	+/-	De armoede in heel Vreewijk ⁴² neemt af tot en met 2004.
Vastgoed/WOZ ⁴³	--	WOZ-waarde is na 2004 wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel, nog steeds laag tot en met 2006.
Veiligheid		Geen gegevens
Demografie	+/-	Het aantal inwoners is in vier jaar tijd met ruim 10 % afgenomen.
Schooluitval		Geen gegevens
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	-	Hoger dan gemiddeld in Rotterdam. Geen gegevens beschikbaar van voor 2004.

⁴¹ Werkzame personen 12 uur of meer per week.

⁴² Het gebied Vreewijk is groter dan het tot de kanszonegebied behorende Strevelsweg /Landbouwbuur.

Ook worden er woningen voor weinig geld verkocht, onder voorwaarde dat de eigenaar gaat renoveren. Er is al veel verbeterd. Deelgemeente en projectontwikkelaars ontwikkelen het Motorstraatgebied als economisch zwaartepunt van de wijk. De bedrijvigheid in de wijk is verder te vinden langs de Strevelsweg. Deze straat, grotendeels gebouwd in de jaren zeventig, is recentelijk al flink opgeknapt.

10. Pendrecht (12.000 inwoners)

Pendrecht is een jaren '50 tuindorp met veel gestapelde bouw. De wijk wordt momenteel gehers-structureerd en verkeert in een overgangssituatie. Het verloop onder bewoners is hoog en er wordt veel gesloopt en gebouwd. De in Pendrecht actieve ondernemers moeten daardoor de komende 7 à 8 jaar rekening houden met verminderde omzetten. Bedrijvigheid concentreert zich rond het winkelgebied Plein 1953. De ondernemers daar hebben het moeilijk, vooral de kleine en beginnende ondernemers. Er wordt ingezet op versterking van Plein 1953. De twee andere winkelgebieden in de wijk zullen verdwijnen. Afhankelijk van het geplande tijdstip van opheffing/sloop van deze locaties, komen de ondernemers daar helemaal niet voor de OKR in aanmerking, of alleen bij investeringen in gebouwen.

Pendrecht	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	-	In 2005-2006 een lichte daling van zowel de werkgelegenheid als het aantal bedrijven.
Welvaart	-	De armoede ligt iets boven het Rotterdams gemiddelde en het neemt verder af.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is de laatste jaren wel flink gestegen maar blijft, vergeleken met Rotterdam als geheel, laag de en stijgt en komt relatief niet dichtbij het Rotterdams gemiddelde.
Veiligheid	+/-	Een wisselend beeld in Pendrecht. Veel minder vernieling en bedreiging maar wel veel meer mishandeling. De wijk scoort nu vergelijkbaar met Rotterdam als geheel.
Demografie	--	Relatief veel kinderen en veel ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering.
Schooluitval	-	Op basis gegevens jaar 2006-2007.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	--	Percentage uitkeringsontvangers is gedaald tussen 1998 en 2004 maar is nog steeds hoog.

11. Slinge Zuidwijk (12.500 inwoners in heel Zuidwijk)

Zuidwijk is een jaren '50 snel opgebouwd tuindorp met vrij veel gestapelde bouw. De wijk wordt momenteel gehers-structureerd. Er komen meer koopwoningen, meer grotere woningen en op sommige plaatsen in de wijk worden appartementen met daaronder bedrijfsruimte gerealiseerd. Alleen het winkelgebied Slinge, gelokaliseerd op een centrale as in de wijk, is opgenomen in de kanszone. Dit winkelgebied is vrij succesvol, maar er moet wel in worden geïnvesteerd. De luiders aan de winkelpanden zijn aan vervanging toe. De deelgemeente zet in op versterking van dit winkelgebied. Het winkelgebied Hijckerveld elders in Zuidwijk zal verdwijnen.

Slinge Zuidwijk⁴⁴	Score ten opzichte van Rotterdam	Recente ontwikkelingen
Werkgelegenheid	--	In 2005-2006 een grote stijging in de werkgelegenheid bij een lichte stijging in het aantal bedrijven.
Welvaart	+/-	De armoede ligt op het Rotterdams gemiddelde en het neemt verder af.
Vastgoed/WOZ	--	WOZ-waarde is de laatste jaren wel flink gestegen maar blijft laag in vergelijking met Rotterdam als geheel..
Veiligheid	+/-	Een wisselend beeld in Zuidwijk. Veel minder mishandeling en inbraak maar wel veel meer vernieling. Er zijn nog steeds relatief veel bedreigingen.
Demografie	--	Relatief veel ouderen. Tussen 2003 en 2006 weinig verandering.
Schooluitval	-	Op basis gegevens jaar 2006-2007.
Uitkeringen onder 18 tot en met 64 jarigen	-	Percentage uitkeringsontvangers tussen 18 en 64 jaar is gedaald tussen 1998 en 2004.

***

⁴⁴ Slechts een deel van Zuidwijk behoort tot de kanszone. De hier gepresenteerde data betreffen heel Zuidwijk..

Bijlage III: Overzicht begeleidingscommissie en gesprekspartners

Het onderzoek is begeleid door een begeleidingscommissie waarin de volgende personen hebben geparticipeerd:

- Marion Braks, Ministerie van Economische Zaken (voorzitter).
- Marco van den Berg, Gemeente Rotterdam (OBR, Pact op Zuid).
- Hans Bongers, Ministerie van Economische Zaken.
- André de Groot, projectleider Kansenzones Rotterdam (OBR).
- Jaron Haas, Ministerie van Economische Zaken.
- Benny de Jong, Gemeente Rotterdam (OBR).
- Gert Masschelein, Ministerie van Financiën.
- Pépin Cabo, eerst Ministerie van BZK (GSB), nu Ministerie van VROM (WWI).
- Esseline Schieven, Gemeente Rotterdam (OBR).
- Daniëlle Ternatus, eerst Ministerie van Justitie (Integratie), nu Ministerie van VROM (WWI)
- Annemieke de Vries, Ministerie van VROM, WWI.

Verder zijn met de volgende personen gesprekken gevoerd, inclusief de deelnemers aan de zogenoemde ‘meeleesgroep’:

- Mehmet Aközbek, eerst Ministerie van Justitie (Integratie), nu Ministerie van VROM (WWI).
- Alex Blonk, gemeente Rotterdam (OBR, Ondernemersbalie).
- Ruud de Braal, gemeente Rotterdam (OBR).
- Marloes van de Brugge, gemeente Rotterdam (OBR, wijk econoom).
- Farid Darkaoui, Bureau ZakenExpert.
- Frank Delhij, gemeente Rotterdam (OBR, wijk econoom).
- Wout Gelderloos, deelgemeente Feijenoord.
- De heer A. Godschalk (Haarzelf).
- Jack Goossens, Rabobank.
- Aydin Gündogdu, deelgemeente Feijenoord.
- Erik Hill, ABN AMRO.
- Hubert van Iwaarden, Hunter Douglas N.V.
- Edith Jacobs, gemeente Rotterdam (OBR).
- Mevrouw I. Jongenelen (Epilennium).
- Niels de Jong, ING Bank.
- Arjen van Klink, Rabobank.
- René Kronenberg, dagelijks bestuurder deelgemeente Feijenoord.
- Muttalip Metin, gemeente Rotterdam (Bestuursdienst).
- Koen de Meurichy, Rabobank.
- Lionel Martijn, dagelijks bestuurder deelgemeente Charlois.
- Ronald Nobels, Huibers & Van Eersel.
- Karin Schrederhof, Pact op Zuid.
- Dominic Schrijer, portefeuillehouder gemeente Rotterdam (Werk, Sociale Zaken en GSB).

- Harry Siegelaar, deelgemeente Charlois.
- Gerard Smits, Unilever Nederland.
- Niem Tewarie, gemeente Rotterdam (OBR, wijkeconoom).
- Leo van Veen, gemeente Rotterdam (OBR).
- Aafke Tichelaar, gemeente Rotterdam (OBR, Ondernemersbalie).
- Jan Willem Vogels (ABN AMRO).
- Gerben Vrijkorte, gemeente Rotterdam (OBR).
- Rint de Vries, Pact op Zuid.
- Ivo Weekenborg, gemeente Rotterdam (OBR).
- Erwin Weststrate, Ondernemersvereniging Charlois/Waalhaven (OCW),

Met de volgende ondernemers hebben gesprekken plaatsgevonden dan wel hebben zij deelgenomen aan een georganiseerde sessie met ondernemers:

- Rasheida Adrianus, Stichting Guess What?
- Mevrouw en meneer Aljic, Meri.
- Jasmine Dafe, Miabella IJs- en Lunchsalon.
- De heer M. Ekinici (Vishandel Mercan).
- Osman Firat, Welcon Uitzendbureau.
- De heer Godschalk, Haarzelf.
- Ad Kerkhof, Autogaragebedrijf Kerkhof.
- Yvonne Metaal, Nultien 180 BV.
- De heer J. Paul (Paul's Body World).
- Marieke van der Weiden, Truus Trendy.
- Maaïke Zengin-Dogan, Restaurant Obba.

***

Regioplan Beleidsonderzoek is een landelijk opererend bureau, gespecialiseerd in economisch en sociaal wetenschappelijk beleidsonderzoek en -advies. Regioplan biedt al 20 jaar ondersteuning bij formulering, uitvoering en evaluatie van beleid.

www.regioplan.nl

Ernst & Young Real Estate Advisory Services (REAS) adviseert en ondersteunt beleggers en gebruikers - zowel ondernemingen als overheden en semi- overheden - bij vraagstukken met betrekking tot locatie, huisvesting, vastgoed en vastgoedfinanciering.

www.ey.nl

Regioplan Beleidsonderzoek
Ernst & Young Real Estate Advisory Services
Contactpersonen:
Herbert ter Beek
Tel.: (020) 531 53 15
E-mail: herbert.ter.beek@regioplan.nl
Marcel Karres
Tel.: (030) 259 51 51
E-mail: marcel.karres@nl.ey.com

Regioplan
Ernst & Young

www.regioplan.nl
www.ey.nl